

**T. C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI**

KELAM İLMİ AÇISINDAN RÜYANIN BİLGİ DEĞERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin GÜNEL**

**HAZIRLAYAN:
Mustafa NURDOĞAN**

Konya-2019

T. C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

KELAM İLMİ AÇISINDAN RÜYANIN BİLGİ DEĞERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin GÜNEL

HAZIRLAYAN:
Mustafa NURDOĞAN

Konya-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa Nurdoğan
	Numarası	148106011049
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Kalam
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin Günel
	Tezin Adı	Kalam İlmi Açısından Rüyanın Bilgi Değeri

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Kalam İlmi Açısından Rüyanın Bilgi Değeri başlıklı bu çalışma 21/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Dr. Öğr. Üyesi	Mehmet Emin Günel	
2	Prof. Dr.	İbrahim Coşkun	
3	Prof. Dr.	Hüseyin Aydın	

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa Nurdoğan		
	Numarası	148106011049		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Kalam		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
Tezin Adı	Kalam İlmi Açısından Rüyanın Bilgi Değeri			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mustafa Nurdoğan

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa Nurdoğan		
	Numarası	148106011049		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Kelam		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin GÜNEL		
Tezin Adı	Kelam İlmi Açısından Rüyanın Bilgi Değeri			

Kelam ilmi açısından rüyaların mahiyet, nazari plan ve psikolojik düzey olmak üzere üç problem alanının olduğunu görmek mümkündür. Mahiyet olarak rüyalar, ön yargılı ve spekülatif yaklaşımlarla insanın biyolojik hayatının ötesine geçmemektedir. Bu durum da metafizik konuların ihmal ve inkâr edilmesine zemin hazırlamaktadır. Hâlbuki İslam ve makul yaklaşımlar açısından rüyalar, merkezine insan hayatını alan, Allah'ın ilim, irade ve kudretinin bir neticesi olarak alt ve üst bilinçdışıya yönelik potansiyel ve özellikleri ihtiva eden bir unsur olmaktadır. Bu açıdan da rüyalar bilinç ve bilinçdışı arasındaki iletişim ve münasebetin madde ve metafizik yönlerini taşıyan bir mahiyet arz etmektedir. Nazari plan açısından rüyaların bilgi değeri, bazı çevrelerin özellikle din, ahlak ve evrensel değerleri alt üst etmek maksadıyla ifrata kaçtıkları bir alan olmaktadır. Nazari planda en üst seviyedeki delil konumuna yükseltilen rüyalar basit bir kaidenin değiştirilmesinden insanın ilahlaştırılmasına kadar istismar mevzusu olabilmektedir. Hâlbuki rüyaların nazari planda yer almasına engel olan özelliği onun zahiri bir yönünün olmamasından kaynaklanmaktadır. Burada ise rüyaların içerisine yalan, yanlış, yanılgı ve vesvesenin girmesi her zaman için mümkün bir pozisyondadır. Psikolojik düzey açısından ise rüyalar bazı çevrelerce hikmetsiz ve anlamsız olarak yaftalanmaktadır. Bu durum Allah'ın ilim, irade ve kudretine gölge düşürdüğü gibi bilincin bilinçdışı hazinesinden istifade etmesini de engellemektedir. Hâlbuki burada rüyalar yalandan yakine kadar bilgi türünü ihtiva edebildiği gibi bunların nakil ve akıl ilkelerindeki pozisyonlarına göre de nazari planda değer bulabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilinç, Bilinçdışı, Rüya, Kelam

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Mustafa Nurdoğan		
	Student Number	148106011049		
	Department	Temel İslam Bilimleri / Kelam		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin GÜNEL		
Title of the Thesis/Dissertation	The Knowledge Value Of Dream In Terms Of Kalam			

In terms of kalam there are three problems which are essence, speculative plan and psychological. Dreams as essence are unable to go beyond the biological life of people according to prejudiced and speculative approach. This situation causes that metaphysic subjects are neglected and denied. However, in terms of Islam and reasonable approaches, dreams take people's life at the center and they are the facts that they involve potential and features of subconsciousness and consciousness as a result of God's knowledge, will and power. In this respect dreams present substance and metaphysic aspects of communication and relationship between consciousness and subonconsciousness. In terms of speculative plan, the knowledge value of dreams are a field that some approaches overdo to exterminate religion, ethics and universal values. Dreams which are raised to the evidence location that is the top level are exploited from changing an easy base to the divinising of people. However, the feature of dreams that prevent to take part them at speculative plan are resulted from their apparent side. It is always possible to intervene lie, misguided, mistake and anxiety to dreams. According to some approaches dreams are stigmatised as un wisdom and meaningless in terms of psjchological. This situation prevents consciousness's exploiting from unconcioussness as well as it shadows God's knowledge, will and power. Dreams find their value at speculative plan according to the positions of religion and wisdom's principles as well as they involve the type of information from lie to certainty.

Keywords: Consciousness, Unconsciousness, Dream, Kalam

İÇİNDEKİLER

Tez Kabul Formu	ii
Bilimsel Etik Sayfası	iii
Özet.....	iv
Abstract	v
İçindekiler	vi
Kısaltmalar Dizini.....	ix
Ön Söz.....	x
Giriş	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİLİNÇ VE BİLİNÇDİŞİ EŞLİĞİNDE RÜYA KAVRAMI

I. Rüya Kavramı	5
A. Rüya Kavramına Ait Kelimelerin Anlamı	5
B. Psikoloji Biliminde Rüya.....	7
C. İslam'da Rüya	10
1. Ayet ve Hadislerde Rüya.....	10
2. İslam Mütefekkirlerinde Rüya	11
II. Rüyanın Mahiyetindeki Unsurların Analizi.....	14
A. Bilinç.....	15
1. Bilinç Kavramı	16
a. İslam'da Bilinç	16
b. Psikoloji ve Nöroloji Biliminde Bilinç.....	18
2. Bilinç Kavramını Zedeleyen Yaklaşımlar.....	20
3. Darwin'in Genleri ve Bilincin İnancı.....	22
4. Yetersiz Bilinç Anlayışlarının Trajik Sonuçları.....	25
B. Bilinçdışı	26
1. Bilinçdışı Kavramı	27
a. Psikoloji ve Nöroloji Biliminde Bilinçdışı	27
b. İslam'da Bilinçdışı	29
2. Bilinçdışı Yaklaşımındaki Spekülasyon.....	32
3. Yetersiz Bilinçdışı Yaklaşımlarının Trajik Sonuçları	34
a. Şehvetin İlahlaştırılması ve Dengelerin Bozulması	34
b. Dar Varlık Görüşüne Mahkûmiyet.....	34

C. Bilinç ve Bilinçdışı Eşliğinde Rüya.....	36
1. Bilinç ve Bilinçdışının Neticesi Olarak Rüya	36
2. Rüyanın Neticesi Olarak Bilinç ve Bilinçdışı	40
III. Psikoloji Bilimindeki Bazı Rüya Analizleri ve Tenkitleri.....	44
A. Freud'da Rüya Analizi.....	45
1. Rüya Yaklaşımı	45
2. Dar Varlık Görüşünü Meşrulaştırma.....	46
B. Adler'de Rüya Analizi	47
1. Rüya Yaklaşımı	48
2. Anlamlandırma Hatası.....	49
C. Jung'da Rüya Analizi.....	51
1. Rüya Yaklaşımı	51
2. Yorumladığı Rüyalar	52
3. Ön Yargı ve Nefsi İlahlaştırma	55
D. Fromm'da Rüya Analizi	57
1. Rüya Yaklaşımı	57
2. Yorumladığı Rüyalar	60
3. Dar Varlık Görüşünde Hz. Yusuf'un Rüyası	63

İKİNCİ BÖLÜM

KELAM İLMİ AÇISINDAN RÜYANIN ANALİZİ VE BİLGİ DEĞERİ

I. İslam'da Rüya Analizi	65
A. Kur'an'da Geçen Rüyalar	65
1. Yusuf Suresindeki Rüyalar	65
2. Hz. İbrahim'in Rüyası	68
3. Hz. Peygamber'in Rüyaları	69
B. Hz. Peygamber'de Rüya Analizi	71
1. Rüya Yaklaşımı	71
2. Rüya Analizi İçin Aranan Yetkinlik.....	73
3. Rüyaların İstismar Edilmesi	74
4. Değerlendirilmeye Alınan Bazı Rüyalar	75
C. İslam'da Rüya Yorumu.....	78
1. Rüya Yorumuna Dair Bir Değerlendirme	78
2. Kur'an ve Hadis Delaleti ile Yorum	80

3. Sembol, Anlam ve İsim Delaleti ile Yorum	82
4. Alt ve Üst Bilinçdışının Delaleti ile Yorum	83
II. Kelam İlmi Açısından Rüyanın Bilgi Değeri	87
A. Bilgi Kaynağı ve Delil Değeri Açısından Rüyalar	87
1. Bilgi Problemi	87
2. Nazari Plan ve Psikolojik Düzey Açısından Bilgi Kaynakları	89
3. Delil Değeri Açısından Rüyalar	93
4. Bilinçdışı Algılama Açısından Rüyalar	98
B. Rüyanın Kelam İlmindeki Problem Alanları	104
1. Rüyanın Nübüvvetten Bir Parça Olması Problemi	104
2. İstismar Aracı Olarak Rüyalar	106
a. Dinin Rüya Üzerinden İstismarı	106
b. Rüyanın Psikoloji Üzerinden İstismarı	108
c. Amaçsız ve Hikmetsiz Yaftasıyla Rüya Anlayışı	111
3. Hz. Peygamber'in Rüyada Görülmesi	112
a. Hz. Peygamber'in Rüyadaki Görüntüleri	112
b. Rüyada Hz. Peygamber'den Haber Alınması	115
4. Allah'ın Rüyada Görülme Problemi	117
Sonuç	122
Bibliyografya	127
Öz Geçmiş	132

Kısaltmalar Dizini

a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
a.g.m.	:	Adı Geçen Makale
Bkz.	:	Bakınız
Çev.	:	Çeviren
Ed.	:	Editör
Haz.	:	Hazırlayan
Hz.	:	Hazreti
M.Ü.	:	Marmara Üniversitesi
r.a.	:	Radıyallahu Anh
s.	:	Safya
ss.	:	Sayfa Sayısı
s.a.v.	:	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
Tah.	:	Tahkik
Ter.	:	Tercüme Eden
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
v.s.	:	Ve Saire

Ön Söz

En geniş anlamıyla insan ruhunun müşahedesi olan rüyalar, üç boyutlu olan maddenin üzerinde gerçekleşen olaylardır. Bu açıdan rüyalar, dünya ve ahiret, nefis ve ruh dengesi ile yaratıcı ve yaratılan ilişki ve tasavvurlarını içine alan geniş bir mahiyete sahip bulunmaktadır. Konunun bu derece geniş ve zor olması ise ona azami ihtiyat ve ölçü ile yaklaşılmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü rüyalar, neredeyse bütün insanların hayatlarında yer eden metafizik bir unsurdur. Dolayısıyla rüyalardaki bir spekülasyon, yanlış anlaşılma, eksiklik yahut ölçüsüz bir yaklaşım insanın fitrat ve yaşantısındaki madde ve manaya yönelik özelliklerini alt üst edebilmektedir. Bu durum da kişinin nefis ve ruh dengesini sağlamasından yaratıcı ve yaratılan ilişkisine kadar bütün alakadar olduğu şeyleri ihtiva eden bilinç ve bilinçdışı yaşayışını etkisi altına alabilmektedir. İnsanın, bilinç ve bilinçdışı hayatına yaklaşım tarzı ise bilinçteki inanma kabiliyeti ile bilinçdışındaki inanç konularını şekillendiren hayati bir unsur olmaktadır.

Rüyadaki mahiyetin özellikle de iman esaslarını içine alan metafizik bir konumda bulunmasından dolayı bu çalışma, en başta yanılmaz ölçülerle eşya ve hadiseleri açıklayan Kur'an ve Hz. Peygamber'in uygulamaları doğrultusunda gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Özellikle ayet ve hadislerde bulunan insan psikolojisine ve varlık görüşüne ait unsurlar bu çalışmanın bel kemiğini oluşturmaktadır. Çünkü insan ruhuna ait bir husus olan rüyaların bilinç ve bilinçdışına bakan yönleriyle nazari plan ve plan ve psikolojik düzeye bakan yönlerinin tespit edilebilmesi eksiksiz ve ölçülü olan bir psikoloji ve varlık görüşünü gerektirmektedir. Bununla beraber günümüze kadar varlığını koruyan ve gelişim gösteren psikoloji ve varlık görüşlerine yönelik çalışmalardan da yararlanılmıştır. Ayrıca bu çalışmayı yürütürken değerli görüşlerini bizimle paylaşarak yardımcı olan Prof. Dr. İbrahim Coşkun ve danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin Günel hocalarımıza teşekkürü bir borç biliyoruz.

Mustafa Nurdoğan
KONYA-2019

Giriş

Bilinç ve bilinçdışı arasındaki iletişim ve münasebetin bir yansıması mahiyetinde olan rüyalar, her zaman için insanların dikkatini çeken bir unsur olmuştur. Çünkü rüyalar, bilincin daha çok maddeyle sınırlı olan dünyasından, metafizik konuları da içine alan bilinçdışı alanına açılan bir kapı olmaktadır. Rüyaların bu şekilde bir yönü olması ise insanın, madde ve mana dengesini kurması açısından önem arz etmektedir. Burada rüyaların, bilinç ve bilinçdışı eşliğinde ele alınması ile nazari plan ve psikolojik düzey açısından bilgi ve delil değerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Aksi bir durumda ise rüyaların, dengeleri bozucu bir unsur olarak üç türlü istismara uğrama ihtimalinin olduğunu ifade etmek mümkündür. Bunlar, rüyanın mahiyetine olan yetersiz ve tutarsız yaklaşımlar ile nazari plandaki ifrata kaçılan ve psikolojik düzeyde ise tefrite düşülen bilgi ve delil değerindeki yaklaşımlar olmaktadır.

Rüyaların bu üç yönü dikkate alınarak rüyalar üzerinde yapılan çalışmalar incelenmeye alındığında şu değerlendirmelere ulaşmak mümkündür. Birincisi rüyaların anlam ve mahiyetine yönelik psikoloji alanındaki yaklaşımlardır. Rüyaların anlam ve mahiyetine yönelik yaklaşımlar temelde maddeye yönelen psikoloji ile madde ve metafizik konularını beraber içine alan psikoloji çevrelerine dayanmaktadır. Sadece maddeyi dikkate alan psikoloji yaklaşımlarına göre rüyalar, metafizik yönü olmayan ve bir takım kurgulara dayanan hayali unsurlardır. Bu hayali unsurlara göre rüyaların mahiyetini oluşturan bilinç ve bilinçdışı kavramları da maddenin oluşturduğu alanda değerlendirilmeye alınmaktadır. Madde ve metafizik konularını birlikte alan psikoloji yaklaşımlarına göre rüyalar daha geniş bir alanda ele alınmaktadır. Lakin burada da Allah ve yaratılan münasebetlerini yeterli ve tutarlı bir şekilde içine alan ve alamayan psikoloji yaklaşımları bulunmaktadır. Burada Allah ve yaratılan münasebetlerini yeterli ve tutarlı bir şekilde kuramayan yaklaşımlara göre rüyalar, metafizik bir olgu olmasına rağmen bazı yönleriyle yanlış konumlandırılabilmektedir. Bunlardan en dramatik olanı da yaratıcı ve yaratılan rollerinin birbirine karıştırılması olmaktadır. Bu konudaki tutarlı ve ölçülü yaklaşımlar ise Kur'an ve Hz. Peygamber'in uygulamalarına dayanmaktadır. Burada rüyalar, merkezine insan hayatını alan, Allah'ın ilim, irade ve kudretinin bir neticesi

olarak alt bilinçdışına yönelik uyarıcı ve üst bilinçdışına yönelik teşvik edici bir mahiyet ve anlam taşımaktadır.

İkincisi, rüyaların nazari plandaki bilgi ve delil değerine yönelik çalışmalar ise daha çok kelim alanında bulunmaktadır. Kelam ilmi, İslam inanç esaslarını açıklayan, ispatlayan ve koruyan bir alandır. Bu açıdan buradaki bilgi kaynaklarına bakıldığında onların nazari plana yönelik oldukları görülür. Çünkü inanç esaslarına yönelik konuların her bir insan tarafından rahat bir şekilde anlaşılabilmesini sağlayan ve herhangi bir şekilde istismarına imkân vermeyen nazari plana yönelik bilgi kaynaklarıyla açıklanması ve ispatlanması gerekmektedir. Bu bilgi kaynaklarını ise akıl, zahir duyular ve haber oluşturmaktadır. Lakin buradaki bilgi kaynaklarından elde edilen verilerin kesinlik ve zan ifade yönleri bulunmaktadır. Bunları şu şekilde açıklamak mümkündür. Akıl üzerinden elde edilen veriler, sebep ve sonuç bağlantısını ortaya çıkaran akıl ilkeleri tarafından belirlenmektedir. Bu ilkelerle sebep ve sonuç bağlantısı doğrulanmayan veriler kesinlik, doğrulanamayan veriler ise zan ifade etmektedir.

Zahir duyular ise insandaki beş duyu organından gelen verilerdir. Bunlar her ne kadar akıldan bağımsızmış gibi duruyor olsalar da aslen aklın tecrübe sahasına giren unsurlar olmaktadır. Çünkü buradan gelen verilerin de tecrübe sahasındaki kontrolünü yaparak kesinlik ve zan ifade eden yönlerini belirleyen yine akıl olmaktadır. Akıl ise buradan gelen verileri duyular üzerinden elde etmektedir. Son olarak haber de insanın kendi varlığının dışından gelen verilerden oluşmaktadır. Bu verilerin doğruluğu da yine akıl tarafından kontrol edilmektedir. Buradaki kesinlik ve zan, yalan söyleme ve yanılma ihtimalini sıfıra indiren bir topluluk tarafından iletilip iletilmemesi yahut da belirtilen habere doğrudan şahitlik yapıp yapmamak suretiyle oluşmaktadır. Mesela Kur'an ve Hz. Peygamber'in bazı hadisleri mütevatir haber kapsamında olduğundan kesindir. Yanılma ihtimali mümkün olan birinin tek başına trafik kazasını haber vermesi zan ifade ederken bu haber üzerine trafik kazasını görmek ise kesinlik ifade etmektedir.

Kelam ilminde rüyalar daha çok, bu bilgi kaynakları açısından değerlendirilmeye alınmaktadır. Bu bilgi kaynaklarına göre ise rüyaların nazari plana bakan bir yönü bulunmamaktadır. Ayrıca rüyalara yalan, yanlış, yanılı ve

vesvesenin karışması mümkün bir konumdur. Bununla beraber kelimada ilminde kesinliği sabit olan metafizik olgulardan gelen veriler, Allah tarafından gönderilen ve korunan Hz. Peygamber'in getirdikleri olmaktadır. Hz. Peygamber'in getirdikleri ise dinin asli kaynaklarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla rüyalar, vahiy seviyesinde olmayan ve bağlayıcılığı bulunmayan metafizik unsurlardır. Vahiy ise Hz. Peygamber'in vefatıyla dini tamamlayarak son bulmuştur.

Sonuncusu, rüyaların psikolojik düzeyine bakan yaklaşımların daha çok tasavvuf ve psikoloji çevrelerinde bulunmasıdır. Tasavvufta rüyalardan, nefsin ruh istikametindeki terbiyesine yönelik yararlanılmaktadır. Burada insanın nefsi emareden başlayarak nefsi mardiyeye hatta nefsi kamileye kadar uzanan özellik ve potansiyellerini görmek mümkündür. Bunun psikolojideki karşılığı ise alt ve üst bilinçdışı olmaktadır. Bu durum aslen, psikanalizin belkemiği olan, alt bilinçdışının karanlıklarından üst bilinçdışının aydınlığına yönelik ilahi bir terapiyi ifade etmektedir. Ayrıca bilincin bilinçdışına uzanan yönlerini akla sunan rüyalar, bilinçdışında depolanmış yaşantılardan terkiplenen ve Lehvi Mahfuzdan alınan verileri ihtiva edebilmektedir. Bu durum da psikoloji açısından rüyaların, bilincin bilinçdışı alana açılan kapısı olarak kabul görmektedir.

Bu yaklaşımlar beraber dikkate alındığında rüyaların farklı yönleriyle değerlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu durum da rüyalara bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşılmasını güçleştirmekte ve bazı problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Hâlbuki kelam, tasavvuf ve psikoloji bilimleri birbirine ihtiyaç duyan ve birbirleriyle ilişkili olan alandır. Çünkü inanç esaslarını içine alan kelam ilmi ve inancın hayat bulmasını konu alan tasavvuf ilmi en temelde insan psikolojisini amaçlamaktadır. Hatta buradaki insan psikolojisi devreden çıkarıldığında kelam ve tasavvuf ilminin uygulanabileceği bir alan kalmamaktadır. Bu açıdan insan psikolojisini ilgilendiren konuların ayet ve hadislerdeki bütünlük içerisinde ele alınması büyük önem arz etmektedir. Böyleyken bu bütünlüğü yakalayabilen çalışmaların olduğunu yahut yeterli bir seviyede olduğunu ifade etmek çok zordur. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı da Kur'an ve Hz. Peygamber'in uygulamalarına dayanan psikoloji ve varlık görüşü bütünlüğünü yakalayarak bilinç ve bilinçdışı

kavramları eşliğinde rüyanın nazari plan ve psikolojik düzeye bakan yönlerini belirlemeye çalışmaktır.

Bu amaç doğrultusunda çalışma iki bölüme ayrılmaktadır. İlk bölüm rüyanın bilinç ve bilinçdışı eşliğindeki anlam ve mahiyetini belirlemeye çalışan konulardan oluşmaktadır. Bunun için üç ana başlığa ayrılan ilk bölümün birinci başlığında rüya kavramına ait kelimelerin literatür çalışmaları ve rüyanın anlam ve mahiyetine yönelik psikoloji biliminde ve İslam çerçevesinde bulunan açıklamalar tespit edilmektedir. İkinci başlıkta ise rüyanın mahiyetini oluşturan bilinç ve bilinçdışı kavramları analize tabi tutulmaktadır. Burada bilinç ve bilinçdışı kavramlarının inanç esasları açısından önemi ve bu kavramların ihmal ve istismarının trajik neticeleri işlenmektedir. Bunun akabinde ise bilinç ve bilinçdışı kavramları eşliğinde rüyanın mahiyet ve fonksiyonları ile rüyanın neticesi olan bilinç ve bilinçdışının anlam ve mahiyetine yönelik sentezler yer almaktadır. Son başlık altında psikoloji bilimindeki bazı rüya analizleri, rüya yorumu örnekleriyle beraber incelenmeye alınmakta ve bunların İslam ölçülerine uygun olmayan yönleri tenkit edilmektedir. İkinci bölüm ise kelimeler açısından rüyanın analizini ve nazari plan ve psikolojik düzeye bakan bilgi değerlerini konu almaktadır. İki ana başlığa ayrılan bu bölümün ilk başlığı altında rüyanın İslam'ın temel kaynakları açısından analizi ve İslam'a uygun rüya yorumu ele alınmaktadır. Son başlık altında rüyanın kelimeler açısından nazari plan ve psikolojik düzeye bakan bilgi ve delil değeri belirlenmekte ve belirlenen bu bilgi ve delil değerleri eşliğinde rüyanın kelimeler ilmine yönelik problem alanları tespit edilerek açıklanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİLİNÇ VE BİLİNÇDİŐI EŞLİĞİNDE RÜYA KAVRAMI

I. Rüya Kavramı

A. Rüya Kavramına Ait Kelimelerin Anlamı

Rüya ibaresi, Arapça'da "ر-ا-ى" kelime kökünden türetilen ve görünen bir şeyi fark etmek anlamına gelen "رؤیة" kelimesine dayanır. Bu kelime, insanın sadece duyu organıyla değil aynı zamanda diğer kabiliyetleri olan tasavvur ve tefekkür ile de görmeyi, kavramayı ve anlamayı içine alan geniş bir hareket şeklini ihtiva etmektedir. Bu kelimedenden türetilen rüya ise insanın ruhsal olarak, farklı bir boyut olan bilinçdışındaki yaşantılarını ve bu yaşantıların bilince aktarılmasını içine alan bir kavram olmaktadır.¹

Rüyaları ifade etmeye yönelik birçok kelime ve kelime terkibi bulunmaktadır. Bunlardan başta Kur'an ve Hz. Peygamber'in ifadelerinde geçenlerden olmak üzere bir kısmını şu şekilde tespit etmek mümkündür. Duyarak yahut ilham yoluyla insana, uyanık ve uyku halinde ulaşan her söz, hadis ibaresiyle ifade edilir. Bu ismin çoğulu olan ehadis ibaresi ise Kur'an'da rüya anlamında kullanılır. Ayrıca bu kelime olaylar ve hadiseler anlamına da gelir. Yine Kur'an'da bu kelimeye, tevil kelimesinin eklenmesiyle oluşan tevil-i ehadis ibaresi kullanılır. Asla dönüş anlamına gelen "و-ل-ل" kelime köküne dayanan tevil ibaresi, ilmen yahut fiilen bir şeyi kastedilen manaya çevirme, ona göre anlamlandırma yahut onun aslına dayanıp amacını tespit etme anlamına gelir. Bu açıdan tevil-i ehadis ibaresi, rüyaların ve hadiselerin aslen dayandığı Allah'ın ilim, irade ve kudretini görme ve bunların, amacını ve hikmetini anlama hareketi olarak değerlendirilmektedir.²

Müjde ve onun istiare anlamında ihtar olarak kullanılan mübeşşirat kelimesini, Hz. Peygamber'in, rüya ve ona ait fonksiyonları ifade etmek için kullandığı görülür. Ayrıca Hz. Peygamber, Kur'an'da "*Dünya hayatında da, ahirette de müjde onlara!*"³ ayetinde geçen müjde ifadesini salih rüya olarak tefsir eder.⁴

¹ İsfahani, Ragıb, *Müfredat*, Ter. Mustafa Yıldız, Baskı 1, Çıra Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 426-428.

² Razi, Fahrüddin, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu 'l-Gayb*, Akçağ Yayınları, Cilt 13, s. 164; İsfahani, a.g.e., s. 103

³ Yunus, 10/64

Uyumak ve uyku anlamındaki “ن-م-و” kelime köküne dayanan menam kelimesi ise uyku halinde görülenleri ifade etmede kullanılabilir. ⁵ Yine rüya anlamında kullanılan hulm kelimesi, Hz. Peygamber’in kullanımıyla daha çok şeytanın karıştığı, alt bilinçdışına yönelik ihtilam tarzı olan rüyaları ifade etmektedir. Bunun mukabilindeki rüyay-ı sadıka, rüyay-ı saliha ve rüyay-ı hasene ise olumlu yahut üst bilinçdışına yönelik rüyaları ifade etmede kullanılan tabirler olmaktadır.

Ot demetleri manasına gelen adgas kelimesi, Kur’an’da hulm kelimesinin çoğulu olan ahlam kelimesine izafe edilmesiyle adgas-ü ahlam terkibi içinde kullanılır. Bu tabirin ortaya çıkardığı anlam ise yaşı kurusuna karışmış ot demetleri gibi yenisi eskisine karışmış uyku halleri ve hiçbir anlamı olmayan karmakarışık hayallerdir. Çoğunlukla bu tabirin, hiçbir anlam taşımayan ve yorumu yapılamayan karışık rüyaları ifade etmek için kullanıldığı görülür. ⁶ Bu tabir, Kur’an’da aslen iki zümre tarafından kullanılmaktadır. Bu zümrelerin karakterlerine bakıldığında ilki melikin rüyasını yorumlamaya ilimleri el vermeyen, bundan dolayı bu rüyanın anlamsız ve karışık olduğunu ileri süren melikin danışmanlarıdır. ⁷ Diğerisi ise Hz. Peygamber üzerinden ikame edilen değerleri iftira ile değerden düşürme acziyetine düşen müşriklerdir. ⁸

Hâlbuki Hz. Yusuf, melikin rüyasına yönelik hikmetleri ortaya koyduğu gibi Hz. Peygamber’in getirdiği değerler de insan aklının ulaşmaktan aciz kaldığı yanılmaz ölçüleri ifade etmektedir. ⁹ Dolayısıyla adgas-ü ahlam ifadesi, doğrudan Allah’ın yarattığı rüyaların anlamsız ve değersiz olduğu anlamında kullanmak uygun düşmemektedir. Zira bu şekilde bir anlayış Allah’ın yarattıklarının amaçsız ve hikmetsiz olduğu anlamına kadar gider. Hâlbuki Allah’ın yarattığı her şey bir amaç ve hikmete tabidir. Netice olarak bu kelimeyi, rüyaların anlamsız ve hikmetsiz olduğundan ziyade, hatırlanmasında, işitilmesinde ve yorumlanmasında, alt

⁴ Yaşar, M. Kandemir, Çakan İsmail Lütfi ve Küçük Raşit, *Riyâzü’s-Sâlihîn: Peygamberimizden Hayat Ölçüleri (Nevevi)*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2001, cilt 4, ss. 490-495; Tirmizi, Rüya, 3; Darimi, Rüya, 1

⁵ İsfahani, *a.g.e.*, ss. 134-135, 251, 988

⁶ Çelebi, İlyas, “Rüya Maddesi” *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, 2008, Cilt 35, s. 306

⁷ Bkz. Yusuf, 12/44

⁸ Bkz. Enbiya, 21/5; Kurtubi, *El Camiuli Ahkamil Kur’an*, Ter. M. Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, Cilt 11, ss. 460-463

⁹ Bkz. Yusuf, 12/47-49; Hicr, 15/9

bilinçdışına yönelik olumsuz düşüncelere yol verme endişesinin taşındığı rüyaları ifade etmek için kullanmak daha uygun düşmektedir.¹⁰

Rüyalar, insanlar için daha çok uyku halinde vuku bulan bir unsurdur. Bu yönüyle rüyalar, neredeyse bütün insanların hayatında yer eden metafizik bir olgu olmaktadır. Lakin rüyaların, insanın uyanık haline bakan yönleri de bulunmaktadır. Ebu Hamit El Gazali ve Muhammet Hamdi Yazır, uyku halinde vuku bulan rüyaların ayrıca insanın uyanık halinde de meydana gelen farklı hallerinin bulunduğunu ifade ederler. Aralarında bazı ton ve mana farklılıkları bulunmakla beraber bunlardan bazılarını şu şekilde ifade etmek mümkündür. Uyku ile uyanıklık arası yahut uyanık haldeki farklı bir ruhsal algılamaya, uyanıklık anlamındaki yakaza tabiri kullanılmaktadır. Allah tarafından insanın kalbine vasıtalı yahut vasıtasız olarak atılan manalara ilham, bunun şeytandan kaynaklanan hallerine ise vesvese denilmektedir. Yine mahiyet olarak yakaza ile ilham arasındaki ruhsal bir algılama da keşf ibaresiyle ifade edilmektedir.¹¹

B. Psikoloji Biliminde Rüya

Psikoloji bilimindeki rüya yaklaşımlarından birisi Sigmund Freud'tan gelmektedir. Freud'un rüya yaklaşımının temellerini ise maddeye yönelik bilinçle şehvete yönelik bilinçdışı anlayışı oluşturmaktadır. Onun bu anlayışını şekillendiren başlıca unsurlardan birisi, bir Yunan mitinden istihraç edilen Oedipus Kompleksi'ne dayanmaktadır. Bu komplekse göre kişi, bebeklik çağından başlayan hayati bir yönelişe sahiptir. Kişinin bu yönelişi en başta annesine karşı duyduğu cinsel arzuları oluşturmaktadır. Diğer bir yönelişi de bu arzusuna engel olarak gördüğü babasına karşı nefret hisleri olmaktadır. Dolayısıyla burada erkek çocuk, anneye olan cinsel arzusundan dolayı baba tarafından hadım edilme endişesi taşırken kız çocuk da kendisinde bulunmayan erkeklik organının oluşturduğu eksikliği bilinçdışında yaşamak zorunda kalmaktadır. Bu diyalektik açıdan Freud'a göre rüya insanın din, vicdan, aile ve toplumsal kuralların oluşturduğu sınırlamalar nedeniyle

¹⁰ Yazır, Muhammet Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Haz. Kasım Yayla, Merve Yayınları, İstanbul, 2012, Cilt 5, ss. 175-176

¹¹ Gazali, *İhyau Ulumu'd Din*, Ter. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul, 2011, Cilt 3, ss. 57-71; Yazır, *Hak Dini*, Cilt 5, s. 179; Köksal, İsmail, "Rüyaların Fıkhi Boyutu", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, 2008, ss. 50-51

baskılayıp bilinçdışına gönderdiği arzularından, gün boyunca bunlardan birini harekete geçiren herhangi bir yaşantının, ilgili arzunun bilinçdışı olarak çeşitli sembollerle uyku halinde tatmin edilmesini ihtiva eden bir unsur olmaktadır.¹²

Freud'un öğrencisi olmasına rağmen rüyaları, bariz bir şekilde ondan farklı bir şekilde değerlendirmeye alan yaklaşımlardan birisi Carl Gustav Jung'da bulunmaktadır. Jung'u, Freud'tan farklı kılan yaklaşım tarzı ise onun kendi iç dünyasını gözlem altına alması ile dini ve mitolojik argümanlardan örülü farklı yönleri olan bir bilinçdışı anlayışını yakalayabilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Freud'da kişisel ve tek yönlü olan bilinçdışı yaklaşımı, Jung'da kolektif ve çok yönlü bir halde ele alınmaktadır. Bu yaklaşımdaki bilinçdışı alanı, ilk insandan beri bütün insanların katkılarıyla meydana gelen insanlığın ortak bir mirası konumundadır. Buradaki semboller ise insan ruhunun ihtiyaç duyduğu özel durumlara göre pozisyon alabilmektedir. Bu pozisyonlar da kişinin bilinçdışına ait olumlu ve olumsuz yönlerini aydınlatırken ruhsal bir terapi sürecini de işletebilmektedir. Netice olarak bu bilinçdışına yaklaşımına göre rüyalar, insanlığın ortak mirası ile ruhsal bağışıklık sisteminin faaliyetlerine yönelik ruhun bir penceresi olmaktadır.¹³

Alfred Adler de Freud'un öğrencilerinden birisi olmasına rağmen bu konuda ondan farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Adler, Freud'un tek yönlü kişisel bilinçdışı anlayışı yerine, kişiye özgü yönleri olan bireysel bir bilinçdışı anlayışını tercih etmektedir. Çünkü ona göre, her bir insanın çocukluk yaşantılarını değerlendirme ve anlamlandırma biçimi farklılık arz etmektedir. Kişinin buradan oluşturduğu anlamlar ise bilinçdışı yaşayışın temellerini oluşturmaktadır. Kişi bilerek yahut bilmeyerek bütün ömrü boyunca buradaki anlamlandırmanın güdümünde olarak bir hayat yaşamaktadır. Etkisi altına girdiği bu anlamlandırmalar ise bireysel

¹² Merter, Mustafa, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, Baskı 16, İstanbul, 2016, s. 313; Freud, Sigmund, *Mutluluk Dediğimiz Şey*, Çev. Peren Demirel, Baskı 4, Aylak Adam Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 21, 30, 80

¹³ Jung, Carl Gustav, *İnsan Ruhuna Yöneliş*, Çev. Engin Büyükinel, Baskı 10, Say Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 37, 215; Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, ss. 314-315

psikolojinin projektörü konumunda bulunmaktadır. Dolayısıyla kişinin gördüğü rüyalar da bu projeksiyonun ileriye yönelik bir yansıması olmaktadır.¹⁴

Erich Fromm'a göre rüyalar, insanın bilince bakan karmakarışık yönlerinin paydos ederek duygusal değerlerle yüklü ruhsal bir zekânın hâkim olduğu uyku halinde, ruhun bütün faaliyetlerin anlamlı ve amaçlı bir şekilde yansıdığı bir pencere olmaktadır. Bu pencereden, insanın uyanık haldeyken algılamada zorluk çektiği yahut çevrenin etkisinden dolayı yanlış değerlendirdiği şeylerin iç yüzleriyle ruhun hem alt düzeydeki akıldışı yönlerini hem de üst düzey olan değerli yönlerini görebilmek mümkündür. Bu duruma göre de rüyalarda sanki ve miş gibi durumlardan ziyade sembollerden örülü bir realite yatmaktadır. Buradaki sembollerin ise özel bir dili bulunmaktadır. Bu sembol dilini anlamak da kişinin kendi iç dünyası ile bilinçdışı hazinesine açılan rüyalardan istifade etmesine imkân sunan bir unsur olmaktadır.¹⁵

Ernest Hartmann, rüyaların daha çok psikoterapik yönünü ön plana almaktadır. Çünkü ona göre rüyaların, hatırlansın yahut hatırlanmasın, başlı başına bir psikoterapi görevi bulunmaktadır. Adeta bu durum ruhun, zorlamalar karşısındaki süspansiyonunu yahut virüslere karşı bağışıklık sisteminin faaliyetlerini ifade etmektedir. Bu yönüyle rüyalar, kişinin, uyanık halindeki durumlarıyla duygusal bir bağlantı kurmasına imkân sağlamaktadır. Dolayısıyla bilinç tarafından yeterince fark edilemeyen bu haller, duygular yoluyla değer kazandırılarak, bilincin dikkatini çekecek bir hale getirilmektedir. Netice olarak rüyalar, uyanık haldeyken gözden kaçırılan yahut ihmal edilen yönlerin duygularla canlandırılmış halini ifade etmektedir. Bu mana gereği olarak da bilişsel terapinin öncüsü olarak nitelenen Aaron Beck, “rüya yorumu, hastanın psikolojik sürecine biyopsi yapmak gibidir” ifadesini kullanmaktadır.¹⁶

Fritz Perls'de ise rüyalar, bilinçaltına açılan bir pencereden ziyade insanın kendisiyle bütünleşmeye açılan özel bir penceresi olmaktadır. Bu pencereden ise

¹⁴ Adler, Alfred, *Yaşamın Anlam ve Amacı*, Çev. Kamuran Şipal, Baskı 12, Say Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 111,113.

¹⁵ Fromm, Erich, *Rüyalar Masallar Mitler*, Çev. Aydın Arıtan ve Kaan H. Ökten, Baskı 2, Say Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 43-46, 67

¹⁶ Alibaşoğlu, Hatice, *Rüyalar Âlemi*, Ed. İslam Dalp, Baskı,1Sufi Kitap, İstanbul, 2016, ss. 28, 32

insanın, hazmedemediğinden dolayı bilinçdışında ağırlık oluşturan ve virüs haline gelen nevrozların ruhta açtığı kapanmamış süreçleri noktalayıp kendi bütünlüğüyle barışabilmesi için kişinin vicdanından gelen özel mesajlar gönderilmektedir. Dolayısıyla bu mesajların gönderildiği rüyalar da insanın kendi varlığıyla barışmasına yönelik döşenen taşlar olduğu gibi ruhsal ihtiyaçların fark edilmesi ile kişinin kullandığı iletişim ve temas biçimlerinin anlaşılmasında önemli bir pozisyonda bulunmaktadır.¹⁷

C. İslam'da Rüya

1. Ayet ve Hadislerde Rüya

Kur'an ve Hz. Peygamber'in uygulamalarında rüyaların önemli bir yerinin olduğunu görmek mümkündür. Bu konuda Kur'an, üçü peygamber olmak üzere altı farklı insanın rüyalarını konu almaktadır. Bunlardan bazıları ise şu şekilde ifade edilebilir. Müslümanlarla müşriklerin ilk karşılaşması olan Bedir'de sayı ve kuvvet bakımından üstün görünen düşmanların hakikatteki mahiyetleri az ve zayıf olarak Hz. Peygamber'in rüyasında gösterilmiştir.¹⁸ Hz. Yusuf'un güneş, ay ve yıldızların kendisine tabi olduklarına yönelik gördüğü rüya ise meşakkatli yolculuğu boyunca kendisi için bir enerji vesilesi olmuştur.¹⁹ Hz. İbrahim'in rüyası da bir tevhit ifadesi olarak, alt bilinçdışının karanlıklarına yönelik potansiyel yönlerin üst bilinçdışının aydınlığı tarafından yok edilmesini ifade etmektedir.²⁰ Yine zorlayıcı bir zaman diliminde bulunulduğu esnada Hz. Peygamber'in Mekke'ye girmeye alakalı gördüğü rüyası, bir taraftan müjde ve motivasyon özelliği taşıırken diğer taraftan ise bir imtihan unsuru olmaktadır.²¹

Bu konuda Hz. Peygamber'in uygulamalarına dikkat edildiğinde ise Kur'an'daki rüyalara yönelik argümanların bir tefsirini ve hayat bulmuş halini görmek mümkündür. Özellikle de onun her sabah namazından sonra rüyalar ve onların tevili üzerine zaman ayırması, sahabe için bu konuda bilinç ve bilinçdışı arasındaki iletişim ve münasebeti anlama adına bir talim ve terbiye mahiyeti

¹⁷ Alibaşoğlu, *Rüyalar Âlemi*, ss. 30-31

¹⁸ Bkz. Enfal, 8/43

¹⁹ Bkz. Yusuf, 12/100

²⁰ Bkz. Sâffât, 37/103-107

²¹ Bkz. Fetih, 48/27; Arslan, Ali, *Büyük Kur'an Tefsiri*, Arslan Yayınları, Cilt 14, ss. 379-381

taşımaktadır. Hz. Peygamber'in bu talim ve terbiyesi ise ruh sağlığını alt bilinçdışının karanlıklarına karşı koruma ve onun üst bilinçdışına doğru yönelmesine yardımcı olan psikanalizin en mükemmel halini ifade etmektedir.²² Hz. Peygamberin rüyalar hakkındaki ifadeleri de bu uygulamaya uygun bir mahiyet arz etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'e göre rüyalar, bilinç ve bilinçdışına bakan yönleriyle bir vahdet ifade etmektedir. Bu açıdan rüyalar, aslen ilahi iradenin bir neticesi olmakla beraber insan mahiyetini merkeze almakta ve onun alt bilinçdışına yönelik şeytani, üst bilinçdışına yönelik de rahmani bir nitelik kazanmaktadır.²³

2. İslam Mütefekkirlerinde Rüya

Rüyalar, birçok İslam mütefekkirinin her zaman için dikkatini çeken bir konu olagelmıştır. Rüyaların, madde ve metafiziğe bakan yönlerinin bulunması ise İslam mütefekkirlerini, varlığın bilinç ve bilinçdışına bakan yönlerini yanılmaz ölçülerle açıklayan Kur'an ve Hz. Peygamber'in uygulamalarına yönlendirmektedir.²⁴ Bu prensip altında rüyaları değerlendirmeye alan İslam mütefekkirlerini de şu şekilde takip etmek mümkündür. "Bu biçarenin tıp tahsilinden ve fiilen tedavi ile meşgul olmaktan maksadı, bazı şerh ve tahlilinde daha mutmain olmak içindir." Bu ifadenin sahibi olan Azizüddin Nesefî, ayrıca bir hekimdir. Nesefî, İnsan-ı Kamil isimli eserinde rüya konusunu, insan, âlem ve yaratıcı bağlamında değerlendirmeye alır.

Ona göre uyanıklık ve uyku, ruhun, hariçteki ve dâhildeki işleri tanzimi içindir. İnsan uyuduğunda, dışardaki işlerden kesilir ve kendi iç dünyasına yönelir. Burada vuku bulan rüyanın, psikolojik düzeydeki verilerden ve meleklerden olmak üzere iki sebebi vardır. İçsel duygulardan kaynaklanan rüyalara, hayal ve hafıza melekeleri neden olur. Hayal, hiss-i müşterekin, hafıza ise vehmin hazinedarıdır. Ayrıca her ikisinin de hazinesi vardır. Zaman içinde topladıkları suri ve manevi şeyleri o hazineye gönderirler. Buradan kaynaklanan rüyalar, bilincin meşgul olduğu yahut daha önce yaşanan şeylerden meydana gelebildiği gibi bedeni ve ruhi

²² Abdalbaki, Muhammed Fuâd, *Müttefekun Aleyh Hadisler, Tah. Abdullah Feyzi Kocaer, Hüner Yayınları.*, ss. 471-472

²³ Mutlu, İsmail, Döğen Şaban, Hatip Abdülaziz, *Camîüs Sağir Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, Yeniasya Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 1052; Abdalbaki, *Müttefekun Aleyh Hadisler*, s. 467; Konyalı Mehmed Vehbi, *Büyük Kur'an Tefsiri*, Üçdal Neşriyat, Cilt 13, ss. 5102-5103

²⁴ Yüksel, Ahmet Turan, *İslam'da Bilim Tarihi*, Baskı 5, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 37-82

rahatsızlıkların da sembollerle bir ifadesi olabilmektedir. Meleklerden kaynaklanan rüyalar ise uyku vasıtasıyla nazari plandaki duyuların kesilmesi ve psikolojik düzeydeki duyuların, kalbin safiyetine adapte olması esnasında, kalbin, meleklerle münasebet kurmasından meydana gelir. Burada kalp ve melek, birbirine mukabil tutulan saf aynalar gibi olurlar ve meleğin aynasında bulunan şeyler, kalbin aynasına aksederek rüyanın konusunu oluşturur.²⁵

Ebu Hamit El Gazali de İhya-u Ulumu'd Din isimli eserinde rüyanın oluşumunu şu şekilde izaha alır. Ona göre uyku, kalbi meşgul eden duyuları sonlandırır. Bu şekilde kalp, meşguliyetten arındığında Lehvi Mahfuz ile kendi arasındaki perde kalkar. Birbirine doğru olan iki ayna gibi Lehvi Mahfuz'da olan şeylerden bazıları kalbe yansır. Lakin uyku, diğer duyulara mani olmasına rağmen hayalin hareketine mani olmaz. Dolayısıyla Levhi Mahfuz'dan kalbe akseden şeyler, hayal kuvveti tarafından alınarak belirli bir senaryoda işlenir. Ayrıca hayal kuvveti bu senaryoyu koruyarak uyanan kişinin hatırlamasına neden olur.²⁶ Gazali, ayrıca Mişkatü'l Envar isimli eserinde, rüyaları, hissin algıladığı şehadet âlemi ile aklın idrak ettiği melekût âlemi arasında gerçekleşen bir ilişki olarak değerlendirir. Ona göre, şehadet âlemindeki varlıkların misalleri melekût âleminde, melekût âlemindeki varlıkların misali karşılıkları da şehadet âleminde mevcuttur. Bu açıdan rüyalar, his ve aklın, melekût âlemine açılan kapıları gibi bir fonksiyona sahip bulunmaktadır.²⁷

Fahrettin Razi'nin rüya hakkındaki görüşü, selefi olan Gazali'nin görüşüne yakındır. Ona göre Allah insanın mahiyetini bilinçdışına açılmaya ve Levhi Mahfuz'la münasebet kurmaya uygun bir şekilde yaratmıştır. Buna mani olan şey, insan mahiyetindeki beden ve dünya işleriyle ilgili olan meşguliyetler olmaktadır. Uykuda ise bu meşguliyetler azaldığından insan mahiyetinin bilinçdışına ve Levhi Mahfuz'a olan ilgisi kuvvetlenir. Burada bilinçdışı algılama yapan ruh, idrak

²⁵ Nesefî, Azizüddin, *İnsan-ı Kamil*, Ter. A. Avni Konuk, Baskı 2, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 19, 201-206

²⁶ Gazali, *İhya*, Cilt 4, s. 903

²⁷ Gazali, *Nur Metafizîği (Mişkatü'l Envar)*, Ter. Asım Cüneyd Köksal, Baskı 2, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 56-70

ettiklerine yönelik izler bırakır. Yorumcu da ruhun, hayal âlemine bıraktığı bu izlerden yola çıkarak algılananlara ulaşmaya çalışır.²⁸

İbn Haldun ise rüya konusuna şu şekilde değerlendirme yapar. Ona göre rüya, ruhani bir algılamadır. Rüya, insan uykudayken mana âlemine yönelen ruhun, buradaki yaşantılarından meydana gelen bir unsur olmaktadır. Çünkü uyku esnasında kişinin beden ve dünya işlerinden kesilmesi ruhun, diğer ruhani varlıklar gibi gayb âlemine yönelmesine ve oradaki latif varlıkları müşahede etmesine imkân sunar.²⁹

Muhyiddin İbn Arabi'ye göre rüya, Allah'ın melek vasıtasıyla insanın bilincinde uyandırdığı manalar yahut da şeytani telkinlerden oluşan hayallerden ibarettir.³⁰ İbn Arabi, *Fususul Hikem* isimli eserinde rüya konusunda farklı bir yaklaşım sergiler. Ona göre, insanın bilinçli hali olan dünya hayatı, bir rüyadır. Dolayısıyla uykuda görülen rüyaların, tabir ve tevili lazım geldiği gibi dünya hayatının da doğru bir şekilde yorumlanması gerekir. Aksi takdirde insan, dünya hayatında, çok sınırlı algılama yetisine sahip olan duyularından gelen verilerin, beyinde şekillenen hallerinden başka bir şey idrak edemeyecek ve eşyanın hakikatinden mahrum kalacaktır. İnsanın uyuduğunda gördüğü rüyası ise rüya içinde bir rüyadır. O, bu konuda, Hz. Yusuf'un rüya yaklaşımı ile Hz. Peygamber'in rüya yaklaşımı arasındaki farka dikkat çeker. Hz. Yusuf, hayal âleminde gördüğü rüyasının his âlemi olan dünya hayatında gerçekleştiğini ifade eder. Hz. Peygamber ise insanların daima uykuda olduklarını dile getirir ve hakikat algısının kaybedilmesine müsaade etmez. Buradan hareketle İbn Arabi, rüyanın hakikatine dair şunları ifade eder. Ona göre, rüyada görülenler duyulan şeylerdir. Çünkü rüyalara yansıyan hayaller, ebediyen duyulan şeylerden başka bir suret vermez.³¹

Mevlana ise rüyaya şu şekilde yaklaşır. Ona göre Allah, her gece ruhları, ten kafesinden kurtarır. Bu şekilde ruh, beden ve dünya işlerinden kaynaklanan hatıralardan kesilerek özgür bir hale gelir. Özgür hale gelen ruhlara ise sebeplerin ortadan kalktığı ve Allah'ın kudretinin doğrudan tecelli ettiği mana âlemine geçer.

²⁸ Razi, *Tefsir-i Kebir*, Cilt 13, ss. 230-233

²⁹ Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, ss. 324-325

³⁰ Hub, Musa, *Rüyalar Âlemi*, Ed. İslam Dalp, Baskı, 1Sufi Kitap, İstanbul, 2016, s. 172

³¹ İbnül Arabi, Muhyiddin, *Fususul Hikem*, Çev. M. Nuri Gençosman, Baskı 4, Ataç Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 99, 176

Bedenler, yattıkları yerde istirahat ederken de ruhlar bu âlemde kendi yaşantılarını devam ettirirler. İlahi bir işaretle buradaki ruhlar, beden kafeslerine geri gönderilir ve burada gördükleriyle insanı iyi ve adil olmaya davet eder. Dolayısıyla uykuyla bilinçdışına açılan, uyanınca da bilincine dönen insan, Allah'ın kudretiyle kendi iç dünyasında bir seyahatte bulunmuş olur. Böylece insan, alt bilinçdışının mekânı olan beden ve dünya hayatından ayrı olarak üst bilinçdışına yönelik ruh ve mana âlemine yönelik yaşantıları idrak eder.³²

Yakın zaman mütefekkirlerinden Said Nursi, uyku ve rüya ile alakalı ayetleri tefsir ederken şu değerlendirmelerde bulunur.³³ Ona göre ayetler, uykuda ve rüyada perdeli olarak önemli hakikatlerin varlığını ifade ederler. Lakin İslam mütefekkirleri rüya ile amel edilmesini uygun bulmazlar. Çünkü herkes rüyanın dış görünüşüyle manasının hakikati arasındaki münasebeti bulamamakta bundan dolayı da rüyalar yanlış anlaşılmaktadır. Ona göre üç çeşit rüya vardır. İlki, hastalıklardan kaynaklanan rüyalardır. Diğerleri ise kişinin geçmiş yaşantılarıyla tesirinde kaldığı olayların açılımına yönelik rüyalardır. Sonuncusu ise sadık rüyalardır. Sadık rüyalar, hadiseleri, meydana gelmeden önce sezen kalbin daha gelişmiş bir hali olmaktadır. Bazı düşünürlerin yanlış bir şekilde doğal oluşum ve altıncı his olarak ifade ettikleri bu olgu yalnızca Allah'ın bir lütfudur. Bu rüyalar, insan bilincinin kapanmasıyla doğrudan bilinçdışına açılan psikolojik düzeydeki duyuların *Lehv-i Mahfuz*'la münasebet kurmasından meydana gelmektedir. Bu açıdan da sadık rüyalar, her türlü insan için bilinçdışındaki hakikatlere açılan bir pencere olmaktadır. Lakin güzel ahlaklı olan güzel düşünür; güzel düşünen de güzel levhalar görür. Kötü ahlaklı olan ise olumsuz düşündüğünden, olumsuz levhaların muhatabı olur.³⁴

II. Rüyanın Mahiyetindeki Unsurların Analizi

Genel olarak rüya konusundaki yaklaşımlardan rüyanın, bilinçle bilinçdışı arasındaki iletişim ve münasebetin bir yansıması olarak meydana geldiğini ifade etmek mümkündür. Lakin görüşler üzerinden oluşturulan bu ortak tanım, bilinç ve bilinçdışı yaklaşımlarıyla açıklandığında bariz bir şekilde birbirinden ayrıldığı

³² Mevlana, *Mesnevi*, Ter. Adnan Karaismailoğlu, Baskı 15, Akçağ Yayınları, Ankara, 2017, ss. 356, 543, 562; Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, ss. 315, 321-323

³³ Bkz. Yusuf, 12/43; Nebe, 78/9; Yusuf, 12/44

³⁴ Bozgeyik, Burhan, *Meşhurların Rüyaları*, Tuğra Neşriyat, İstanbul, ss. 20-23

görülmektedir. Çünkü her bir bilinç ve bilinçdışı yaklaşımına göre rüyalar, farklı mahiyetlere ve fonksiyonlara sahip olmaktadır. Bu açıdan rüyalara yönelik açıklamalar aslen bilinç ve bilinçdışı yaklaşımlarının bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Mesela, bilinç ve bilinçdışını, nöronlar arası aktivitelerin bir neticesi olarak gören yaklaşımlara göre rüyalar, sadece biyolojik yaşantının bir ürünü olmaktadır. Bu durum da bütün metafizik hakikatlerin biyolojik sınırlara indirgenmesini netice vermektedir. Yine Görecelik Teorisi'ndeki enerji formülüne göre varlıktaki en hızlı ve enerjiyi ortaya çıkaran unsur ışık olmaktadır. Buna göre de bilinç ve bilinçdışı yaklaşımlarının, bu formülde mevcut olan ışık hızı altında bir mahiyet taşıması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla da rüyaların mahiyeti, ışık hızının altında cereyan eden unsurlar tarafından oluşturulmaktadır. Bu durum da bütün metafizik unsurların ışık hızı sınırına indirgenmesini ihtiva etmektedir.

Kelam ilmi açısından buradaki esas problem, bilinçten inanma kabiliyetinin, bilinçdışından ise inanç konularının kaldırılmasına yönelik yaklaşımlar olmaktadır. Lakin rüya konusu daha çok İslam mütefekkirleri ile psikoloji bilimindeki bazı yaklaşımlar eşliğinde sadece nazari plana yönelik ele alınmaktadır. Hâlbuki rüya konusundaki problem sadece bu değildir. Rüyanın mahiyetinde bulunan bilinç ve bilinçdışına yönelik yetersiz ve tutarsız yaklaşımlar da kelam ilmindeki bir problem alanını teşkil etmektedir. Çünkü bilinç ve bilinçdışının biyolojik ve fiziksel sınırlar altına çekilmesi, iman esaslarının ihmal ve inkâr edilmesine zemin hazırlanması anlamına gelmektedir.

A. Bilinç

Rüya mahiyetinin iki ana unsurundan birisi insan bilinci olmaktadır. Genel olarak insan ruhunun algılama ve anlamlandırma mekanizması olan bilinç, insanın kendi mahiyeti, çevresi ve yaratıcısı ile iletişim ve münasebet haline geçebilmesine imkân tanıyan vazgeçilmez bir unsur olmaktadır. Dolayısıyla bilinç konusuna yönelik yaklaşımlar, aynı zamanda varlık anlayışını şekillendiren bir karakter taşımaktadır. Bu açıdan sadece alt bilinçdışına yönelik bilinç anlayışı, rüyaları ve beraberindeki metafizik konuları maddeyle sınırlandırmaktadır. Bu durumun insan hayatı üzerindeki etkileri ise dramatik neticeler doğurmaktadır. Mesela alt bilinçdışına yönelik yaşantılarından dolayı kaygıları artan bir insanda, rüyalar, üst

bilinçdışına yönelik kaygıları azaltan bir nitelikte gelebilmektedir. Lakin sınırlı bir bilinç anlayışında bu rüyalar, alt bilinçdışına göre anlaşılakta ve kaygıların daha da artmasına neden olmaktadır. Alt bilinçdışıyla birlikte üst bilinçdışına yönelik daha bütüncül bir bilinç anlayışı ise rüyaları ve beraberindeki metafizik konuları daha uygun bir şekilde anlama imkânı sunmaktadır. Bunun insan hayatındaki yeri de yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere alt bilinçdışının karanlıklarında kaygı yüklenen insana üst bilinçdışının aydınlığında rahat bir nefes aldırılması olmaktadır.

1. Bilinç Kavramı

a. İslam'da Bilinç

Bilinç kelimesi, anlam bakımından Arapça'daki şuur kelimesinin karşılığı olmaktadır. Saç, kıl ve tüy anlamına gelen “ش-ع-ر” kelime köküne dayanan şuur, incelik konusunda tıpkı kıla dokunmak gibi özen gerektiren bir bilgiyi elde etme ile onu değerlendirebilecek bir farkındalığın oluşması anlamına gelmektedir. Bu açıdan bilinç, insandaki nazari plan ve psikolojik düzeyden gelen her türlü veriyi algılayan ve anlamlandıran ruhsal bir kabiliyet olmaktadır.³⁵

İslam mütefekkirlerinden bazılarının bu konuya olan yaklaşımlarını ise şu şekilde ifade etmek mümkündür. Ebu Hamit El Gazali'ye göre nazari plan ve psikolojik düzeyden alınan verilerin algılanıp anlamlandırıldığı alan insanın kalbi olmaktadır. Buradaki kalp ise insan ruhunun algılama ve anlamlandırma mekanizmasının merkezini teşkil etmektedir. Dolayısıyla bilinç, insan ruhunun algılayan ve anlamlandıran bir özelliğidir. Fahrettin Razi bu hususta Gazali'ye yakın bir anlayış sergiler. Ona göre insanın bedeni, sürekli değişim halinde olan bir mahiyete sahiptir. Bedenin bu kadar değişmesine rağmen manevi bir yapı arz eden bilincin yerinde kalması ise ruhla mümkün olmaktadır. Dolayısıyla beden, ruhun bir aracı olduğu gibi, bilinç de ruh ve bedenden gelen verileri algılayan ve anlamlandıran bir mekanizma olmaktadır.³⁶ Said Nursi ise bilinç konusuna daha bütüncül bir şekilde yaklaşır. Ona göre hayat, kâinatın bir özeti, bilinç de hayatın bir özeti konumundadır. Bilincin özeti ise akıl olmaktadır. Bunların zatı ve cevheri de sabit ve müstakil olan ruhun bünyesinde bulunmaktadır. Buradan hareketle de o, daha geniş

³⁵ İsfehani, *a.g.e.*, ss. 524-525

³⁶ Gazali, *İhya*, Cilt 3, ss. 7-10; Razi, *Tefsir-i Kebir*, Cilt 14, ss. 156-157

bir çerçevede şu neticeye ulaşır. Hz. Peygamber'in maddi ve manevi varlığı kâinatın hayatı, peygamberliği ise kâinatın bilinci ve getirdiği Kur'an da kâinatın aklı olmaktadır.³⁷

Ruhun algılama ve anlama kabiliyeti olan bilincin alt bilinçdışına yönelik olumlu, üst bilinçdışına yönelik ise olumsuz olarak nitelenen potansiyel alanları bulunmaktadır. Kur'an ise insanın olumlu yönüne ait bu potansiyeli ahseni takvim, olumsuz yönüne ait olanı da esfeli safilin olarak ifade etmektedir. Ayrıca Kur'an'da esfeli safilin olarak nitelendirilen olumsuz yönün, hayvandan bile daha aşağı bir pozisyon alabileceğine dikkat çekilir.³⁸ Mevlana, insandaki bu potansiyelleri şu şekilde ifade eder: “Şu insanın şeklini, birtakım birbirine zıt vasıfları birleştirerek meydana getirdiler. Onun nakşını, suretini, gamın tezgâhında çizdiler, çamurunu kederle yoğurdular. İnsan bazen şeytan olur, bazen melek, bazen de yırtıcı canavar kesilir. Bu ne esrarlı varlıktır ki çeşitli huylar, çeşitli meziyetler bir araya toplanarak onu meydana getirmiştir.”³⁹

Ayrıca bu potansiyelleri ifade etme adına nefis ve ruh ifadeleri de kullanılmaktadır. Yalnızca İslam literatüründe bulunan nefis tabiri, insanın aslına ve yaratılış amacına yönelik bütün potansiyeli ifade etmez. Nefis, insan fitratındaki olumsuz ve olumsuzluğa sevk edici kapasite ve potansiyeli ifade etmektedir. Yine bu kelimenin mahiyetinde dönüşme ve dönüştürülme anlamlarının bulunması nefsin, insanın yaratılış amacına yönelik olumlu ve olumluluğa yönlendirici kapasite ve potansiyeli ifade eden ruh istikametinde terbiye edilebileceğini ifade eder.⁴⁰ Kur'an, nefsin, terbiye edilmemiş mutlak olumsuzluğu ifade eden ilk halinden başlamak üzere terbiyeye yönelik altı farklı bilinç halini ifade eden merhaleden bahseder. Bunlar aşağıdan yukarı nefsi emmare, nefsi levvame, nefsi mülhime, nefsi mutmainne, nefsi raziye ve nefsi marziyedir.⁴¹

Kur'an'da bilincin, bilgi elde etmesi ile inanç kazanmasına yönelik dikkat çeken bazı argümanları da görmek mümkündür. Burada bilincin doğru bilgi elde

³⁷ Nursi, Said, *Lemalar*, s. 605, <http://www.sorularlarisale.com>, (Erişim Tarihi 22.05.18)

³⁸ Bkz. Tin, 95/4-5; Furkan, 25/44

³⁹ Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, s. 139

⁴⁰ Kısakürek, Necip Fazıl, *Mümin-Kâfir*, Baskı 16, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2017, s. 51; İsfehani, *a.g.e.*, ss. 420-423

⁴¹ Bkz. Yusuf, 53, Kıyamet, 2, Şems, 8, Fecr, 27-28

etmesine yönelik bilginin üç formundan bahsedilir. Bunlar ilmel yakın, aynel yakın ve hakkal yakın bilgi formlarıdır.⁴² Bunlardan seviyesi en yüksek olanı kişinin yaşayarak idrak etmesi olan hakkal yakın; kişinin, sebepleri ve neticeleri ile uygulayanı yahut uygulananı görerek idrak etmesi ise aynel yakın; seviyesi en düşük olanı da kişinin nakil ve akıl ilkelerine uygun delillerle idrak ettiği ilmel yakın bilgi türü olmaktadır.⁴³ Bunların haricinde kalan bilgi türleri ise genel olarak doğru ve yanlışlık hususunda kesinlik ifade etmeyen zan kategorisinde değerlendirilmektedir. Bilincin, zan üzerinden elde edebileceği kesin bilgiyi ise en düşük seviyedeki ilmel yakın bilgi kategorisine yükselterek idrak etmesi gerekmektedir. Burada zan, her ne kadar ilmel yakın kategorisinde bir kesinlik ifade etmese de kazandığı kuvvet nispetinde bilgiyi, yakın mertebelerine taşıyan bir unsur olmaktadır.⁴⁴

İnanç ise bilincin, algılayarak elde ettiği bilgilere değer katan duyguların oluşturduğu bir anlamlandırma kabiliyeti olmaktadır. Lakin kesinleşen bilgilerin doğru yahut yanlış olarak sadece bir yönü olmasına karşılık bu bilginin, duygularla inanca dökülmesinde ise birbirine zıt yönler bulunabilmektedir. Kesin bilgiye rağmen inançtaki bu zıt yönlerin mümkün olması da bilincin, insanın olumlu yahut olumsuz bir potansiyelde bulunmasıyla alakalı bir durum olmaktadır. Bundan dolayıdır ki aynı bilgiye sahip olan farklı insanlardaki bilincin, üzerinde buldukları potansiyele göre inanç ve anlayış biçimleri farklılık arz edebilmektedir. Bu duruma yönelik güzel bir örneği Hz. Peygamber'in iki Ömer'den birisini İslam'ın yayılması için talep ettiği duasının neticesinde görmek mümkündür. Hz. Peygamber'in Allah'ın elçisi olduğu bilgisinde yakine ermesiyle iman eden Hz. Ömer'e mukabil Hz. Ali'ye Hz. Peygamber'in Allah'ın elçisi olduğu konusunda şüphesinin olmadığını beyan eden lakin onun elçiliğini kabul etmeyen diğer Ömer de Ebu Cehil olmaktadır.⁴⁵

b. Psikoloji ve Nöroloji Biliminde Bilinç

⁴² Bkz. Tekasür, 102/5-7; Hakka, 69/51

⁴³ Gazali, *İhya*, Cilt 3, s. 34; Yıldız, Muhammed Ali, *Akşemseddin'de Allah, Kâinat ve İnsan*, Baskı 1, Kalem Neşriyat, Ankara, 2017, s. 80

⁴⁴ İsfehani, *a.g.e.*, ss. 626-628

⁴⁵ Bkz. Rum, 21/56; En'am 6/20; Tirmizi, *Sünen-i Tirmizi*, Çev. Abdullah Parlayan, Konya Kitapçılık, s. 260; Zuhayli, Vehbe, *Et Tefsirü'l Münir*, Çev. Ahmet Efe ve diğerleri, Risale Yayınları, Cilt 4, s. 158

Varlığı tek taraflı olarak ele alan psikoloji bilimindeki yönelişlere göre bilinç, temelde insanın nazari plana bakan beş duyu organından elde edilen verilerin farkındalığından ibaret olmaktadır. Bu anlayışla varlığa yaklaşan nöroloji bilimindeki bilinç tasavvuru ise insan beyninde bulunan nöronların birbiriyle olan ilişkilerinin bir ürünüdür. Bilince yönelik bu şekildeki yaklaşımlar, kanıtlanmış bilgilerden ziyade daha çok varlık anlayışındaki sınırlı bir bakış açısının neticesi olarak ortaya çıkmaktadır. Psikoloji ve nörolojide, varlık anlayışından kaynaklı, bilinci sadece maddeye indirgeyen yaklaşımlar bulunduğu gibi onu daha geniş bir sahada anlamaya çalışan yönelişler de bulunmaktadır. Bilinci daha geniş bir sahada ele almaya yönelen yaklaşımlardan bazılarını ise şu şekilde ifade etmek mümkündür.

Jung'a göre bilinç, insan ruhunun algılama ve anlamlandırmadaki bir fonksiyonu olmaktadır. Bilincin, varlığı algılama ve anlamlandırmaya yönelik dört penceresi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, bilinen duyu organlarından gelen verilerin oluşturduğu histir. İkincisi, insan aklının bir fonksiyonu olan mantık ilkeleriyle düşünme kabiliyeti olmaktadır. Üçüncü ise duyu organları ile akıldan gelen verilere değer kazandıran duygulardır. Sonuncusunu da alternatif bir algılama yetisi olan sezgilerdir. Bilinç, bu dört pencerenin hepsini kullanabilmesine rağmen daha çok birinde yoğunlaşabilmektedir. Burada bilinç zaman ve mekân gibi farklı durumlara göre sürekli bir değişim içerisinde bulunmaktadır. Bundan dolayı da bilinç, algılayıp anlamlandırdıkları arasında o anda kendi özel sentezine ulaşır. Lakin bu sentez kişinin kendi özel filtresinden geçerek oluştuğu için işin hakikatini görmezden gelmesi yahut farklı bir şekle çevirmesi mümkün bir konumdadır. Ayrıca bilinç dışına göre bilincin pozisyonu uçsuz bucaksız bir okyanustaki ufacık bir yeri teşkil etmektedir.⁴⁶

Charles Tart ise metodik olarak bilincin farklı hallerini ortaya koyan bir çalışma yapmıştır. Ona göre bilincin birbirinden farklı birçok halleri mevcuttur. Bunlardan uyanık haldeki normal bilinç, rüya, hipnoz, sarhoşluk ve meditasyon gibi farklı bilinç hallerini saymak mümkündür. Ken Wilber, bilincin aşağıdan yukarıya gölge, beden ve çevre olmak üzere farklı katmanlarının olduğunu ifade eder. Bu

⁴⁶ Merter, Mustafa, *Psikolojinin Üçüncü Boyutu Nefs Psikolojisi ve Rüyalardan Dili*, Baskı 1, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 35-37

katmanlar, bilincin gelişimine yönelik birer evrim sürecidir. Buradaki evrim de insanın kendi potansiyelindeki en aşağı tabakası olarak nitelenen gölgelerden başlayarak metafizik konuların varlığına yönelik bilgi ve inanca kadar uzanan algılama ve anlamlandırma kabiliyetindeki değişimi ihtiva etmektedir.⁴⁷

Psikoloji bilimindeki bu yaklaşımlar, bilincin bir tür düzenleme ve kontrol mekanizması olan zekâ anlayışını da daha ileri taşımıştır. Bu mekanizma kısa bir zaman öncesine kadar mekanik bir bakış açısıyla sadece rasyonel zekâ çerçevesinde ele alınmıştır. Daniel Goleman ise bu anlayışı bir adım daha ileri taşıyarak duygusal zekâyı ortaya koymuştur. Daha sonrasında da bir kuantum fizikçisi tarafından ruhsal zekâ kategorisine dikkat çekilir. Buradaki rasyonel zeka daha çok mantık ilkelerinden elde edilen nazari plana yönelik argümanları ihtiva ederken duygusal zeka ise öz farkındalık, öz denetim, empati ve sosyal beceriler gibi durumları ihtiva etmektedir. Ruhsal zekâ da diğer zekâ türlerinden daha üst bir konumda olarak insana daha farklı düşünce ve imkân sağlayan bir kabiliyet olmaktadır.

Ayrıca bu yaklaşımların nöroloji bilimi üzerindeki etkisini de görmek mümkündür. Danah Zohar, zekânın rasyonel, duygusal ve ruhsal düzeylerini nöro-anatomik ve nöro-fizyolojik verilerle açıkladıktan sonra insan ruhunu, sinir hücrelerine hapseden anlayışlardan ziyade metafizik yönü olan bir varlık olarak ifade eder. Nöro-psikolog Michael Persinger ise gerçekleştirdiği deneylerin arkasından beyindeki Tanrı Nokta'sının varlığını keşfeder. Bu deney, Ramachandran ve arkadaşları tarafından daha ileri bir boyutta ele alındığında da inancın ruhsal bir ihtiyaç olduğu sonucuna ulaşılır.⁴⁸

2. Bilinç Kavramını Zedeleyen Yaklaşımlar

Tarih boyunca bilincin mekânı olan ruhun inkârına yönelik birçok açıklama yapılmıştır. Bu açıklamalar içerisinde insan bedeninde ruha rastlanmadığına yönelik açıklamalar daha dikkat çekici olmaktadır.⁴⁹ Çünkü bedahet derecesinde ölü ile dirinin arasındaki fark ortadayken bu şekilde ruhu dışlayan yaklaşımlar hem trajik hem de merak konusu olmaktadır. Diğer bir husus da insanlık tarihi boyunca, kalp ve

⁴⁷ Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, ss. 83-84, 114-117

⁴⁸ Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, ss. 133-138; Danah, Zohar, *Kuantum Benlik*, Çev. Seda Kervanoğlu, Baskı 1, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, ss.18-21, 47

⁴⁹ Kısakürek, *Mümin-Kâfir*, s. 94

ruh mefhumları hayatın bir parçası iken, Rönesans hareketinin zuhuruyla şekillenen birçok yaklaşımlarda bu mefhumların ihmal yahut inkâr edildiği görülmektedir. Bu mefhumların yerine alt bilinçdışına yönelik argümanlarla çıkılması ise spekülasyon endişesini akıllara taşımaktadır.⁵⁰

Bu anlamda bazı filozof ve bilim adamlarının, bilince dair konuları, sadece alt bilinçdışına yönelik açıklamaya çalıştıklarını şu şekilde takip etmek mümkündür. Spinoza'nın düşüncesine bakıldığında, Allah tasavvurunun kâinatın bir parçası olarak açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Buna göre Allah ve kâinat, bir ve aynı cevherdir. Spinoza, Allah'tan başka bir şey yoktur ve olamaz dedikten sonra Allah'ı, varlığın içinde bulunduğu kanunların içerisine hapseder. Dolayısıyla yalnız kendi zorunlu kanunları ile idare edilen varlığın tahakkümü altında kabul edilen Allah tasavvuru, Allah'ın dolaylı olarak inkâr edilmesinden başka bir sonuca ulaştırmamaktadır.

Karl Marx ise görünüşte insanlığın haklarını kurtarma iddiasındadır. Bu slogan altında o, ictimai hareketlerle müesseselerin, bütün tarih içinde mutlaka iktisadi bir sebepten doğmuş olduğunu iddia eder. Bu haliyle o, insanın hayatını her yerde ve her zaman düzenleyici olma rolünü yalnız maddeye inhisar ettirmek suretiyle, insanın bütün düşüncelerini ve gelişimini maddeyle sınırlar. Bunun getirdiği tarihi materyalizmin karakteri de din ve ahlakın bağlı olduğu bütün temel prensiplerin inkârını ihtiva eder.

Psikanalizin kurucusu olarak kabul edilen Freud ise insan şahsiyetinin önemli bir parçası olan ve bilinçdışı denilen ruhsal hazineye dikkat çeker. Lakin onda cinsi iştihallerden başka bir şey olmadığını ifade eder. Bu şekilde o, insanın bütün temiz duygularını ve ulvi ihtiraslarını, cinsi iştihallerin gölgesinde değerlendirmeye alır. Allah inancını bile cinsi libidoyla açıklamaya çalışan Freud, bilince sadece alt bilinçdışına yönelik bir imkân tanımaktadır.

Yine Fransız sosyoloji mektebinin kurucusu Emile Durkheim, bilgilerimizin prensipleri olan zaman, mekân ve sebep kavramlarının esaslarını cemiyette aramış ve böylece düşüncenin temellerini ictimai izafiyeciliğe indirmiştir. Bu haliyle o, mutlak

⁵⁰ Merter, *Psikolojinin Üçüncü Boyutu*, s. 591

hakikat kavramını inkâr etmiş, Allah'ın cemiyetten başka bir şey olmadığını dile getirmiş ve dini inancın bütün temellerini yıkmıştır. Ona göre kutsal olan ne varsa cemiyetten gelmektedir. Cemiyetin emirlerinin üzerimizdeki hâkimiyeti ve ona karşı beslediğimiz sevgi, hem kendisini sevdiğimiz hem de kendisinden korktuğumuz Allah tasavvurunun asıl kaynağı olmuştur.

Yine Durkheim'in sistemini tamamlayıcı yönüyle Levy Bürhl, ahlak değerlerinin tamamını inkâr eder. O, ne türlü olursa olsun cemiyet içindeki yaşayış tarzının tabii olduğunu ve bu tarza uygun davranışlara hiçbir zaman ahlaksızlık damgası vurulamayacağını ileri sürer. Bu anlayışta ahlak çerçevesi içinde iyi ve fena değerleri ortaya koymak hatalıdır, bunlar filozof ve peygamberlerin uydurmasıdır. Ahlak kelimesini kaldırıp yerine örf ve adet kelimesi, ahlak ilminin yerine ise örfler ilmi getirilmelidir.⁵¹

Bu görüşlerin ortaya atılıp dünya genelinde yaygınlaştırma faaliyetlerinin başladığı günlerden bugüne kadar insanlığa medeniyet harikası olarak aşılana bu görüşlerle normal bir insan tasavvur etmek ne kadar mümkündür? Maddeden başka inanacağı bir şey ve şehvetten başka bir aksiyonu olmayan, arzu ve istekleri karşısında mal, can, din, akıl, şeref ve namus tanımayan bir insan modeli... Böyle bir bilinç anlayışındaki rüyalar da sadece alt bilinçdışının karanlıklarını ifade eden argümanlardan başka bir kapıya çıkmayacaktır.

3. Darwin'in Genleri ve Bilincin İnancı

İnancın Biyolojisi isimli kitabın yazarı olan Buruce H. Lipton, önemli araştırmalar yapmış bir biyologdur. Bu konu için önemli olan tarafı ise onun, hiçbir zaman ispat edilmemiş lakin daima üst düzey savunulmuş olan Darwin'in, hayatın sırlarını genlerde arayan teorileriyle mücadele etmiş olmasıdır. Öncelikle Lipton, iş hayatına başlayıncaya kadar bu teorilerin etkisinde kalarak bunalımlara girer. Sonrasında ise hücrelere yönelik gerçekleştirdiği keşiflerde, Darwin'in teorilerindeki çürüklüğü ortaya koyar. Burada genlerden ziyade bilinçteki inancın, hücre ve hayatı yönettiğine şahit olur. Buradan da o, önceleri inkâr ettiği ruh ve Allah inancına ulaşmış olur.

⁵¹ Topçu, Nurettin, *Ahlak Nizami*, Baskı 8, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 222-224

Lipton, önceki hayat tarzını şu şekilde özetler: “Tanrıya inanmıyordum ancak itiraf etmeliyim ki tek yönlü, inceden bizimle alay eden bir espri anlayışıyla üzerimizde hüküm süren bir Tanrı kavramı bana zaman zaman eğlenceli geliyordu. Her şeye rağmen gelenekçi bir biyologdum ve Tanrının varlığı benim için sorulması gereksiz bir soruydu çünkü bana göre yaşam kör talihin, şanslı kartın havaya fırlatılmasının ya da daha kesin bir ifade kullanmak gerekirse genetik zarının rasgele sallanmasının bir sonucuydu. Bizim mesleğin parolası Charles Darwin’den bu yana, ‘Tanrı mı? İşe yaramayan bir Tanrıya ihtiyacımız yok!’ olmuştu.”

Darwin, yaratıcıyı tamamen inkâr etmese de kâinattaki her şeyin, yaratıcının müdahalesi olmaksızın rastgele meydana geldiğine inanır. O, bu inancını, hücreleri yönettiğini düşündüğü genlere bağlar. Bu inanç gereği ruh, bilinç ve irade gibi bütün mekanizmaların kaynağı, genlere bağlıdır ve özellikle insanın, kendi hayatı üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Ebeveyninden gelen gen, ne emrediyorsa insan da odur. Bu şekilde insanın, geninde bulunan formun dışına çıkabilmesi mümkün değildir. Burada kelam ilmi açısından Cebriyye’nin insan iradesini kabul etmeyen; Kaderiyye’nin ise Allah’ın iradesini reddeden yaklaşımları birleşmektedir. Çünkü Allah’ın ve kulun iradesi, doğrudan genlerin emrine verilerek, Allah ve insanın iradesi işlevsiz hale getirilmektedir.

Genler üzerinde araştırma yapan Lipton, bir takım deneyler neticesinde genlerin, hücre üzerinde yöneticilik vasfından ziyade hücre üremesinde, bir takım bilgilerin kaydedildiği bir alan olduğunu anlar. Yine araştırmaları neticesinde, gende kabul edilen hücre beyninin, aslında hücre zarında olduğunu ispatlar. Hücre zarı, hücrenin içinden gerekli bilgileri alarak dışardan ona göre gıda temininde bulunur. Ayrıca hücrenin içine zararsız gıdaları alırken zararlı şeyleri filtreleyerek reddeder. Bu konuda Libton’u etkileyen asıl buluş ise hücre zarının, dışarıdan gelen sinyalleri alması, değerlendirmesi ve ona göre hareket etmesidir. Bunun anlamı ise hücre, planlanabilir bir mekanizmadır ve planlayıcı ise dışardadır. Bu keşfiyle Lipton, insanın genlerine bağlı bedenden ibaret olmadığını ve aslen bedeninin, bilinçli ruhun

kontrolünde olduğunu ortaya koyar. Buradan hareketle de o, insanın bedenini, zihnini ve hayatını kontrol eden unsurun bilincin inancı olduğunu ifade eder.⁵²

Bilim literatüründe, makul bir kanıtı dayanmaksızın klişe haline getirilen Darwin'in gen merkezli teorilerinin kalıplarını, bu şekilde aşanlar olduğu gibi ayrıca onun etkisi altında kalanlar da bulunmaktadır. Bazı medya organlarının seçkilerinde yılın en iyi kitabı olarak kabul edildiğine dair bir sloganla yayımlanan nörobilimci David Eagleman'ın *Incognito* ve benzer konuları ihtiva eden *Beyin* isimli kitaplarında, bilimsel verilerin, daha çok Darwin'ci düşüncenin etkisi altında olarak yorumlandığı görülür. Bu yorumların oluşturduğu ana fikirden ise ruh, bilinç ve irade gibi metafizik konuların, genlerin ve nöronların yahut biyolojinin bir parçası olduğunu anlamak mümkündür. Ayrıca burada suç ve hukuk alanına dair de genler üzerinden bir yaklaşım sergilenir. Hali hazırdaki hukuk prensiplerinin, suçun işlenmesine yönelik kişinin kast ve iradesine bakmasına karşılık burada ise genler üzerinden bir yaklaşım sergilenmeye çalışılır. Genlerin aldığı farklı pozisyonlara göre suçun işlenmesi kolaylaşmakta yahut zorlaşmaktadır. Dolayısıyla da suç, insan bilincinden ziyade genlerin bir neticesi olmaktadır.⁵³

Hâlbuki ruh ve beden ilişkisine yönelik önyargısız çalışmalar, etkiletişimin tek yönlü olmasından ziyade karşılıklı olduğunu ortaya koymaktadır. İnsan ruhudaki faaliyetlerin beden üzerinde etkisi olduğu gibi bedensel faaliyetlerin de ruhsal hayat üzerinde etkisi olmaktadır. Lakin ruhsal ve bedensel faaliyetlerin arkasında esas olarak insan bilincinin iradesi yatmaktadır. Çünkü ilaç, tarım, hayvancılık, temizlik, kişisel bakım, medya, eğitim, siyaset, tıp ve gıda gibi insanı ilgilendiren bütün alanlarda kullanılan argümanlar, insan iradesinin bir neticesi olduğu gibi ayrıca bunlar, insanın ruhsal ve bedensel hayatına da etkide bulunan unsurlar olmaktadır. Dolayısıyla da ruhsal bir kararda bulunan ve genlerle oynanmasında etkin bir role sahip olan unsur, bilincin iradesi olmaktadır. İnsan iradesinin yanlış kullanımından kaynaklanan hataların genlerde aranmaya çalışılması ise asıl problemin üzerini örtmekten başka bir şey değildir. Çünkü araştırmalarda suç

⁵² Lipton, Buruce H., *İnancın Biyolojisi*, Çev. Burcu Ünlütürk, Baskı 5, Kuraldışı Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 19-27, 52-53, 96

⁵³ Eagleman, David, *Incognito*, Çev. Zeynep Arık Tozar, Baskı 28, Bkz Yayıncılık, İstanbul, 2018, ss. 6, 17, 117, 129, 160, 161, 169-173, 197-200, 208-214

ve intihara yönlendirici unsurların başında madde ve mana dengesinin kurulamaması ile alt bilinçdışının karanlıklarından kaynaklı kaygıların yattığı görülmektedir. Bu açıdan suçun, genlere yıkılmasından ziyade genleri bu hale getiren unsurların araştırılması daha doğru bir yaklaşımdır.

4. Yetersiz Bilinç Anlayışlarının Trajik Sonuçları

Spekülasyona dayalı ve yetersiz olarak ifade edilen bilinç konusundaki yaklaşımların insan ve toplum üzerindeki etkilerine şu şekilde dikkat çekmek mümkündür. Amerika’da yapılan bir araştırmada 1915’ten önce doğanların, sadece %1’i veya %2’si hayatları boyunca büyük bir çapta bir depresyon geçirirken, günümüzde, böyle bir depresyon geçirme sıklığı on kat daha artarak %15 ve %20 arasında seyrediyor olmuştur. Yine 1990’larda 15 ile 17 yaşları arasındaki gençlerin %21’inin çoktan depresyona girdiği gözlenir. 1950 ile 1990 yılları arasında ABD’de yapılan bir araştırmada 9 ile 17 yaş arasındaki ergenlerin kaygıları %85 oranında kötüleşme gösterir. Kendi ülkemizde ise 1982 ile 2010 yılları arasında yapılan bir çalışmaya göre kaygı oranlarının %88,8’e ulaştığı görülür.⁵⁴

İnsanlığın dar varlık anlayışına mahkûmiyetinin neticesi olan yüksek orandaki kaygı artışı, neredeyse toplumların yarısını ruh hastası haline getirmiştir. Dünya Sağlık Örgütü, 2020 yılında dünyanın en büyük probleminin depresyon olacağı değerlendirmesini yapar. Ülkemizde en neşeli grup olarak tarif edilen gençlerdeki depresyon oranı %47.11 oranında orta ve ciddi seviyede yaşandığı tespit edilir. Yine dünyadaki genel rakamlarla örtüşen oranda ülkemizde her üç kişiden birinin ruh sağlığının bozuk olduğu görülür.⁵⁵ Tüm bu kaygı ve depresyonlar ise son 45 yılda dünya genelindeki intihar oranını %60 artırır. Ülkemiz ise intihar oranında ise %3.94 ile dünya genelinde 79. sırada bulunur.⁵⁶

Yine insanlığın dar varlık anlayışına mahkûm edilmesi aslında ona, alt bilinçdışının karanlıklarından başka bir alanın tanınmadığı anlamına gelir. Böyle bir ortamda ise ticaretle iştigal eden kişiler, menfaat elde etmek için hiçbir değer gözetmeksizin yalan, hile ve aldatmanın yanı sıra yemin gibi dini değerleri istismar

⁵⁴ Merter, *Psikolojinin Üçüncü Boyutu*, s. 13

⁵⁵ Kaval, Musa, “Rasyonel Aklın İnkâr Ettiği Sezgisel Bilginin Ruh Sağlığına Etkileri”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt 11, Sayı 7, ss. 214-215

⁵⁶ Merter, *Psikolojinin Üçüncü Boyutu*, s. 418

eder. Muallim, öğrencilerine herhangi bir değeri aşlamaksızın onları, siyaset ve ticaret maksadıyla hayata hazırlar. Siyaset, hak ve hukuka hizmet etmek yerine menfaate teslim olur. Sanat, insan ruhunu ulvi hislere götürmek yerine şehvet, anarşi, depresyon ve şöhrete uyarmak için kullanılır. Medya, kin, nefret, baskı ve aldatma aracı haline getirilir. Otorite ve mele zümresinin baskıları ve zulümleri karşısında din, bilim ve fikir adamları, menfaat ve korku sebebiyle ses çıkarmayarak onlara destek verir.

Sosyal hayatın içinde rüşvet, yolsuzluk, israf, hırsızlık, zina, içki, kumar, yalan, gıybet ve iftira gibi her türlü melanet meşruymuş gibi yayılır. Toplum içinde, aşırı radikal grupların oluşturulmasıyla müsamaha ve affetmenin yerine kin ve nefretin hâkim olması neticesinde, kardeş kardeşe kırdırılır. İlim zihniyeti oluşturulmadan ilmin başka kültürden taklit edilmesi ve fikir özgürlüğünün kısıtlanması gibi durumlar ise bunun doğal bir neticesidir.⁵⁷ Böyle bir esfel-i safilin ortamın ise hayvandan aşağı haller değer görürken, ahsen-i takvime yönelik davranışlar da daima dışlanmaya mahkûm edilir.⁵⁸ Aslında tüm bunlar, insan bilincinin, dar varlık anlayışına olan mahkûmiyetinden kurtulma sancısı olarak ortaya çıkan hallerdir. Kaygı, depresyon ve bunların neticeleri olan ruhsal hastalıklar hep bu sancının alametleridir. İntihar ise bu sancuları anlamlandıramamanın ve bu durumdan kurtulma yollarını bulamamanın en dramatik bir neticesi olmaktadır.

B. Bilinçdışı

Bilinç ile bilinçdışı kavramları sürekli birbiriyle iletişim ve münasebet halinde bulunan olgulardır. Bunun müşahede edildiği alanlardan birisi rüyalardır. Dolayısıyla rüya konusundaki yaklaşımlar, bilinç ve bilinçdışını kavramlarını şekillendirirken bilinç ve bilinçdışına yönelik yaklaşımlar da rüyanın mahiyetini belirlemektedir. Burada bilinç, algılayan ve anlamlandıran ruhun bir kabiliyeti olduğu gibi bilinçdışı da bilincin, bu hareket alanını ifade eden bir kavram olmaktadır. Bu açıdan bilinçdışı kavramı, bilincin sınırlarını tayin ederken rüyaların anlaşılmasına yönelik de en önemli argümanlardan birisi olmaktadır. Bilincin, bilinçdışını anlamada karşılaştığı zorluk ise bilinçdışının, bilinci aşan bir mahiyete

⁵⁷ Topçu, Nurettin, *Kültür ve Medeniyet*, Baskı 10, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 25, 33, 42

⁵⁸ Topçu, Nurettin, *Türkiye'nin Maarif Davası*, Baskı 25, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, s. 188

sahip yönlerinin bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı insanın bilinçdışına yönelik doğru bir anlayışının gelişmesi için Allah tarafından peygamberler ve kitaplar gönderilmiştir. Burada Kur'an ve Hz. Peygamber, Allah'ın son gönderdikleridir. Lakin bilinçdışı yaklaşımlarını bu kaynakların dışında yahut bu kaynakları tahrif ederek oluşturan anlayışlar da bulunmaktadır. Bunların oluşturduğu yetersiz bilinçdışı yaklaşımları ise rüyaların ve beraberindeki metafizik konuların eksik anlaşılmasına neden olmaktadır.

1. Bilinçdışı Kavramı

a. Psikoloji ve Nöroloji Biliminde Bilinçdışı

Bilinçdışı kavramı, bilincin algılama alanına giren ve girmeyen konuların tamamını ihtiva eden bir unsurdur. Bu açıdan bilinçdışı kavramına yönelik yaklaşımlar aynı zamanda ortaya koydukları varlık tasavvurlarıyla bilince bir alan tanımlamış olmaktadır. Dolayısıyla bilinçdışı kavramı, varlığın hakikatine yönelik bir arayış ve anlayışı ihtiva ettiği gibi bilincin hareket alanı ile sınırlarını da tayin eden bir argümandır. Bundan dolayı da bilinçdışı kavramı, her zaman için bütün inanç sistemlerinin varlık anlayışını şekillendirmede önemli bir pozisyonda bulunmakla birlikte psikoloji ve nöroloji bilimlerinde de yerini almıştır.

Psikoloji alanına bakıldığında bilinçdışı kavramına yönelik iki farklı yaklaşımın varlığı görülebilir. İlki, bilinçdışı kavramını, insanın kendi yaşantıları ve nazari planda algılanan varlık anlayışıyla sınırlı tutmaya çalışırken diğeri ise bu sınırları geçmeye yönelik bir yaklaşım sergilemektedir. Bu yaklaşımlardan bazılarını ise şu şekilde ifade etmek mümkündür. Freud, bilinçdışı yaklaşımını, Oedipus Kompleksi ile insanın nazari plandaki yaşantıları üzerine kurgular. Oedipus Kompleksi'ndeki haz ve nefret dürtüleri, hayatın enerji kaynağı ve amacını ifade etmektedir. Çocukluk yıllarında açığa çıkan bu dürtüler, insanın sonraki yaşantılarını bina ettiği bir alandır. İnsandaki bu dürtülerden gelen arzuların yerine getirilmemesi ise bunların baskılanarak bilinçdışında gönderilmesine neden olur. Burada depolan baskılanmış arzular da bir taraftan hayat bulmak için insan iradesini zorlarken diğeri taraftan ise rüyalar yoluyla tatmin edilmeye çalışılır.⁵⁹

⁵⁹ Merter, *Dokuz Yüz*, s. 21, 54, 76, 157; Jung, *a.g.e.*, ss. 215-216

Jung'un bilinçdışı yaklaşımı ise insanlığın ortak mirası olan bir alanı ifade etmektedir. Bu alanın içerisinde insanlığın ortak mirasına yönelik malumatları bulmak mümkün olduğu gibi ayrıca insanın kadınlık ve erkeklik yönleri ile olumlu ve olumsuz yönlerindeki potansiyelleri de görmek mümkündür. Ayrıca Jung'un bilinçdışı yaklaşımında ruhun kendisini koruma özelliği olan bilinçdışı ödünleme sistemi bulunmaktadır. Ruh bu ödünleme sistemini, kendisine yönelik tehlikeleri etkisiz hale getirmede bilinçdışı olarak kullanabilmektedir. Ken Wilber bilinçdışı yaklaşımını, bilincin gelişimi açısından işlevsel bir pozisyonda ele alır. Burada bilince, insanın alt bilinçdışını ifade eden gölgelerden üst bilinçdışını ifade eden metafizik konularına varıncaya kadar gelişim gösterebileceği bir saha tanımlanmaktadır. Roberto Assagioli de bilinçdışı kavramını, alt ve üst bilinçdışı aralığında değerlendirmeye alır. Ona göre insandaki ruhsal gelişimin gerçekleşmesi ise bilincin, alt bilinçdışından üst bilinçdışına doğru yönelmesiyle mümkün olmaktadır.⁶⁰

Nöroloji alanında da bilinçdışı kavramına yönelik iki farklı yaklaşımın varlığını görmek mümkündür. Bunlardan birincisi, sadece insanın nazari plandaki yaşantılarını değerlendirmeye almaktadır. Buna göre insan bedenindeki bilinen ve bilinmeyen neredeyse bütün sistemler bilinçdışı olarak beynin kontrolünde çalışmaktadır. Burada beynin kontrolünde olan en basit bir sistem bile bilincin kabiliyetlerini aşan bir pozisyonda bulunmaktadır. Ayrıca insanın kendi yaşantılarıyla kazandığı her türlü tecrübe, beyindeki nöronlar arası etkileşimle oluşturulan snaplara işlenmektedir. Böylece bilinçle kazanılan tecrübeler bilinçdışı olarak hareket kabiliyeti kazanmakla beraber bilince de yeni tecrübeler kazanma imkânı sunulmaktadır.⁶¹

Diğer yaklaşım ise insanın nazari plandaki yaşantılarını aşan bir nitelik arz etmektedir. Burada beynin kontrolündeki bedensel sistemler ile insanın nazari plandaki yaşantılarının kaydedildiği snaplar bilinçaltını şekillendirir. Bilinçüstü ise rüyalar ve ilhamlar gibi farklı bilinç türleriyle ruhun iletişim ve münasebet halinde olduğu, nazari plandaki ölçülerden farklı lakin her şeyi mahiyetinde bulduran bir

⁶⁰ Merter, *Dokuz Yüz*, ss. 19, 35, 114

⁶¹ Eagleman, *Incognito*, ss. 66-69, 72-75

alan olmaktadır. Bu yaklaşıma göre de bilinç, bilinçaltı ve bilinçüstü ile iletişim ve münasebet halinde bulunmaktadır. Ayrıca araştırmalara göre insandaki yaşamsal faaliyetlerin %90'dan fazlası bilinçdışı olarak idare edilmektedir. Bilinçdışı yaşayışın %95'ini kontrol eden unsur da inanç faktörü olmaktadır.⁶²

b. İslam'da Bilinçdışı

İslam'da bilinçdışı kavramı, madde ve metafizik konularını sistemleştirerek açıklayan bir mahiyet arz etmektedir. Bu sistemleri ise genel anlamda şu şekilde ifade etmek mümkündür. Birincisi, iman esaslarıdır. İman esasları, Kur'an eşliğinde Hz. Peygamber'le ikame edilen dinin en temel unsurları olmaktadır. Bu unsurlar içerisinde de başlıca Allah, melek, kitap, peygamber, ahiret ve kader konuları bulunmaktadır. Bu konuların oluşturduğu iman esasları da bilinç ve bilinçdışına bakan varlık anlayışını bir bütünlük içerisinde şekillendirmede vazgeçilmez bir pozisyondadır. Dolayısıyla da İslam'ın en baştaki amacı bilinci, bilinçdışındaki hakikatlere kanalize etmek olmaktadır.⁶³

İkincisi ise insan yaşantılarının bilinçdışındaki karşılığıdır. Bunu, dört aşamada değerlendirmeye almak mümkündür. İlki, olumlu ve olumsuz olarak insanın yaşantılarından kaynaklanan her şey, en başta Allah tarafından görülmekte ve bilinmektedir. Ayrıca bunlar, bir taraftan bilinçdışındaki Kiramen Kâtibin isimli melekler tarafından eksiksiz bir şekilde kaydedilir. Diğer bir taftan ise bunlar, Allah'ın ezeli ilminden varlığa yönelik her şeyin tespit edilerek kaydedildiği Lehvi Mahfuz kitabında bulunmaktadır. İkincisi, insanın yaşantısına dair her nokta, bilinçdışında bir oluş haline doğru akmaktadır. İnsanın alt bilinçdışına yönelik haller onu alt bilinçdışının karanlıklarına çekerken üst bilinçdışına yönelik haller ise onu üst bilinçdışının aydınlığına yükseltmektedir. Ayrıca bu durum nöroloji bilimindeki insan yaşantılarının kaydedildiği snapları ifade etmektedir. Çünkü kazanılan her tecrübe, o tecrübenin yapılmasını daha da kolaylaştırmaktadır.⁶⁴

⁶² Jensen, C. James, *Bilinçaltı Zihninin Gücü*, Seda Toksoy, Baskı 3, Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul, 2016, ss. 24, 111

⁶³ Gölcük, Şerafettin, Toprak Süleyman, *Kelam*, Baskı 8, Tekin Kitapevi, Konya, 2014, ss. 7-8; Bkz. Bakara, 2/3; Merter, Dokuz Yüz, s. 73

⁶⁴ Bkz. İnfitar, 82/10-11; Abdalbaki, *Müttefekün Aleyh Hadisler*, s. 539

Bir diğeri ise bilinç dışının temizliğine verilen önemdir. İslam'da, bilinçli halden bilinçdışına gönderilen olumsuz halleri temizlemeye yönelik tövbe müessesesi bulunmaktadır. Bu açıdan bilinçdışı tarafından kayıt altına alınarak ilgili oluşa doğru işleme koyulan olumsuz haller, tövbelerle etkisiz hale getirilerek temizlenmektedir.⁶⁵ Sonuncusu da temiz tutulduğu ölçüde bilinçdışı, nefis, şeytan ve çevreden kendisine gelebilecek her türlü olumsuz durumlara karşı hassasiyet kazanmaktadır. Çünkü kirlenmiş bir ortama göre temiz bir ortamda oluşabilecek bir kir daha kolay algılanacaktır. Dolayısıyla da bilinçdışını temiz tutmaya çalışan insanlar, bilinçdışının temizliğine dikkat etmeyen insanlara göre nefis, şeytan ve çevrenin olumsuz etkilerine karşı daha hassas olmaktadır.⁶⁶

Üçüncüsü de bilincin, bilinçdışına yönelik potansiyellerini ifade etmektedir. Bunlar Kur'an'da üst bilinçdışının aydınlığına yönelik olan ahseni takvim, alt bilinçdışının karanlıklarına yönelik olan ise esfeli safilin olarak isimlendirilmektedir. Ayrıca üst bilinçdışının aydınlığına yönelik hareket eden insanların yardımcısı Allah iken, alt bilinçdışının karanlıklarına doğru alçalan insanın yoldaşı ise nefis, şeytan ve çevrenin bu yöne olan telkinleri olmaktadır. Bu açıdan üst bilinçdışının aydınlığına doğru yol alan insan, bilincini, bilinçdışındaki hakikatlere göre kanalize ederek varlığı Allah hesabına değerlendirmeye başlarken, alt bilinçdışının karanlıklarına doğru çekilen insan ise bilincini nefis, şeytan ve çevrenin karanlıklarına teslim ettiği için bilinçdışı anlayışını da bu karanlıklar hesabına değerlendirmeye almaktadır.⁶⁷

Ayrıca bu konunun bazı İslam mütefekkirlerindeki varlık anlayışlarına olan yansımalarını da şu şekilde takip etmek mümkündür. Ebu Hamit El Gazali'ye göre varlık, şehadet ve melekût âlemi olmak üzere ikiye ayrılır. Şehadet âlemi, nazari plandaki duyularla elde edilen hissin, melekût âlemi ise aklın idrakine açık bir alandır. Melekût âlemi, şehadet âleminin mana yönünü, dolayısıyla da arkasındaki hakikatleri ifade eden bir mahiyettedir. Bu açıdan aklın en önemli işlevi, insanı, şehadet âleminde melekût âleminin hakikatlerine ulaştırması olmaktadır. Bunu yerine getirmekten mahrum olan aklın ise insanı, şehadet âlemindeki karanlıklarda dolaştırması ve hayvandan bile daha aşağı bir konuma düşürmesi mümkün bir

⁶⁵ Bkz. İbn-i Mâce, Zühd, 29

⁶⁶ Bkz. Araf, 7/201

⁶⁷ Bkz. Hadid, 57/9; Bakara, 2/257; Alak, 96/1; Araf, 7/179

konumdadır. Dolayısıyla üst bilinçdışındaki hakikatlere ulaşmakla alt bilinçdışının vehim ve hayallerinden kurtulan akıl, mevcudiyeti kendinden olarak sadece Allah'ın zatını, yine mevcudiyeti sadece Allah'ın zatına bağlı olarak da diğer varlıkların keyfiyetini değerlendirmeye başlar.⁶⁸

Azizüddin Nesefî de varlık anlayışını, en başta Yaratıcı ve yaratılanlar üzerinden temellendirir. Yaratılanları ise üç sınıf içerisinde değerlendirmeye alır. Bunlar mülk, melekût ve ceberut âlemleridir. Bu üç âlem, sırasıyla birbirinin misali üzerine varlığa ermek suretiyle birbirinin delili konumdadır. Mülk âlemi hissin, melekût âlemi aklın, ceberut âlemi ise hakikatin yeridir. Ceberut âlemi, mülk ve melekût âlemlerinin zâtı, mülk ve melekût âlemleri ise ceberut âleminin iki veçhi konumdadır. Burada ceberut âlemi olarak, Yaratıcının ilminden, olmuş, olan ve olacak her şeyin, yazılmış hali olan Lehvi Mahfuz'u anlamak mümkündür. Ayrıca Nesefî buradaki malumatları, eşya-ı sabite ile tesmiye eder. Mülk ve melekût âlemleri ise ceberut âleminin, Allah'ın irade ve kudretiyle hayat bulan mana ve madde yönleri olmaktadır.⁶⁹

Muhyiddin İbni Arabî'ye göre varlık, Allah'ın zâtı ile Allah'ın zatına ait isim ve sıfatlardan tecelli eden yaratılanlardan oluşmaktadır. Burada, Allah'ın zatına yönelik iki mertebe bulunmaktadır. İlki ehadiyyet mertebesidir. Ehad, kelime olarak parçalanamayan ve ikincisi olmayan bir anlamına gelmektedir. Dolayısıyla da burası hiçbir akıl, duyu, duygu ve hayal gibi yetilerle idrak edilmesi mümkün olmayan Allah'ın hakikat mertebesidir. Diğerisi ise vahidiyyettir. Vahit, kelime anlamı olarak çokluğun birliği anlamındadır. Dolayısıyla burası, Allah'ın varlık üzerindeki isim ve sıfatlarının tecellisi ile tasarruflarını ihtiva eden bir alandır. Bu mertebenin tezahür ettiği saha, gayb ve şehadet âlemleri olmaktadır. Gayb âlemi, varlığın manasına yönelik ilahi ilimden tespit edilen ayan-ı sabitelerin bulunduğu Lehvi Mahfuzdur. Şehadet âlemi ise buradaki ayan-ı sabitelerin vücut bulduğu bir alan olmaktadır.⁷⁰

Ahmet Faruki Serhendi ise varlığı en temelde Allah'ın zâtı ile yaratılmayan yok anlamındaki mutlak yokluk açısından değerlendirmeye alır. Buna göre kendi

⁶⁸ Gazali, *Nur Metafiziği*, ss. 26-32, 35-36, 43, 57, 81-92

⁶⁹ Nesefî, *İnsanı Kamil*, ss. 68-69, 142, 156-158

⁷⁰ İbnü'l Arabî, *a.g.e.*, ss. 40, 107-109, 129, 160, 237; Merter, *a.g.e.*, 2016, ss. 147-150

mevcudiyetiyle kaim tek varlık Allah iken diğer varlıklar ise mutlak yokluk üzerindeki Allah'ın isim ve sıfatlarından kaynaklanan bir gölgenin tecellisinden meydana gelmektedir. Onu, bu şekilde bir yaklaşıma yönlendiren en önemli saik ise Allah tasavvurundaki ölçü ve dengeyi zedelemeye açık yaklaşımların yanlış anlaşılma endişesi olmaktadır. Çünkü varlık anlayışının merkezine sadece Allah'ın zatının alınması, bütün bir varlığın, Allah'ın zatına yönelik bir mana ile eş olarak anlaşılmasına sebebiyet verebilmektedir. Hâlbuki Allah'ın zatından başka Allah'ın zatına ait bir manayı taşıyabilecek başka bir varlığın olması mümkün değildir. Bu yaklaşıma göre Allah'ın zatı, iyilik ve güzelliklerin kaynağını teşkil ederken mutlak yokluk ise kötülük ve çirkinliğin kaynağı olmaktadır. Bu açıdan Allah'ın isim ve sıfatlarındaki bir gölgenin mutlak yokluk üzerindeki tecellisi, bütün bir varlığın birbirine zıt iki yönünü meydana getirmektedir. Dolayısıyla varlık anlayışındaki iyilik ve güzellikler, üst bilinçdışıdaki potansiyelin bir eseri olurken varlık anlayışındaki kötülük ve çirkinlikler de alt bilinçdışıdaki potansiyelin bir neticesi olmaktadır.⁷¹

2. Bilinçdışı Yaklaşımındaki Spekülasyon

Freud'un bilinçdışı anlayışına göre insanlar, ilk cinsel arzularını annelerine ve ilk nefretlerini de babalarına karşı oluştururlar. Bunun sebebi ise bütün insanların, Kral Oedipus'un hayatındaki özel durumun etkisi altında kalmalarından kaynaklanmaktadır. Kral Oedipus ise Freud'a göre, bu çocukluk arzusunu gerçekleştirmek için babası Laios'u öldürmüş ve annesi İokaste ile evlenmiştir. Erich Formm, Freud'un bu teorisini dayandırdığı Kral Oedipus'un hikâyesini, *Rüyalar Masallar* Mitler isimli kitabında analize tabi tutar. Ona göre Freud'un örnek aldığı hikâye, Sophokles'in Kral Oedipus tragedyasıdır. Bu eser şu şekilde özetlenebilir. Bir kâhin, Theba Kralı Laios ve karısı İokaste'ye doğacak olan oğullarının babasını öldüreceği ve annesini de kendisine eş olarak alacağı kehanetini anlatır. Bu kaderden kurtulmak için ise anne, yeni doğmuş olan oğlunu öldürmek üzere bir çobana teslim eder. Çoban, ayakları bağlanmış olan bebeği ormana kimsesiz olarak bırakacak ve

⁷¹ Ahmed Faruki Serhendi (İmam Rabbani), *Mektubat-ı Rabbani*, Çev. Abdulkadir Akçiçek, Erhan Yayın Dağıtım, İstanbul, ss. 1062, 1245, 1526, 1558, 1599, 1625

böylece bebek ölecektir. Lakin çoban bebeği öldürmekten vaz geçerek onu Korint Kralı'nın bir memuruna teslim eder. Memur ise bebeği krala getirir.

Kral bu çocuğu kendi evladı olarak sahiplenir ve onu yetiştirir. Çocuk, kralın kendi öz babası olduğunu bilmektedir. Daha sonra oradaki kâhin genç adama, babasını öldüreceği ve annesiyle evleneceği kehanetini anlatır. Bunun üzerine genç adam kaderinden kaçmak için kendi evi sandığı Korint'ten uzaklaşır. Korint'ten uzaklaşırken de bir yaşlı adamla kavga eder ve onu öldürür. Lakin öldürdüğü yaşlı adam kendi öz babası olan Theba Kralı Laios'tur. Buradan sonra Oedipus Theba'ya gelir. Orada bir sfenksin, şehrin gençlerini öldürdüğüne şahit olur. Sfenks, bir bilmece sormakta ve buna doğru cevap aldığı anda ise bu cinayetten vazgeçeceğini söyler. Bu bilmece şu şekildedir. İlk önce dört, sonra iki ve en sonunda da üç ayak üzerinde yürüyen varlık nedir? Ayrıca bu bilmeceye doğru cevap verene, Theba şehrinin krallığı ve dul olan kraliçe eş olarak verilecektir. Oedipus ise bu bilmeceyi çözer. Bilmecenin cevabı insandır. Çünkü insan, bebek iken dört ayak, büyüdüğünde iki ayak ve yaşlılıkta ise bastonla birlikte üç ayak üzerinde yürümektedir. Bunun üzerine sfenks, kendini denize atarak öldürür.

Dolayısıyla Oedipus, Theba Kralı olur ve İokaste ile evlenir. Lakin Oedipus kral olduktan sonra, şehirde büyük bir veba hastalığı başlar ve birçok insan bundan dolayı ölür. Kâhin Teiresias ise bu hastalığın Kral Oedipus'un işlediği bir suçtan dolayı olduğunu söyleyerek Oedipus'u baba katili olmak ve ensest yapmak ile suçlar. Kral, ilk önce buna inanmakta zorlanır. Lakin sonunda bunun gerçek olduğunu anlar ve kendi gözlerini kör eder. İokaste ise intihar eder. Böylece Tragedya, Oedipus'un bilmeden işlediği bir suçun cezasını çekmesiyle son bulur.

Bu hikâyeye, Freud'un teorisiyle uyumlu bir hal arz etmekten ziyade çelişkisel bir pozisyonda durmaktadır. Çünkü eğer Freud'un buraya dayandırdığı görüşleri doğru olsaydı, Oedipus, Laios ve İokaste'nin kendi babası ve annesi olduğunu bilmeden, öncelikle İokaste ile tanışarak ona âşık olmalı, onunla evlenmeli ve sonra da babasını öldürmeliydi. Lakin Kral Oedipus hikâyesinde Oedipus'un İokaste'den hoşlandığı ve ona âşık olduğu geçmemektedir. Oedipus'un İokaste ile evlenmesinin sebebi, bu kadının taht ile birlikte verilmiş olmasıdır. Ayrıca bu hikâyede Oedipus, Thaba'nın iyiliği için gelmiş, cesur ve bilge bir kahraman olarak ifade edilir.

Dolayısıyla böyle bir kişiden zamanının en adi suçunun beklenmesi de bu hikâyeye uygun düşmeyen bir unsur olmaktadır.⁷²

3. Yetersiz Bilinçdışı Anlayışının Trajik Neticeleri

a. Şehvetin İlahlaştırılması ve Dengelerin Bozulması

Oedipus Kompleksi'nden yola çıkılarak öne sürülen bilinçdışı yaklaşımına göre insanın yegâne amacı ve hayat enerjisi şehvette toplanmaktadır. Burada erkek, kendisini tatmin etmek için sınır tanımazken buna engel olan şeyleri de ortadan kaldırmak için nefret duygusunu beslemektedir. Kadın ise kendisinde bulunmayan erkeklik organından dolayı bir taraftan eksik bir yaratılışa sahip olduğunu düşünürken diğer taraftan da bunu aşabilmek için çabalamaktadır. Başlarda bireysel ve toplumsal hayat için yadırganan bu yaklaşım, madde ve metafizik ölçü ve dengelerini gözetemeyen insanlığın alt bilinçdışına yönelik kapılarını açmada zorlanmamıştır. Atılan bu tohumların özellikle de medya yoluyla beslenmesi sonucunda ise sadece internet üzerindeki pornografiye yönelik sektörünün bilindiği kadarıyla günümüzde 57 milyar doları bulmasına neden olmuştur.

Bu yaklaşım özellikle insanlığın ilk terbiyecisi konumundaki kadını tarihte görülmemiş bir şekilde konumlandırmıştır. Çünkü daha önceleri zayıflığından dolayı geri planda tutulan kadın burada ise eksik bir yaratılış içerisinde değerlendirilmektedir. Bu eksikliğin bilinçdışında oluşturduğu kaygılar kadının, kendi fitri yapısının üzerinde hareket etmesine neden olmaktadır. Bu durum da yaratıcılık, sezgisellik, şefkat ve merhamet gibi kadındaki asli güzelliklerin kullanılmasını zorlaştırmaktadır. Özellikle de bu spekülatif yaklaşımın rüyalar üzerinden kurgulanması, psikoloji biliminde ruhun kadınlık ve erkeklik, bazı İslam mütefekkirlerinin yaklaşımında ise cemal ve celal dengesi olarak ifade edilen ruhsal dengenin bozulmasına neden olan bir unsur olmaktadır.⁷³

b. Dar Varlık Görüşüne Mahkûmiyet

Ayrıca bu bilinçdışı yaklaşımı, daha öncesinden metafizik tanımaz akıl ve fizik anlayışlarının oluşturduğu dar varlık görüşünün üzerine kurulmuştur. Bu açıdan

⁷² Fromm, *Rüyalar*, ss. 190-193

⁷³ Merter, *Dokuz Yüz*, s. 21; Merter, *Psikolojinin Üçüncü Boyutu*, 2015, ss. 22-24, 33, 542

bilince kendi nefsi ve maddeden başka bir alan bırakmayan alt bilinçdışının karanlıklarından başka bir alan tanınmamıştır. Neredeyse bütün bir tarih ise alt bilinçdışının karanlıklarına mahkûm olan insanların trajedileriyle doludur. Özellikle dünya tarihinin en büyük değişim noktalarından birisini ifade eden, birinci dünya savaşının temel saikine inildiğinde, üst bilinçdışının aydınlığından mahrum bırakılan insanlığın, alt bilinçdışının karanlıklarında biriken ve tasfiye edilemeyen pisliğin bir anda ortalığa saçılmasından başka bir şey olmadığını görmek mümkündür. Dolayısıyla ikinci dünya savaşı da bu dengesizliğin bir neticesi olduğu gibi bu denge kurulamadığı takdirde üçüncü dünya savaşının nedeni de bundan başkası olmayacaktır.

Alt bilinçdışına yönelik oluşturulmaya çalışılan çevre ve kişisel hayat tarzlarının, çoğunluğu, üst bilinçdışına yönelik inanç sistemini ihtiva eden İslam dininin mensupları olan ülkemizdeki insanların üzerindeki etkisini şu şekilde gözlemek mümkündür. Mak Danışmanlık A.Ş.'nin hazırladığı Türkiye'de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakışı isimli çalışması, buna imkân sunan bir karakter taşımaktadır. Çalışma, 12-18 Haziran 2017 tarihleri arasında otuz büyükşehir, yirmi üç il ve yüz elli dört ilçede beş bin dört yüz kişi ile yüz yüze görüşülerek Ramazan ayı içerisinde yapılmıştır.

Konuyla alakalı buradaki sorular ve alınan cevaplar şu şekilde ifade edilebilir. Birinci soru: “Allah’ın varlığına, birliğine bizi yaratıp yaşattığına inanıyor musunuz?” Alınan cevaplar: %86 evet, %4 hayır, % 6 ise evet ama Allah’ın her şeye karıştığını sanmıyorum, %4 kararsız.

İkincisi: “Öldükten sonra dirileceğinize ve bu dünyada yaptıklarınızdan hesaba çekileceğinize inanıyor musunuz?” Alınan cevaplar: %73 evet, %9 hayır, %10 ise evet ama hesaba çekileceğime inanmıyorum, %8 kararsız.

Sonuncusu: “Cennete gideceğiniz kesin olsa, şu an Cennete gitmek için ölmeyi düşünür müsünüz?” Alınan cevaplar: %15 evet, %65 hayır, %20 kararsız.

Sorularla beraber alınan cevapları ise şu şekilde bir analize tabi tutmak mümkündür. Allah’a iman, İslam’ın aslındandır. O olmadan bir insanın mümin olması mümkün olmaz. Allah inancıyla alakalı %6 sınırlı bir tasavvura sahip, %4 ise

kararsızdır. Hiç inanmayanları da kattığımızda %16'lık bir kesimin Allah'a iman etmede problem yaşadığı görülmektedir.

Allah inancı gibi ahiret inancı da İslam'ın aslındandır. Ahiret, öldükten sonra tekrar dirilme, hesap, mükâfat ve ceza alanıdır. Burada ahiret inancıyla alakalı %10 sınırlı bir tasavvura sahip, %8 ise kararsızdır. Hiç inanmayanları da eklediğimizde ahiret inancıyla alakalı %27'lik bir kesimin problem yaşadığı görülebilmektedir.

İlk iki soru, insandaki inanç durumuna yönelik bilgiyi ölçen bir karakter taşımaktadır. Son soru ise insandaki inancın, bilinçdışıdaki potansiyellere göre olan halini değerlendirmeye almaktadır. Buna göre bilinçdışıdaki hakikatlere inandığını ifade eden birçok insan, geçici dünya hayatı ile bilinçdışıdaki mükâfat alanı olan ebedi cennet hayatı arasında bir tercihe tabi tutulduğunda çoğunluğun dünya hayatında kalmayı tercih ettikleri görülmektedir. Bu durum da kişilerin üst bilinçdışıdaki hakikatlere yönelik inanç taşımalarına rağmen alt bilinçdışının karanlıklarına yönelik bir hayat sürdürdüklerini ifade etmektedir.⁷⁴

C. Bilinç ve Bilinçdışı Eşliğinde Rüya

1. Bilinç ve Bilinçdışının Neticesi Olarak Rüya

Bilinç, bilinçdışı ve rüya daima birbirleriyle etkileşim halinde olan unsurlardır. Onların herhangi birisindeki bir yanlış anlama diğerlerinin de yanlış anlaşılmasına neden olur. Bu açıdan her konuda olduğu gibi özellikle de bu konuların, doğru ve yanlış ayrımını en ince noktalarına kadar belirleyebilen, İslam ölçüleri altında ele alınması gerekir. Zira bu konulardaki herhangi bir yanlış anlayış, bütün dengeleri altüst etmeye kadar gidebilmektedir. Genel olarak rüyalara, bilinç ve bilinçdışı arasındaki iletişim ve etkileşimin bir neticesi olarak bakılabilir. Lakin bütün bu iletişim, etkileşim ve oluşlar, her şeyde olduğu gibi Allah'ın ilmi, iradesi ve kudretinden bağımsız değildir. Bu açıdan bunların her birini, birbiriyle alakasızmış gibi ele almak yerine bir bütünlük çerçevesinde değerlendirmeye almak gerekmektedir.

⁷⁴Mak Danışmanlık, *Türkiye'de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakışı*, www.makdanışmanlık.org, (Erişim Tarihi 02.10.17)

İnsanın bilinçli hayatı, bir yönüyle merkeze insan iradesini alır. İnsanın bilinçdışı hayatında ise doğrudan insan iradesinin bir etkisi yoktur. İradenin dolaylı olarak bilinçdışına etkisi ise bilinçli hayattaki yaşantıların, eksiksiz olarak bilinçdışında depolanmasını ve bunların, gittiği yön itibarıyla cazibesini sürekli artırarak ilgili oluşa doğru yol almasını ifade eder. Netice olarak bilinçdışında, dolaylı olarak insanın kendi iradesini; dolaysız ve her şeyin nihayetinde olarak da Allah'ın iradesini görmek mümkündür. Burada ayrıca bilinç ve bilinçdışını şekillendirmede bilim alanında önemli bir yeri olan Einstein'ın Görecelik Teorisi'ndeki enerji formülünü incelemeye almak gerekmektedir. Çünkü bu formüle göre bilinç ve bilinçdışına ait argümanlar, formüldeki ışık hızı sınırları içerisindedir. Hâlbuki insan bilinci, ışıktan daha hızlı bir mahiyete sahiptir. Bundan dolayı Zihinsel Bağışıklık Teorisi'ni ortaya koyan Juan Van Duc ve düşünce titreşimlerinin su üzerindeki etkisini ispatlayan Masaru Emoto, formüldeki enerji=kütle*ışık hızının karesinin yerine enerji=insan*bilinç hızının karesi olması gerektiğini ifade ederler. Bu konudaki en doğru yaklaşım ise Kur'an ve Hz. Peygamber'de bulunmaktadır. Buraya göre ise enerji, sadece Allah'a, ondan istifade etmek ise bilince ait bir konu olmaktadır.⁷⁵

Rüyalar, kaynakları itibarıyla temelde bilinçli ve bilinçdışı hayat olarak ikiye ayrılabilir. İnsanın bilinçli hayatından kaynaklı rüyalar, nazari plan ve psikolojik düzeydeki duygulardan gelen verilerle düşüncelerin, duygularla değerlendirilip iradeye yön veren yahut iradenin yön verdiği bir hal içerisinde hareket bulur. Buradan kaynaklı rüyalara da iki fonksiyon çerçevesinde yaklaşılabilir. Birinci fonksiyon, insanın, herhangi bir amacına yönelik istek, düşünce ve gayretinin neticesinde oluşan ruhsal gerilimdeki hamlelerinin neticesidir. Ruh ise bu hamleleriyle hem bilinçdışında depolanan yaşantılardan amaca uygun bir terkip faaliyetinde; hem de Allah'ın ilminden yazılı olan Lehv-i Mahfuz'dan amaca yönelik bir talep içerisindedir. Bu şekilde bir faaliyet ise en başta ve en kâmil haliyle İslam ve İslam mütefekkirlerinde olmak üzere felsefede sezgicilik ekolünün kurucusu filozof

⁷⁵ Emoto, Masaru, *Evrenin Sudaki Şifreleri*, Çev. Nelda Bayraktar, Baskı 1, Arıtan Yayınevi, İstanbul, 2017, ss. 56-58, 96; Abdülbaki, *Müttefekün Aleyh Hadisler*, s. 555; Bkz. Bakara, 2/186

Berkson, psikoloji ve nöroloji biliminin bilinçdışı araştırmalarında, akıl, deney ve ilhamın buluşması olmaktadır.⁷⁶

Bu şekildeki faaliyetlerle elde edilen neticelerden bazılarını şu şekilde görmek mümkündür. 1920'lerde tıp doktoru Frederick Banting, dikkatini diyabetin etkileri ve tedavisi üzerine yoğunlaştırır. O zamandaki tıp biliminde mevcut olan diyabetin tedavi yöntemi, yeterli bir niteliğe sahip değildir. Banting, diyabet hastalığının tedavisi için araştırmalar ve deneylerle büyük bir mesai içerisine girer lakin bir türlü neticeye varamaz. Bunun oluşturduğu ruhsal gerilim içerisinde, bir gece uyuduğunda ona, köpeklerin dejenene pankreatik kanalından tortuyu çekmesi, talimatı verilir. Uyandığında bu talimatı, laboratuvar ortamında deneye tabi tutar ve aradığı neticeye ulaşır. Netice olarak bu şekilde bir çalışmayla buluşan bu rüya, onun, milyonlarca insanın tedavisi için kullanılan insülini bulmasına vesile olur.⁷⁷ Yine bir kimyacı olan Kekule, kimyadaki benzol halkasının doğru formülüne ulaşmak için uzun bir süre araştırmalar ve deneylerle meşgul olur lakin o da aradığı sonuca ulaşamaz. Bu halin verdiği sıkıntı ve gerilim içerisinde uykuya daldığında, benzolün doğru formülüne yönelik bir rüya görür. Gördüğü rüyanın benzol halkasının doğru formülünü verdiği kanıtlandığında ise kimya alanında yeni bir devreye geçilmiş olur.⁷⁸

İkinci fonksiyon ise bilinçli hayattaki yaşantıların, insanın olumlu ve olumsuz kutbu arasında yer alan, ruhsal denge üzerindeki etki ve tepkilerinin, bilinçdışından yansımalarını ifade eder. Burada bilinçli hayattaki her bir yaşantı, insanın olumlu ve olumsuz kutbuna yönelik bir amacı takip eden imtihandır. İnsan, bu imtihanlarda, olumsuz kutbu olan alt bilinçdışının karanlıklarında kaldığı müddetçe, olumlu kutbu temsil eden üst bilinçdışının aydınlığından mahrum kalır ve bu karanlıklar içerisindeki şüphe ve endişeler, anlamsızlık ve karışıklık virüslerine dönüşerek ruhsal dengeyi felç ederler. Bu imtihanlarda, üst bilinçdışının aydınlığına çıkıldığı nispetle

⁷⁶ Sezgin, Fuat, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Baskı 15, Timaş Yayınları, İstanbul, 2018, s. 98; Jensen, a.g.e., ss. 29-30, 51-52, 81-82; Nesefi, *İnsanı Kamil*, ss. 204-206; Gazali, *Nur Metafizigi*, s. 66; Ahmet Faruki Serhendi, *İmam-ı Rabbani Mektubat, Sad. Necip Fazıl Kısakürek*, Baskı 9, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 30, 39; Kısakürek, Necip Fazıl, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, Baskı 24, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 85-86

⁷⁷ Murphy, Joseph, *Bilinçaltının Gücü*, Çev. Aslı Şimşek, Koridor Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 159

⁷⁸ Fromm, *Rüyalar*, ss. 62-63

de ruhsal denge, bu virüslerden korunmuş olur. Bilinçdışında ise insan, ruhsal dengenin sağlanması ve korunmasına yönelik, duygusal olarak, alt bilinçdışının karanlıklarına karşı uyarılır ve soğutulur; üst bilinçdışının aydınlığına yönelik de teşvik edilir. Bu durum aslen, psikanalizin özü olarak da kabul edilebilir. Yine en başından beri kâmil olarak İslam ve İslam mütefekkirlerinde mevcut olan bu fonksiyon, bazı yönleriyle de psikoloji biliminde yerini almış bulunmaktadır.⁷⁹

Bu fonksiyonu, İbni Hacer'in *Metalibul Aliye* isimli eserinde yer alan, bir sahabenin hayatı üzerinden örneklendirmek mümkündür. Varlıklı olmasıyla da bilinen Hz. Muaz b. Cebel (r.a.), büyük bir borç altında kaldığı bir durumda Hz. Peygamber'e müracaat eder. Öncelikli olarak Hz. Peygamber, onun bütün malını, borcunu ödemesi için sattırır. Lakin bu, borcun tamamını karşılamada yeterli olmaz. Çözümün devamı için de Hz. Muaz'ı, Yemen'e vali olarak görevlendirir. Hz. Ebu Bekir (r.a.) zamanına kadar göreve devam eden Hz. Muaz, mali durumunu bir hayli düzeltmiş olarak geri döner. Burada ise Hz. Muaz'ın, devlet imkânıyla ihtiyacından fazla mal sahibi olması, Hz. Ömer'in (r.a.) dikkatine takılır. Bunun üzerine Hz. Ömer, doğrudan Hz. Ebu Bekir'e gelerek, onun ihtiyacının dışında kalan varlığı devlete devretmesi gerektiğini ifade eder. Hz. Ebu Bekir ise Hz. Muaz'ı, Hz. Peygamber'in gönderdiğini ve ona bu konuda karışamayacağını, dile getirir. Hz. Ömer ise Hz. Ebubekir'den izin alarak bu durumu, kendisi doğrudan Hz. Muza'a iletir. Lakin o da Hz. Ebu Bekir'in söylediği minvalde mukabelede bulunur. Belirli bir zaman sonra ise Hz. Muaz, Hz. Ömer'le karşılaşınca ona, kendisinin söylediklerini dinleyip uygulayacağını ifade eder. Çünkü Hz. Muaz rüyasında kendisini büyük bir suyun ortasında bulur ve boğulmaktan korkar. Kendisini ise buradan Hz. Ömer kurtarır. Bu rüyadan sonra Hz. Muaz, Hz. Ebu Bekir'e gelir ve aynısını ona da anlatarak durumunu düzeltir.⁸⁰

Burada Hz. Muaz'ın, alt bilinçdışında dünyaya yönelen bir kişiliği gelişir. Zahirde devlet imkânıyla ihtiyaçtan fazlaca elde edilen dünya malıyla Hz. Ömer'in dikkatine takılan bu durum, o anda Hz. Muaz'ın nazarında billurlaşmamış bir vaziyettedir. Lakin bilinçdışında bu durum, Hz. Muaz'ı, büyük bir suyun ortasında

⁷⁹ Merter, *Dokuz Yüz*, ss. 314-315; İbnü'l Arabî, *Fusus*, ss. 75-79, 241-242; Jung, *a.g.e.*, s. 215

⁸⁰ Bkz. İbni Hacer, *Metalibul Aliye*, 1389

boğulma tehlikesiyle baş başa bırakarak temsil edilir. Böylece Hz. Muaz, alt bilinçdışının karanlıklarından gelen bu virüse karşı uyarılır ve duygusal olarak soğutulur. Kendisinin olumlu kutbuna dair potansiyel iyi yönünü temsil eden Hz. Ömer sembolü de Hz. Muaz'ın, bu virüsten korunmasının ve kurtulmasının, üst bilinçdışının aydınlığında mümkün olduğunu ifade eder.

Temelde bilinçdışından kaynaklı rüyaları da ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi, insanın, bilinçdışı olarak algıladığı nazari plan ve psikolojik düzeydeki duyularından gelen verilerin, bilinçdışındaki etki ve tepkilerinin tasvirleri neticesinde meydana gelirler. Burada, uyku halinde iken nazari plandaki duyuyla algılanan sıcak yahut soğuk, rüyada, insanı ısıtan ve soğutan bir sembol olarak teşekkül edebilir. Yine uyku esnasında psikolojik düzeydeki duyu ile algılanan açlık ve hastalık ise rüyada, insanı doyuran bir yemek ve arızayı haber veren bir alarm sembolü olarak yansıyabilir.⁸¹ Ayrıca bu tür algılamalar da bilinçli halde olduğu gibi ruhsal faaliyet ve ruhsal denge üzerinde etki ve tepki içerisinde bulunarak, bilinçdışı üzerinden rüyalara aksedebilir.⁸² İkincisi ise her şeyin yaratıcısı ve terbiyecisi olan Allah'tır. Allah ise bu tür sebepleri rüyalara vesile kıldığı gibi hiçbir sebep olmaksızın da dilediği rüyaları insanlara gösterebilir.⁸³

2. Rüyanın Neticesi Olarak Bilinç ve Bilinçdışı

Rüyalar, bilinç ve bilinçdışı arasındaki etkileşim ve iletişimin yansımaları olduğu gibi ayrıca bilinç ve bilinçdışı kavramlarına dair farklı yaklaşımlara da kapı aralayabilen bir olgudur. Rüyaların bu yönüyle faal olmasındaki en büyük etkenler arasında ise onun, neredeyse bütün insanların hayatlarında yer eden metafizik bir unsur olması gelir. Bu metafizik unsur hakkındaki spekülasyona dayalı ve yeterli bir niteliğe sahip olmayan görüşler ise bilinç ve bilinçdışı mevzuundaki bütün dengeleri alt üst etmeye kadar götürebilmektedir. Özellikle son dört asırdır maddeye ve dolayısıyla da alt bilinçdışındaki karanlıklara doğru çekiliş ve gidilişin neticesinde olan dünya, bu duruma gelmesindeki en büyük payını, buradan ve dolayısıyla da

⁸¹ Neseî, *İnsanı Kamil*, ss. 205-206

⁸² Jensen, *a.g.e.*, ss. 52-55; Fromm, *Rüyalar.*, ss. 54, 56-57

⁸³ Hub, *Rüyalar Âlemi*, s. 177

bilinç ve bilinçdışına dair asli değerlerini ihmal ve istismar eden insanlardan almaktadır.

Rüyalar, spekülasyon ve yetersiz anlayışlardan arındırıldığı takdirde, bilinç ve bilinçdışı hakkında akla eşsiz kapılar aralar bir niteliğe sahiptir. Özellikle de bilinç ve bilinçdışı arasında münasebet kurması açısından rüyalar, metafizik hakikatlere yönelik her bir insan için enfüsi bir delil konumundadır. Aklın, bu delillerden yola çıkarak ulaştığı hakikatler ise şu şekildeki değerlendirmelerle ifade edilebilir. Birincisi, Allah'ın ilmi, iradesi ve kudretidir. Rüyalara, sadece insanın kendi yaşantılarından oluşan bir olgu olarak bakıldığında bile insanın bütün yetilerinin askıya alındığı uyku halinde, oradaki veri ve senaryoların ahenk içerisindeki mükemmelliği, onun insanüstü bir ilim, irade ve kudretin eseri olmasını gerektirir. Ayrıca rüyalara, insanın kendi yaşantılarının haricindeki veri ve senaryoların bu ahenk içerisinde yansıyor olması da bu durumu daha güçlü bir şekilde kanıtlayan bir unsur olmaktadır.

İkincisi, ahiret ve farklı hayat boyutlarıdır. Rüyaların, bilinç ve bilinçdışı arasındaki münasebetin levhası konumunda olması, onu, varlığın madde ve mana boyutunu ifade etmede önemli bir konuma getirir. Çünkü dünya hayatındaki yaşantıların bilinçdışında, bilinçdışındaki varlıkların da dünya hayatında bir karşılığı bulunur. İnsan, buradaki münasebetleri çözebildiği ölçüde aklen ve kalben maddenin mana boyutunu idrak etmeye başlayabilir. Mesela buradaki ihlaslı ve tatlı bir sözün bilinçdışında insanın içini alan güzel bir nimete; buradaki gıybet ve iftiranın ise bilinçdışında insanı iğrendiren bir leşe dönüştüğü dikkate alınabilir. Dolayısıyla madde ve mana arasındaki dengeyi kuran insanlar, daha dünyadayken, ahirette karşılaşacakları berzah, hesap, mizan, sırat ve son durağın şuurunda olarak hayatlarını ikame ederler. Bu konudaki diğer bir husus ise melek, şeytan ve diğer ruhanilerin hayat boyutlarıdır. Rüyalar ise bu hayat boyutlarına ve orada hayatlarını devam ettiren varlıklara yönelik, şahitlik imkânını sunan önemli bir argümandır. Mesela rüyada insanın olumsuz kutbunun aracılığıyla, şeytanın vesveselerine ve insanın olumlu kutbunun aracılığıyla ise meleğin ilhamına şahitlik etmek mümkün

olduğu gibi ayrıca doğrudan şeytan, melek ve diğer ruhanileri de rüyada görmek mümkündür.⁸⁴

Üçüncüsü, Allah'ın ilminden yazılı bir boyut olan Lehv-i Mahfuz ve dolayısıyla da kader mefhumudur. İnsanın bilinçdışında, bilinçli halde olan geçmiş, şimdiki ve gelecek şeklinde bir zaman mefhumundan ziyade hepsinin aynı noktada bulunduğu bir zaman mahiyeti vardır. Dolayısıyla insan ruhu burada, Allah'ın müsaadesi eşliğinde, geçmişten geleceğe birçok şeye şahit olabilir. Hatta o kadar kısa bir zaman içerisinde şahit olunan şeyler, kimi zaman, bilinçli halde yılları alabilecek kitaplar dolusu bir muhteviyatı içerebilmektedir. Bu açıdan insanın, rüyalarında olmuş, olan ve olacak şeylere şahit olması, yazılı bir kaynağın bilinçdışındaki varlığına ve çok kısa zaman içerisinde büyük bir muhteviyata erişebilmesi ise zamanın genişleyebildiği farklı bir boyuta önemli bir alamet olmaktadır.⁸⁵

Dördüncüsü, heyecanlandırıcı bir unsur olmasıdır. Psikolojide heyecan, duyu ve düşüncelerde şekillenen verilerin, duygularla değer kazandırılarak, bir amaca yönelik enerjinin oluşturulmasını ifade eder. Rüyalar ise böyle bir enerjiyi sağlamada eşsiz bir değere sahiptir. Bu duruma, insanın potansiyel olarak bilinçdışında bulunan olumsuz kutbuna yönelik sakındırma ve olumlu kutbuna yönelik de teşvik güzel bir örnektir. Bunun, psikososyal karşılığına ise İslam medeniyetinin sekiz asırlık altın çağı üzerinden örnek verilebilir. Bu altın çağ üzerindeki en büyük dinamik, hiç şüphesiz ki Hz. Peygamber ve onun getirdiği değerlerdir. Heyecan ve enerjisini buradan alarak üst bilinçdışının aydınlığında yükselen İslam medeniyeti altın çağını yaşarken; heyecan ve enerji kaynaklarını kaybeden İslam medeniyeti ise alt bilinçdışının karanlıklarında kalarak, fikirsizlik ve kör taklitçilik bataklıklarında en acı çağını yaşamaktadır. Bunun vermiş olduğu eksiklik ve ümitsizlik ise tüm bunları daha da aşılabilir hale büründüren bir niteliktir. İnsan ruhunun, böylesi karanlıklarda

⁸⁴ Gazali, *Nur Metafizigi*, 26-32, 35-36, 57-58, 66; Hub, *Rüyalar Âlemi*, ss. 180-182, 189-190, 199-201; Ahmet Faruki Serhendi, *İmam-ı Rabbanî Mektubat*, ss. 30, 39; Suyuti, *Celaeddin, Kabir Âlemi*, Kahraman Yayınları, ss. 445-447

⁸⁵ Neseî, *İnsanı Kamil*, s. 204; Hub, *Rüyalar Âlemi*, ss. 171, 177, 188-189, 211

kaldığı bir durumda, yine içine düştüğü çukurdan çıkma ve üst bilinçdışının aydınlığında yükselme heyecan ve enerjisi, rüyalar üzerinden gelebilmektedir.⁸⁶

Beşincisi, bilinçli durumda fark edilmesi zor lakin gerekli olan bazı hallerin rüyaya benzemesidir. Bunlardan ilki, dünya hayatının ahiret hayatına göre rüya gibi olmasıdır. Rüyaların, kısa bir zaman içerisinde insana birçok zamanı yaşatıp bitmesi gibi dünya hayatı da insana uzun gibi gelen lakin hızlı bir şekilde gelip geçen çok kısa bir süreyi ifade eder. Bu açıdan ebedi hayatın ahirette yaşanmasına karşılık dünyadaki yaşanan kısacık hayat, bir rüyayı andırmaktadır. Bu konudaki farklı bir bakış açısı ise insan, dünya hayatındaki uyku halinde, bilinçdışından şahit olduğu şeylere rüya olarak yaklaşır. Lakin aynı zamanda rüyaların yaşandığı bilinçdışı hayata göre de insanın dünyadaki hayatı bir rüya gibi görünmektedir. Şehadet âleminden melekût âlemine doğru, hakikatin, daha belirgin olduğu dikkate alındığında ise dünya hayatı, tevili, ahiret hayatına göre yapılması gereken bir rüya gibi durmaktadır.

Bunlardan bir diğeri ise insanı ve kamuyu yönlendirici, beyan ve vasıtalarındaki teshirin rüyaya benzemesidir. Rüyada, insan, kendi iradesi doğrudan aktif olmadığı halde, bunun farkında olmaksızın kendi iradesinin sınırlanmadığı algısı ile bir yaşantı içindedir. Bu duruma, fark edilmeksizin tahdit altına alınan irade olarak da bakılabilir. Bunun bilinçli hayattaki karşılığı ise nefis, şeytan ve çevrenin telkinlerine karşı bilinç ve bilinçdışını ihmal eden insanın, bu telkinleri, farkında olmaksızın kendi iradesi gibi görmeye başlamasıdır. Bu telkinlerdeki gaye ise üst bilinçdışının aydınlığında aklın, hakikat avcılığına çıkarılması yerine, alt bilinçdışının karanlıklarına mahkûmiyetle hayal ve vehimlerin ardından, hakikat diye koşturulmasıdır. Yerine göre insanlar, bu hayal ve vehimlere öyle kendilerini kaptırırlar ki bu durumdan uyanmalarına çoğu zaman ağır tecrübeler, o da olmazsa

⁸⁶ Hub, *Rüyalar Âlemi*, 193-195, 197, 216-207; Piaget, Jean, *Zekâ Psikolojisi*, Çev. İsmail Hakkı Yılmaz, Baskı 1, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2016, ss. 14-18; Merter, *Psikolojinin Üçüncü Boyutu*, ss. 137-138; Sezgin, *a.g.e.*, 105-108, 177-178; Mevlana, *Mesnevi*, s. 543

ölüm vesile olur. Tarih ise neredeyse baştan sona, bunun neden olduğu vakalarla dolmaktadır.⁸⁷

Altıncısı ise insanın, ruh ve nefis yönlerini ifadedir. İnsanın olumlu kutbunu temsil eden ruh, üst bilinçdışı ve ahirete yönelik; olumsuz kutbunu temsil eden nefis ise alt bilinçdışı ve dünyaya yöneliktir. Nefis ve onu destekleyen şeytan ve çevrenin, insandaki ruhsal dengeyi bozarak onu, dünya hayatındaki dar varlık görüşüne mahkûm etmesi, ruhun hayat alanını daraltır. Böyle bir hayata, fitratı uygun olmayan ruh ise nefsin bağlarından kurtulduğu uyku halinde rahat bir nefes alma imkânına sahip olur. Ruhun rahat bir nefes alıp verdiği rüyaların engellendiği deneylerde ise insanın dengesi sarsılmakta ve rahatsız edilmediği uykularda da bu ihtiyaç, daha fazla rüya ile karşılanmaktadır. Yine rüya üzerine son zamanlarda yapılan araştırmalar, daha önceki araştırmalardaki rüyaların uyku halindeki her doksan dakikada bir gerçekleştiği vargısına karşın, aslında uyku halindeki her bir anın, ruhun bilinçdışıdaki yaşantısına yönelik sürekli bir rüya hali olduğunu ortaya koyar.⁸⁸

III. Psikoloji Bilimindeki Bazı Rüya Analizleri ve Tenkitleri

Psikoloji biliminde genel olarak rüyalar, kişinin bilinçdışına açılmada kullanılan önemli argümanlardan birisidir. Burada rüyalar, psikolojik hayata dair verilere ulaşılmasına ve bilinçdışı hazinesinden istifade edilmesine aracılık yapmaktadır. Rüyaları anlamaya yönelik ise birçok analiz yöntemi bulunmaktadır. Bu analiz yöntemleri, araştırmacının tutumuna bağlı olarak din, mitoloji, kültür, ahlak, deney ve gözlem gibi kaynaklardan elde edilmektedir. Buradan elde edilen analiz yöntemleri içerisinde rüyaların makul bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olanlar bulunmaktadır. Lakin bilinç ve bilinçdışına önyargı ve spekülasyonla yaklaşan yahut bunların arasındaki münasebetleri kuramayan yaklaşımlar ise rüyaların ve beraberindeki metafizik konuların ihmal ve istismarına neden olmaktadır.

⁸⁷ Hub, *Rüyalar Alemi*, 190-192, 197-199; Gazali, *Nur Metafizigi*, s. 32; Nesefi, *İnsanı Kamil*, s. 233; Fromm, *Rüyalar*, s. 54; Freud, Sigmunt, *Kitle Psikolojisi*, Çev. Kamuran Şipal, Baskı 3, Say Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 30-31; Mevlana, *Mesnevi*, s. 356

⁸⁸ Montangero, Jacques, *Rüyanın Psikolojisi*, Çev. İsmail Yerguz, Baskı 1, Say Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 169,72; Alibaşoğlu, *Rüyalar Âlemi*, ss. 16-18; Merter, *Psikolojinin Üçüncü Boyutu*, ss. 137-138; Jung, *İnsan*, s. 37

A. Freud'da Rüya Analizi

1. Rüya Yaklaşımı

Freud için rüyalar, bilinçdışına açılan en önemli kapılardan biridir. Ona göre bilinçdışı ise sadece insanın biyolojik hayatındaki yaşantıların depolandığı bir alandır. Freud'un sisteminde insan id, ego ve süper egodan oluşan bir varlıktır. İd, insanın ilkel isteklerini; süper ego da toplumsal kuralların beslediği insan vicdanını ifade eder. Ego ise insandaki ilkel istekler ile bunları frenleyen vicdan arasındaki çekişmenin oluşturduğu kaosun bir çocuğudur.⁸⁹ Bu açıdan Freud, rüyalar aracılığıyla, bilinçli hallerden kaynaklanan ve bastırılma yoluyla da bilinçdışına gönderilen yaşantıların sebep olduğu nevrozları, analize tabi tutar. O, rüyaları yorumlarken önceden beri kullanılan simgesel rüya yorumculuğunun, rüyaları açıklamada yeterli olmadığı kanaatini taşır. Bunun yerine rüyalardaki sembollerin anlamını çözmede serbest çağrışım yöntemini kullanmaya başlar. Bu yöntem içerisinde rüyanın içerikleri, rüya görenin kişiliği ve içinde bulunduğu koşullar yer alır.

Freud'un yaklaşımında rüyalar, malzemesini daima yaşanan hayattan alır. Lakin her zaman rüyalarda görülen imgelerin kaynağı hatırlanmayabilir. Onun bu konudaki gözlemlerinden birisi şu şekildedir. Hastalarından birisi uzun bir rüya esnasında bir kafede kontuszowka ısmarladığını görür. Lakin rüyasında gördüğü kontuszowkanın ne olduğunu hiç bilmediğini ifade eder. Freud ise onun bir Polonya likörü olduğunu, bu adı hastanın üretmiş olamayacağını çünkü kendisinin bu adı duvar ilanlarından uzun süredir bildiğini söyler.⁹⁰

Yine Freud'un yaklaşımında, rüyaların görünen yönünün yansıra bir de gizli anlamı vardır. Bu gizli anlam, çocuksu ve akıldışı isteklerin, uykunun devamlılığına zarar vermemesi için rüya sansürçüsü tarafından yön değiştirme, yoğunlaştırma ve sembolleştirme metotları ile gizlenerek rüyada sunulmasını ifade eder. Bundan dolayı rüyaların yorumlanması, bu çift yönün arasındaki ilişkiyi kurmaktan geçer. Ona göre bunun bir yönü, yakın yaşanılmış olan hayatta; diğeri ise çocukluğun

⁸⁹ Freud, *Mutluluk Dediğimiz Şey*, ss. 21, 30, 80

⁹⁰ İmamoğlu, Abdulvahit, "Bazı Psikanalistlere Göre Rüyanın İnsan Hayatındaki Rolü", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı: 22, 2010, ss. 24-25

yaşandığı hayattadır. Dolayısıyla rüyalar oluşurken, rüya bilinci, gün boyu yaşanan ve önemsiz gibi duran yaşantılardan birisini seçer. Seçilen bu şeyin altındaki sebep ise çocuklukta yaşanan ve bastırılarak bilinçdışına itilen bir duyguyla ilintilidir. Bu şekilde rüyanın görünen yönünün, bugünde; görünmeyen ve gizli yönünün ise çocuklukta olduğu ortaya çıkar. Bu açıdan rüyalardaki amaç, çocuklukta akıldışı olarak kabul edilen ve bastırılma yoluyla da bilinçdışına gönderilen isteklerin, farklı semboller eşliğinde tatmin edilmesi olmaktadır. Rüyalardaki bu gizli yönün, çocuklukta akıldışı olduğu için bastırılarak bilinçdışına atılan isteklere dayanması ise Oedipus Kompleksi'nden kaynaklanmaktadır.⁹¹

2. Dar Varlık Görüşünü Meşrulaştırma

Freud'un Oedipus Kompleksi üzerinden kurguladığı bu yaklaşım, insanın bilinçdışında yer alan sadece alt bilinçdışına yönelik olsaydı, kabul edilebilir bir yönü olabilirdi. Lakin o, bu yaklaşımıyla insanın üst bilinçdışına yönelik bütün yönlerini de alt bilinçdışına indirgemeyi ve bunu da cinselliğe bağlamayı tercih etmiştir. Ayrıca onun bu yaklaşımı dar varlık görüşü içerisinde bulunan materyalizm, pozitivizm, darwinizm, ateizm, determinizm, rasyonalizm ve deizm gibi maddeci yönelişlerin oluşturduğu Allah, ahiret ve ruh gibi metafizik alana yönelik konuların ihmal ve inkâr edilme zeminini, psikolojik düzeyden destekleme ve meşrulaştırma anlamına gelmektedir. Bu durum çok geçmeden, kendisinin öğrencileri olan Jung ve Silberer tarafından yetersiz bulunarak eleştirilmeye başlanır. Özellikle de bu kuramını istihraç ettiği Kral Oedipus miti, Fromm tarafından incelenmeye alındığında, mit ile ona dayandırılan komplemks arasında aslında uygun bir bağ olmadığı ortaya çıkar. Ayrıca Abraham Maslow, Freud'un bu yaklaşımını, psikolojinin hastalıklı tarafı olarak ilan eder ve sağlıklı yönüne dair yeni bir sayfa açmaya çalışır.⁹²

Freud'un bu kuramı, rüyaların gizli yönü üzerinden, erkek cinselliğini, insan mahiyetindeki dengeyi sarsacak şekilde ön plana çıkartmakta; erkeklik organı olmadığı için kadını da doğuştan eksik kabul edilen bir pozisyona getirmektedir.

⁹¹ Merter, *Dokuz Yüz*, s. 313; Freud, *Mutluluk Dediğimiz Şey*, ss. 8, 17, 53, 72, 75, 133; Fromm, *Rüyalar*, ss. 84-87

⁹² Coşkun, İbrahim, *Günümüz Akaid ve Kelam Problemleri*, Baskı 1, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 54-56; Merter, *Dokuz Yüz*, ss. 36-39 Fromm, *Rüyalar*, ss. 102-103

Bunun bütün hayatı kuşatan psikososyal karşılığı ise egonun, vicdanı temsil eden süper egonun baskısından kurtarılması ve ilkel istekleri temsil eden id arzularının engelsiz bir şekilde yerine getirilmesini ifade etmektedir.⁹³ Bu yaklaşımın yansımalarından birini ise Freud'un değerlendirmeye aldığı Andersen masallarından birisi olan Kralın Yeni Elbiseleri isimli masalda bulmak mümkündür. Bu masalda, ülkenin kralı için yeni bir elbise yapan iki kafadardan söz edilir. Lakin bu yeni elbise gerçekte mevcut değildir. Bu görünmeyen elbiseyi ise sadece iyi ve krala sadık insanlar görebilecektir. Dolayısıyla kral, bu elbiseyi giyer ve halkın karşısına çıkar. Halk da bu durumun bir sadakat denemesi olduğunu düşünerek sanki kral çıplak değilmiş gibi davranmaya çalışır. Freud bu masaldaki, kralın çıplaklığını ve halkın buna duyduğu özentiyi, çocuklukta yaşamadığı için bilinçdışına atılan cinsel teşhirciliğe bağlar. Ona göre buradaki cinsel teşhirciliğe duyulan özenti ve istek, Oedipus Kompleksi ve insanın cennetten atılmadan önceki doğal yaşantısına dönme özleminden kaynaklanmaktadır.

Fromm ise Freud'un bu tavrını, Rüyalarda Masallar Mitleri isimli eserinde şu şekilde analize tabi tutar. Freud'a göre masallar da rüyalar gibi bastırılmış cinsel arzuların bir neticesidir. O, bu görüşte olduğu için Andersen masalını ve buna bağlı olarak da çıplaklık rüyasını tek yönlü olarak yorumlar. Fromm'a göre, kralın giydiği sanılan yeni elbiseleri, teşhirci arzuların değiştirilmiş biçimdeki bir yansıması değildir. Buradaki amaç, otoriteler hakkında bir eleştiri ortaya koymaktır. Çünkü bu otoriteler sanıldığı kadar güçlü, dürüst ve ulaşılmaz değildirler. Masal, otoriteleri gerçekte olduğundan daha çok büyütülmesini ve onların yaptıklarının gerçeğin dışında olarak anlaşılmasını eleştirmektedir. Bu masalda henüz otoriteden korkmayı ve ona saygı göstermeyi öğrenmemiş olan bir çocuk, işin tüm sihrini bozarak kralın aslında çıplak olduğunu söyler. Yani görünmez kıyafet diye bir şey gerçekte yoktur. Diğer insanlar ise gözleriyle göremediklerini hayallerinde görmeye çalışarak gerçeğin dışına çıkmışlardır. Dolayısıyla bu masalda anlatılan teşhircilik değil, otoritelerin akıldışı istekleri ve bu isteklere yönelik sorgusuz kabuller olmaktadır.⁹⁴

B. Adler'de Rüya Analizi

⁹³ Freud, Mutluluk Dediğimiz Şey, ss. 44, 88, 110, 121

⁹⁴ Fromm, *Rüyalar*, ss. 91-93, 99-100

1. Rüya Yaklaşımı

Adler'de rüya, doğrudan yaşam üslubuyla alakalı bir olgudur. Ona göre rüyalar, yaşam üslubunun kendisini rüyada ifade etmesi olarak görülebilir. Freud'da rüya, bastırılmış ve geçmiş isteklerin neticesi iken, Adler'de ise rüya, yaşam üslubunun gelecekteki iradesidir. Ona göre yaşam üslubu, çocukluk anılarının etrafında oluşturulan bir manadır. Kişi bu mananın amacı istikametinde bilerek yahut bilmeyerek hayatını devam ettirir. Kişinin yaşam üslubunun sağlamlığı, çocukluğundaki anıları doğru bir şekilde anlayıp yorumlamasına bağlıdır. Eğer ocuk, kendisindeki organ eksikliğini hazmedemez yahut şımarık büyütülür yahut da gelişim sürecinde problemler yaşarsa onda olumsuz bir yaşam üslubunun gelişmesi mümkün olmaktadır.⁹⁵

Adler'in yaşam üslubunun rüyalardaki fonksiyonuyla alakalı kaleme aldığı örneklerden bazılarına şu şekilde bakılabilir. Sorumluluk duygusunu, ağırlığından dolayı önemsemeyen bir yaşam üslubuna sahip olan bir ğrenci, kendisini bekleyen bir sınav karşısında bocalayacaktır. Dolayısıyla bu ğrenci rüyasında kendisini savaşırken bulacaktır. Çünkü basit bir devi, başvuracağı böyle bir benzetmeyle büyütüp abartacak, bu da onun sınava yönelik korkusunu artıracaktır. Belki de bu ğrenci rüyasında kendisini bir uçurumun kenarında bulacak, uçurumdan aşağı düşmemek için de geriye çekilecektir. Böylece ğrenci, sorumluluktan kaçıp kurtulmasına yardım edecek duyguları rüyasında uyandıracak ve sorumluluğu uçuruma benzetmekle kendi kendisini aldatmış olacaktır.

Başka bir öğrencinin ise yaşam üslubu, geleceğe güvenle bakan bir cesaret taşımaktadır ve bundan dolayı da gireceği sınavdan başarı sağlamayı ummaktadır. Lakin sınavı başarmaktan emin olmak isteyen yaşam üslubu, rüyada öğrenciyi büyük bir dağın tepesine diker. Çünkü bu ğrenci önündeki sorumluluğu rüyada dağa benzetir ve kendisini de dağın üzerine koyarak içindeki başarı duygusunu besler. Böylece ğrenci açması gereken zorlukları rüya aracılığıyla pek kolay bir şekilde açar. Lakin bu ğrenci kendi gücüne karşı bir güven duygusuna kavuşuyor olsa da

⁹⁵ Adler, *a.g.e.*, ss. 111-113

gerçekte kendi kendisini aldatmıştır. Aklını başına alıp sınava hazırlanmak yerine sadece kendi özgüven duygusunu güçlendirmiştir.⁹⁶

Bunların üzerine Adler, rüyaların amacı hususunda şu şekilde bir neticeye ulaşır. Ona göre rüyaların çok az anlaşılmasının nedeni, insanı aldatıp onun zihnini bulandırmak gibi bir amaç gütmeleridir. Çünkü eğer rüyalar anlaşılabilseydi, onların insanı aldatmaları mümkün olmazdı. Dolayısıyla rüyalar hususunda yapılması gereken şey onların telkinlerini duymazdan gelmek ve mantığın sesine kulak vermektir. Başka bir açıdan eğer rüyalar anlaşılabilseydi rüya görmenin bir anlamı olmazdı. Bu açıdan rüya, kişinin kendisi tarafından çözüme kavuşturulması gereken sorunla yaşam üslubu arasındaki bir köprüdür. Lakin yaşam üslubunun rüyanın desteğine ihtiyaç duymadan doğrudan ele alınması en sağlıklı yoldur.⁹⁷

2. Anlamlandırma Hatası

Adler, bu konudaki görüşlerini, Yaşamın Anlam ve Amacı isimli kitabında, kendi üzerinde önemli bir etki bırakan kişisel bir tecrübesi üzerinden değerlendirmeye alır. O savaş yıllarında nevrozlu askerlere hizmet veren bir hastanede görevliyken, bedensel olarak gayet sağlıklı olan lakin depresyon geçirdiği ifade edilen bir genci tedavi etmeye çalışır. Adler genç hakkında bir karara varmada zorlanır. Çünkü genç, depresyonunun yansıra ailesinin geçimini sağladığını ve bundan dolayı da cepheye dönmek istemediğini, dile getirir. Lakin Adler, gencin askerliğe elverişli olmadığı yönünde bir rapor hazırladığı takdirde başhekimin bunu geri çevirip genci cepheye göndermesinden çekinir ve gencin sadece nöbet işlerinde görev alabileceğine yönelik rapor hazırlar. Yaşadığı bu kararsızlığın üzerine uyuduğunda ise şu rüyayı görür. “Katil biriydim düşte, dar ve karanlık bir sokakta sağa sola koştururken bir yandan da kimi öldürdüğümü düşünüyorum, işlediğim cinayeti bir türlü anımsayamıyordum ama içimde bir duygu vardı: ‘Ben bir cinayet işlemiştim, işim bitikti, mahvolmuştum. Benim için her şey sona ermişti artık.’ Böylece düşte sessiz dikilmiş, terleyip duruyordum.”

Uyandığında ise bu rüya Adler’in kafasını bir hayli kurcalar. Çünkü katillikle alakalı aklına gelen şey gencin cepheye dönmesine ve bundan dolayı da onun orada

⁹⁶ Adler, *a.g.e.*, ss. 118-119

⁹⁷ Adler, *a.g.e.*, ss. 122-123

ölmesine neden olacaktır. Onun bu şekilde düşünmesine de hekim olduğu için insanların hayatlarını kurtarmaya yönelik yaşam üslubu neden olur. Lakin Adler yaşam üslubunu bir tarafa bırakarak mantıksal bir karar vermeye çalışır ve rüyadan önce hazırladığı raporu başhekimine sunar. Bunun üzerine rapor başhekimin önüne geldiğinde o, raporu gencin isteği yönünde değiştirir. Çünkü başhekim bu rapor için gençten rüşvet almıştır ve genç, Adler'den buna uygun raporu koparabilmek için de yukarıdaki oyunu oynamıştır. Adler ise yaşadığı bu olay içerisindeki rüyanın kendisini aldatici düşüncelere sevk ettiğinden dolayı, o günden beri rüya görmemeyi daha uygun bulduğunu ifade eder.⁹⁸

Adler'in, bireysel psikolojinin esasını ifade eden yaşam üslubunu gözlemlemesi ve oradan hareketle rüyaların temel sebebine inmeye çalışması makul bir bilimsel çabadır. Lakin yaşam üslubundaki yetersizlikleri rüyalara yıkması ise bilimsellikten uzak bir anlamlandırma hatasıdır. Zira onun verdiği örneklerde, kişideki yaşam üslubunun olaylar karşısındaki yetersizliği sembolleştirilir. Adeta bu sembollerle kişiye normal bilinç halinde çok dikkate almadığı yetersizliği rüyada dikkate değer bir şekilde sunulur. Böylece kişinin yaşam üslubundaki yetersizliğinden kurtulma iradesi canlandırılır. Bunun farklı bir açıdan karşılığına ise alt bilinçdışının karanlıklarına karşı uyarı ve oradan kurtulmaya yönelik de iradenin canlandırılmasıdır. Eğer Adler bu şekilde bir yaklaşım sergileyebilseydi bu tür rüyaların aldatici olmaktan ziyade kişinin içinde bulunduğu yetersiz yaşam üslubuna yönelik ilahi bir terapi olduğunu görebilirdi.⁹⁹

Kendi rüyasıyla alakalı bölümde de bu anlamlandırma hatasını görmek mümkündür. Onun normal bilinçteki duyguları, realite ile bir çatışma içerisindedir. Aslında sağlam ve kuvvetli olan bir gencin öne sürdüğü bahaneler ve kendi yaşam üslubundaki özel durum onu, realite dışı bir rapor hazırlamaya zorlamaktadır. Lakin bunun karşısında kendi ruhunun ihtiyaç duyduğu açık delillere dayalı ve vicdani ölçüler içerisinde verilmesi gereken bir rapor, katledilmekle karşı karşıyadır. Normal bilincinde tam olarak anlaşılamayan böyle kritik bir durum onun bilinçdışında aydınlatılır. Burada Adler, yaşam üslubunun etkisiyle takılıp kaldığı alt bilinçdışının

⁹⁸ Adler, *a.g.e.*, ss. 120-122

⁹⁹ Arvasi, Abdülhakim, *Ruh Risalesi*, Baskı 1, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2016, s. 9

karanlık sokaklarında, endişe ve korku altında dolaştırılarak, buradan kurtulma iradesi güçlendirilir. Lakin Adler burada, içinde bulunduğu yetersiz yaşam üslubunu kendisine resmeden rüyadan ders çıkarmak yerine, anlamlandırma hatasından dolayı rüyayı suçladığı görülmektedir.

C. Jung'da Rüya Analizi

1. Rüya Yaklaşımı

Bilimsel materyalizmin hâkim olduğu bir dönemde Jung'un, insanın sadece et ve kemikten oluşmadığını, onun, madde cinsinden olmayan bir ruh taşıdığını, bilimsel bir dille ele alması önemli bir konumdur. Zira ruhun görünümünü maddeye indirgemek, aslen bütün metafizik hakikatlerin de inkârını gerektiren bir tutumdur. Bu haliyle insan, hayat ve ölüm gibi konulara, gereken anlamı verebilecek varlık görüşünden mahrum bırakıldığından dolayı bilinçdışında biriken kaygılarla da doğrudan nevrozlu hale gelmektedir. Jung, hekimlik yaptığı hastanedeki bu konuda olan gözlemlerini, İnsan Ruhuna Yöneliş isimli kitabında şu şekilde dile getirir: "Kaç kez bir hastanın, varoluşunun anlamını ve amacını bir bilebilsem sinirsel sıkıntılardan kurtulurdum! diye bağırdığını duymuşumdur. Zengin ya da yoksul, evli ya da bekâr, ne durumda olursa olsun burada önem kazanan, yaşama bir anlam verebilmiş olmasıdır."¹⁰⁰

Jung'un anlayışında bilinçdışı, bağımsız bir gelişim sürecinin sonucudur. Bilinci tamamlar ve evrensel ilk tasarımların, yani arketiplerin meydana geldiği bir alandır. Freud'da olduğu gibi, Jung da rüyaları bilinçdışına açılan en önemli kapı olarak değerlendirir. Freud'da rüyalar, özellikle bastırılmış çocuk cinselliğine dair fantezi ve nefsanî arzuların tatmin edilme aracıdır. Jung'da ise rüyaların daha farklı fonksiyonları vardır. Rüyalar, bazı kaygıları ve geleceğe yönelik arzuları dile getirebilir. Rüyayı gören kişinin içinde bulunduğu durumu yansıtabilir. Bu açıdan rüyalar yaratıcı, yol gösterici, uyarıcı, hatta parapsikolojik içerikli olabilir. Jung, Freud'da bulunan rüyanın görünen ve gizli yönü olduğunu kabul etmez. Ona göre bilimsel olarak rüyada ne görülüyorsa mesajı da odur. Freud, rüya analizinde serbest çağrışım metodunu kullanır. Jung ise güçlendirme metodundan yararlanır.

¹⁰⁰ Jung, *a.g.e.*, s. 41

Jung'a göre, arka arkasına yahut tekrar görülen rüyalar birbiriyle ilişkili olmaktadır. Dolayısıyla bunların yorumu da daha kapsamlı bir şekilde yapılmalıdır. Bu konudaki rüyaları anlamaya yardımcı olan arketipsel rüya sembolleri önemlidir. Çünkü rüyada ortaya çıkan arketipler, kişinin psikolojik hayatına dair önemli noktaları ifade eder. Bunlardan yaşam içerisindeki sahip olunan roller ve özdeşleştirilen kişiler, persona arketipi ile yansıtılır. Utanılan ve ortaya çıkmasından rahatsız olunan alt kişilikler ise gölge arketipleri ile ortaya çıkarılır. Mesela rüyada itici bir sembolün defalarca görülmesi, kişideki bir gölge yönün varlığını ifade eder. Dolayısıyla kişinin bunu yönünün farkına varması ve onu zararsız hale getirmeye çalışması gerekir. Analizin devamında, insanın mahiyetinde bulunan kadınsı yön olan anima ve erkeksi yön olan animus bulunur. İnsanın mahiyetindeki bu yönler, oluşturdukları sempati ve antipati hisleriyle ruhsal dengeyi korumaya çalışır. Analizin son evresi ise insanın mahiyetindeki yaşlı bilge yahut evrensel kadın arketiplerinin ortaya çıkarak kişinin olumlu yönünü temsil etmesidir.¹⁰¹

Jung rüya yorumunun rüyanın içinde olduğundan hareket eder. Adeta karanlık bir bölgenin aydınlatılması gibi düşünen Jung, rüyayı çözerken sanki Sanskritçe yahut Yunanca zor bir metni anlama çabası gibi bir çalışmanın içindedir. Bu yönteminde o, rüyanın başka yerlerde olabilecek paralel anlamlarını ve motiflerini de arar. Ona göre rüyayı yorumlamak içinengin bir bilgi birikimine ihtiyaç vardır. Sembolleri anlamlandırmada felsefi, dini, ahlaki ve mitolojik bilgiler önemlidir.¹⁰² Jung, rüyaları değerlendirmeye alırken öncelikle kişinin geçmişine ışık tutar. Rüyada görülen semboller için ise özerk çağrışım yöntemini kullanır. Elde ettiği verilerle rüyanın içeriğini anlamlı bir şekilde kümeler. Çağrışımsal gereçlerle sınıflandırdığı içerikleri, tarihsel ve bilimsel kurgular içerisinde ele alarak bir neticeye ulaşmaya çalışır.¹⁰³

2. Yorumladığı Rüyalar

Jung, şu bakış açısıyla rüyalara yaklaşır. Ona göre ruhun, insan bedenindeki gibi bir bağımsızlık sistemi vardır. Bu bağımsızlık sistemiyle ruh, aşırılık anında ve

¹⁰¹ Merter, *Dokuz Yüz*, ss. 314-315

¹⁰² İmamoğlu, *a.g.m.*, s. 30

¹⁰³ Jung, *a.g.e.*, ss. 176-177

gerek duyduğunda ödünlemelerde bulunur. Çünkü ruh bu şekilde kendisini koruma altına alır ve dengesini sağlar. Dolayısıyla ödünleme kuramı, ruhsal davranışın ana kuralı olmaktadır. İnsanda yetersizlik ve taşkınlıklar söz konusu olduğunda bilinç ve bilinçdışı ilişkisi düzenleyici bir rol üstlenir. Bu durum, rüya çözümlenmeleriyle doğrulanmış teknik bir kuraldır. Bu açıdan rüyanın çözümlenmesinde sorulması gereken en makul sorulardan birisi, rüyada oluşan ödünlemeye yönelik bilinçli davranışın ne olduğudur.¹⁰⁴

Jung'un yorumladığı rüyalardan bazılarını ise şu şekilde takip etmek mümkündür. Jung, öncesinde yoksul bir köylü çocuğuyken yaşama atılıp, çalışkanlığının etkisiyle basamak basamak yükselerek, toplumsal düzeyi oldukça yüksek bir konuma gelen bir adamın rüyasını analiz eder. Bu kişi önce mide bulantısı, beyin uyuşukluğuna yol açacak derecede korku, kuşku, baş dönmesi ve solunum güçlüğünden bahseder. Neticede bu durum onun ileriye yönelik tasarılarını alt üst etmiştir. Bunun üzerine o, şu iki rüyaya şahit olur. Bu kişi doğduğu köydedir ve sokakta okulda beraber okuduğu köylüler vardır. Lakin bu kişi onları tanımazdan gelip yanlarından geçer. Tam o esnada ise içlerinden biri bu kişiyi göstererek, köye pek sık gelmez, der. Jung'a göre burada kişiye, hayata aşağıdan başladığı hatırlatılarak onun bunu unuttuğuna yönelik bir mesaj verilmektedir.

İkinci rüyada ise bu kişi yolculuğa çıkmak için acele eder. Lakin yolculukta yanına alacağı bavulları bulamamakta ve tren kalkmak üzeredir. Sonunda gerekli eşyaları toplayarak sokağa çıktığında önemli kâğıtların bulunduğu çantayı evde unuttuğunu fark eder. Bunun üzerine eve soluk soluğa geri döner ve çantayı bularak gara anlayamadığı bir yavaşlık ve güçlüklerle koşar. Son bir çabayla perona ulaştığında ise tren kalkmaktadır. Tren koskoca bir S biçimindedir ve lokomotif düze çıktığında makinistin dikkat etmeksizin tam yol vermesi durumunda gerideki vagonların raydan çıkacağını düşünür. Sonunda makinist düşündüğü gibi tam yol verir ve bu kişi bağırıma çalışır. Lakin vagonlar tehlikeli bir şekilde sarsılır ve raydan çıkar. Bu korkunç felaketin neticesinde ise birden soluk soluğa uyanır.

Jung'a göre trenin raydan çıkması kişideki nevrozu ifade eder. Bu nevroz ise hastanın yoksul geçmişi ve mesleğinde yükselmesinin getirdiği güçlüklerin,

¹⁰⁴ Jung, *a.g.e.*, ss. 215-216

enerjisini tüketmesi ve bununla da daha yukarılara göz dikme isteğinden meydana gelmiştir. Dolayısıyla hasta ulaştığı sonuçlarla yetinmeyerek, henüz hazır olmadığı ve soluğunun kesileceği bir yeri istemektedir. Buna rağmen hasta, bu durumu kabullenmeyerek tutkusu sonucu şansını denemek istemiş lakin başarısızlığa uğrayarak rüyadaki yazgıyı yaşamıştır.¹⁰⁵

Jung'un ele aldığı diğer bir rüya, dağcılık sporuna aşırı düşkün ve kendisinin yaptığı rüya yorumculuğunu hafife alan bir hekim dostudur. O rüyasında yüksek bir tepeye tırmanarak buzul bir düzlüğe ulaşır. Hava güzeldir ve buradan tırmanmaya devam eder. Tırmandıkça da mutlu olduğunu hissederek içinden sonsuza kadar tırmanmak istediğini geçirir. Doruğa ulaştığımda ise mutluluktan uçmakta ve bu duyguyla uzaya kadar yükselebileceğini düşünür. Bunun üzerine her şeyi göze alarak göğe yükselirken bu heyecan içerisinde uyanır. Jung'a göre dostu, dağcılık sporuna kendisini aşırı bir şekilde kaptırmaktadır. Bundan dolayı Jung, dostuna en az iki kılavuzun rehberliğinde dağa tırmanmalarını öğütler. Lakin dostu bunu hafife alarak kılavuzsuz dağa tırmanmaya devam eder. Kısa bir süre içerisinde bir kazadan kurtulan dostu ikinci kazada ise bir tırmanıştan sonra inerken ayağı kaymış ve parçalanarak can vermiştir.¹⁰⁶

Yine Jung, görünürde babasıyla arasında hiçbir problem olmayan, rüyasında gördüğü gibi babasını normal hayatta hiç görmeyen bir gencin şu rüyasını ele alır. Rüyada gencin babası, yeni arabasıyla evden ayrılır. Babanın araba kullanışı ise çok kötüdür ve genci çileden çıkartır. Baba arabayı tehlikeli bir şekilde kullanmaya devam eder ve sonunda bir duvara çarparak parçalar. Genç, öfke içinde, gücünün yettiği kadar babasına bağırarak aklını başına toplamasını söyler. Lakin baba körkütük sarhoştur ve katıla katıla gülmektedir.

Jung'a göre oğul gerçekten de babasının kuzusu deyimine uygun, babasının kanatları altında, eğreti olarak ifade edilen bir yaşam sürmektedir. Burada gencin kişiliği için büyük bir tehlike yatmaktadır. Çünkü genç, babanın aşırı koruması altında, kendi niteliğinin farkına varamamaktadır. Bundan dolayı da geçin bilinçdışı babayı değersiz kılıcı ve gencin kendisini önemseyici bir senaryoyla son derece

¹⁰⁵ Jung, *a.g.e.*, ss. 207-208

¹⁰⁶ *a.g.e.*, s. 214

kurtarıcı bir ödünleme oluşturmaktadır. Bu şekilde baba ve oğul arasında bir farkındalık oluşturularak oğulun kendi bilincine ulaşmasına imkân sunulmaktadır.¹⁰⁷

3. Ön Yargı ve Nefsi İlahlaştırma

Jung'un neredeyse her dini araştırma konusu yapmasına rağmen İslam'a karşı mesafeli kalması, bilinçdışı anlayışında, Yaratıcı ile yaratılan ölçülerini gözetmesinden mahrum kalmasına neden olmuştur. Bu ölçüsüzlüğün neticesini ise kendi rüyalarına yaptığı yorumda bulmak mümkündür. O, Kuzey Afrika'daki İslam ülkelerine yaptığı bir seyahatten ve özellikle geceleyin duyduğu ezan sesinden etkilenir. Bunun üzerine o, seyahat esnasında iki bilinç arasında yaşadığını lakin bilinçli olanın yeterince anlamadığını, bilinçdışının ise anladıklarını rüyayı kullanarak ifade ettiğini dile getirdikten sonra rüyasını anlatır.¹⁰⁸ Jung rüyasında fiziksel özellikleri olan güzel bir Arap şehrinde. Bu şehre detayları izleyip girdiğinde ise beyazlar içerisinde asil görünen bir Arap genciyle karşılaşır. Lakin bu gençten hoşlanmasına rağmen onunla mücadeleye girerek onu kontrolü altına alır. Rüyanın ikinci sahnesinde ise Jung bu gençle beraber şehrin ortasındaki kubbeli ve duvarları mermer olan güzel bir mekândır. Burada Jung'un önünde kendisinin olduğunu hissettiği bir kitap vardır. Jung bu kitabı zorlayarak gence okutur.

Jung, bu rüyasını yorumlarken asil Arap gencini, olumlu yönün gönderdiği bir elçi olarak ifade eder. Lakin bu elçi, kendisini tanımayan insanı öldürmek istemektedir. Bu açıdan ona göre genç, yalnız kendi gerçeğini tanıyan ve insan yapısından hiçbir şey anlamayan bir karakterdir. Bundan dolayı da kendisine rüyanın ilk bölümünde düşmanca saldırmıştır. Rüyanın ikinci bölümünde ise Jung bu genci kontrolü altına almayı başarmıştır. Mustafa Merter'in bu rüyayı değerlendirmesinde ise genç, Jung'un olumlu yönünü temsil etmektedir. Lakin Jung, bu yönünü anlamak yerine onu tehlikeli bir düşman haline getirir. Jung'un genci düşman haline dönüştürmesi ise nazari planda müşahede ettiği hakikatlere karşı mesafeli olması, psikolojik düzeyde ise bu hakikatlere yönelen olumlu yönüne karşı gelmesinden

¹⁰⁷ Jung, *a.g.e.*, ss. 217-218

¹⁰⁸ Merter, *Dokuz Yüz*, s. 355

kaynaklanmaktadır. Ayrıca rüyanın ikinci bölümünde Jung'un bu genci kontrolü altına alıyor olması da bunun başka bir ifadesi olmaktadır.¹⁰⁹

Jung, Hint-İslam dünyası ile tanıştıktan sonra da bir rüya görmüştür. Rüyada Jung ve babası, önüne odunların yığıldığı bir samanlığın önündedir ve içeriden sağa sola atılan odun sesleri gelir. Jung orada iki işçinin çalıştığını düşünmesine rağmen babası orasının tekin bir yer olmadığını söyler. Jung ve babası samanlığın karşısındaki eve gelerek küçük bir merdivenden üst kata çıkarlar. Burası, Ekber Şah'ın Hindistan Ftehpur'daki sarayında bulunan meclis salonu divanı kaasa çok benzemekte ve Jung hiç beklemediği bu duruma çok şaşırılmaktadır. Rüyanın devamında ise bir değişiklik olur ve mekânın ortasından yukarı doğru yükselen bir merdiven belirir. Bunun üzerine babası Jung'a, onu huzuru alaya götüreceğini söyler. Protestan rahibi olan Jung'un babası bu sözleri söyledikten sonra secde yapar. Jung da aynı hareketi tekrarlar lakin secdeyi tam anlamıyla gerçekleştirmez. Rüyasının devamında Jung, yukarıdaki kapının arkasında Urias'ın olduğunu düşünür. Bir rivayete göre Urias Hz. Davut'un ordu komutanıdır ve farklı bir inançtaki geleneğe göre Hz. Davut, Urias'ı, karısı Batseba'ya göz koyduğu için harp meydanında ölüme terk etmiştir.¹¹⁰

Jung, bu rüyasında alnını secdeye koymamasını şu şekilde savunur. Ona göre insan, ilahi irade karşısında bile son sözü söyleyebilmelidir. Çünkü yaratılan kavramı, az bir farkla dahi olsa Yaratıcıdan anlamca daha yüksek olabilmektedir. Dolayısıyla Jung burada, bilinç ve bilinçdışı arasındaki ölçüleri gözetemediğinden dolayı kendisini yaratıcının üzerinde olduğu düşüncesine kaptırır.¹¹¹ Bu rüyayı yine Merter şu şekilde değerlendirmeye alır. Bu rüya, Jung'un Kuzey Afrika'da gördüğü rüyasının devamı mahiyetindedir. İlk rüyada Jung, kendisinin olumlu yönünü temsil eden prensi alt etmiş ve onu kendi iradesi altına almıştı. Bu rüyada ise ilahi irade daha açık ve net mesajlar kullanır. Bu açıdan ilk sahnedeki samanlık, içinde endişe saçan belirsizliklerin bulunduğu dünyayı temsil eder. İlahi irade bu sefer Jung'a daha dikkat çekici bir elçi olarak kendi babasını gönderir. Babası, Jung'u bu kaygı verici,

¹⁰⁹ Merter, *Dokuz Yüz*, ss. 351-358

¹¹⁰ Merter, *Dokuz Yüz*, ss. 360-361

¹¹¹ Merter, *Dokuz Yüz*, ss. 361-362

gürültülü patırtılı dünyadan, daha güzel ve değerli bir mekân olan divanı kaasa yönlendirir. Burası, ortasında Ekber Şah'ın tahtı bulunan, yuvarlak bir ortamdır.

Rüya daha ileri giderek, aslında bir Protestan olan babasına o ortamda secde yaptırır. İslam dininde secde, Allah'a teslim olmak anlamındadır. Bu rüyada babanın dikkat çekici bir unsur olarak seçilmiş olmasının bir sebebi daha olabilir. Çoğu insanda, atalarından aldıkları inanç sistemine, bir eğilim vardır. Burada ise bu eğilim baba tarafından kırılmaktadır. Lakin İslam dünyası ile münasebetinde bilgi ve inancını sorgular hale gelen Jung, yine buna karşı direnmeye devam eder. Rüyadaki sözde Hz. Davut, büyük bir ihtimalle Jung'un gölge kişiliğini yansıtır, ihtirası ve şehveti uğruna dürüst ve mert komutanını öldürtür. Uiras ise Jung'un olumlu kişiliğini temsil eder. Dolayısıyla burada, kişideki nefs-i emaresinin, hakikati temsil eden olumlu yöndeki kişiliği yok ettiği mesajı verilir.¹¹²

D. Fromm'da Rüya Analizi

1. Rüya Yaklaşımı

Erich Fromm'a göre rüya, uykudayken ruhun gösterdiği bütün faaliyetlerin anlamlı ve özellikli bir biçimde yansımalarıdır. Rüyalar, ruhun hem alt düzeydeki akıldışı yönlerini hem de üst düzeydeki değerli yönlerini gösterebilir. Ona göre rüyalarda sanki ve miş gibi durumlar yoktur, bütün şahıs ve olaylar gerçektir. O böyle bir çıkarımını uykunun özel haline bağlayarak açıklar. İnsan, uyanık haldeyken hayatını devam ettirmek gibi bilinçli ve bilinçdışı birçok faaliyetle baş başa kalmaktadır. Bu halde insan, uzay ve zaman kanunlarına sıkı sıkı bağlı yaşar. Uyku halinde ise insan, tüm bunları geride bırakır. Burada bilinç, bütün bağlarından özgür kalarak berraklaşır ve kendi öz hali olan ruhuyla baş başa kalır. Netice olarak uyku halindeki ruhsal faaliyetler, uyanık halden farklı bir şekilde çalışmaya başlar. Uyanık haldeki mantık sisteminden farklı olarak da duygusal ağırlıklı bir mantık sistemi uyku halinde devreye girer.¹¹³

Fromm, günümüzde kişinin yaşadığı hayat tarzıyla bilinçdışı arasındaki ilişkiyi, şu şekilde bir analize tabi tutar. Ona göre okuma ve yazma oranının yükselmesi ve kitle iletişim imkânlarının gelişmesiyle birçok kültürel klişe ortaya

¹¹² Merter, *Dokuz Yüz*, ss. 363-364

¹¹³ Fromm, *Rüyalar*, ss. 44-46, 67

çıkıştır. Bu klişeler ilkel kabilelerdeki katı kurallar gibi etkilidir. Günümüzde ise insan, her taraftan gelen bu klişelerin esiri ve kurbanıdır. Bunun arkasında özellikle radyo, televizyon, gazete, reklam ve filmler gibi argümanlar saklıdır. Zamanın meyveleri olan bu argümanlar ise insanı akıllı yapmaktan ziyade daha şaşkın ve aldatılan bir pozisyona getirmektedir. Gerçeği temsil ettiğini iddia eden yalancı bir akılcılık, normal düşünceyi temsil ettiğini iddia eden kocaman bir saçmalık, büyük bilginlerin ulaşılmaz gözüyle bakılan bilgelikleri ve bunların oluşturduğu entelektüel tembellik ile korkaklık, insanlara, onur ve gerçekçilik diye aşılarmaya çalışılmaktadır.

Böyleyken, çağdaş toplumların ilkel toplumlardaki batıl inançlardan arındığına ve onlardan daha üstün olduğuna inanılıyor. Hâlbuki yapılanlar arasında ciddi bir fark bulunmamaktadır. O zamanlardaki büyücülerin gerçek diye ileri sürdükleri şeyler günümüzde bilimin harikaları olarak takdim ediliyor. Bu açıdan kültürel gelişiminin yalnızca olumlu yönler değil, olumsuz yönler de sahip olması normal karşılanmalıdır. İnsan uyuduğunda ise bütün bu olumsuz gürültülerden kurtulur ve kendisiyle baş başa kalır. Bu şekilde rahatsız edilmeden kendini dinleme imkânı bulur. Dolayısıyla en derin ve en değerli duygular ile düşüncelerin rüyalarda gerçekleştiğini normal karşılamak lazımdır.¹¹⁴

Fromm, rüyaları çözümlemede sembol dilinin önemine vurgu yapar. Ona göre sembol dilinin temelinde, kişisel tecrübe, his ve düşüncelerin, insan çevresinde oluşan olaylar ve bunların algılanması gibi olması vardır. Sembol dilinin, gün boyu kullanılan konuşma dilinden çok farklı bir mantığı bulunur. Bu dilin mantığında uzay ve zaman mefhumlarından ziyade anlam ve çağrışım yoğundur. Sembol dili, tarih içerisinde yer alan tüm kültürler için aynı ve insanlığın geliştirdiği tek evrensel dildir. Dolayısıyla kendine ait bir dilbilgisi ve cümle yapısı olan mitlerin, masalların ve rüyaların dilini anlayabilmek için, ilk önce bu sembol dilinin özelliklerini çözmek lazımdır. Ona göre sembol dili, insan bilgeliğinin en önemli kaynaklarından birisidir. Özellikle de bu, insanın, kendi benliğinin derinliğine inmesine ve gizli yönlerini anlamasına yardımcı olan en önemli araçlardan birisidir.

¹¹⁴ Fromm, *Rüyalar*, s. 54

Bundan dolayı Fromm, sembol dilinin, herkes tarafından öğrenilmesi gereken tek yabancı dil olduğunu savunur.¹¹⁵

Fromm'a göre insanın anlatamadığı yahut anlatmada zorlandığı durumları ve duyguları semboller, bir çırpıda ve etkileyici bir şekilde ifade edebilmektedir. Kimi zaman bir sembolün yahut sembol dizisinin ifade ettiği mana, sayfalar hatta kitaplar dolusu olabilir. İnsanlara, sözlerin, sayfaların ve kitapların anlatmakta zorlandığı şeyleri semboller daha kolay, anlaşılır ve etkileyici bir şekilde anlatabilir. Açıkçası tüm dünyayı yöneten ve yönlendiren unsurların en başında semboller gelmektedir. Fromm, geleneksel, rastlantısal ve evrensel olmak üzere sembollerin üç türünün olduğunu ifade eder. Geleneksel semboller, kişiye yahut belirli bir topluma özgüdür. Semboller arasında en yaygın kullanılanıdır. Mesela masa kelimesi toplumsal mutabakat sonucu kalıcı hale gelmiştir. Buradan hareketle kelimeler ve bayrak gibi olan resimler de geleneksel sembol diline girer. Rastlantısal semboller, çok dar bir çevrenin ürünüdür ve onu yalnızca bu sembole vakıf olanlar anlayabilir. Bundan dolayı rastlantısal sembol, sembolize edilen şeyin açıklanması yahut ortaya çıkarılmasıyla anlaşılabilir. Evrensel semboller ise beden, duygular ve ruhun özellikleriyle ilgilidir. Bu tür semboller tüm insanlar için geçerlidir. Örneğin bedenimiz, ruhumuzun bir sembolüdür. Derinden ve gerçekten hissedilen bir olay yahut düşünce bütün organizmaya yansır.¹¹⁶

Semboller tüm insanlar için geliştirilmiştir. Çünkü bütün insanlar duygu ve düşüncelerini başkalarıyla paylaşma ihtiyacı duyarlar. Bir insanın sahip olduğu duygu, düşünce ve ruhsal haller, diğer insanlarda da benzer bir şekilde bulunur. Sahip olunan bu ortak özellikler üzerinden ise sembol dili kullanılmakta ve bu yolla iletişim sağlanmaktadır. Fromm, Masallar Rüya Mitleri isimli kitabında bu konuda yapılan deneylerden birisini şu şekilde ifade eder. Rüya yorumculuğu ile hiçbir alakası olmayan denekler, hipnoz edildikten sonra gördükleri rüyaları kolayca yorumlamışlardır. Hipnoz halinden çıkarılan denekler, aynı rüyayı yorumlamaları istendiğinde ise şaşkınlıkla, bu rüyaların hiçbir anlamı yok, bunlar saçmalık,

¹¹⁵ Fromm, *Rüyalar*, ss.20-23

¹¹⁶ Fromm, *Rüyalar*, ss. 29-33

diyebilmektedir. Dolayısıyla deneye göre insan bilincinin sınırlayıcı etkisi kalktığında sembol anlatımı kolay bir şekilde anlaşılabilir. ¹¹⁷

Fromm, ayrıca coğrafi ve medeni farklılıklardan doğan sembol dili lehçesi olduğunu ifade eder. Yani kutup bölgesinde kullanılan güneş sembolünün anlamı, tropikal bölgelerdeki güneş sembolüyle aynı değildir. Çünkü kutup bölgelerinde su boldur lakin büyüme ve gelişme tamamıyla güneşe bağlıdır. Bu açıdan güneş; sıcak, hayat verici, koruyucu ve sevgi dolu bir anlamı sembolize eder. Yakınoğu'da ise bu sembol farklı bir anlam kazanır. Çünkü burada güneş bol ve ölümcül, su ise çok azdır. Bu açıdan da burada, büyüme ve gelişime suya bağlıdır. Ayrıca sembollerin kişiye ve yerine göre de farklı anlam taşıması mümkündür. Mesela ocaktaki bir ateş insanın içini ısıtırken ona güven verir. Lakin bir orman yangınındaki ateş insanın acizliğini ifade eder ve onu korkutur. ¹¹⁸

2. Yorumladığı Rüyalar

Fromm'un yorumladığı bazı rüyaları şu şekilde takip etmek mümkündür. Fromm, bir gün öncesinde iyiliksever ve çok bilgili olmasıyla ün salmış çok önemli bir şahsiyetle tanışan, onunla tanışmaktan büyük bir zevk alan kişinin, bu adam hakkında gördüğü rüyasını değerlendirmeye alır. Rüyada bu kişi, Sayın X'i, iş yerinde gördüğünden çok farklı bir yüz çevresiyle görür. Burada X'in yüzü çok serttir ve ürkütücü bir ağzı vardır. X, başka birisine, neşeyle, fakir bir dulun birkaç kuruşunu da hile ile nasıl yürüttüğünü anlatır ve rüyayı gören kişi onun bu durumundan iğrenir. Adama, rüyası hakkında ne düşündüğü sorulduğunda, Bay X'i ilk ziyarete gittiğinde, onun yüzünü görür görmez bir an için hayal kırıklığına uğramış lakin kendisiyle zevkli bir sohbeta girişince Bay X hakkındaki bu olumsuz düşüncesi ortadan kalkmıştır.

Rüyayı gören kişinin önemli bir kıskançlık durumunun olmaması ve X'i ilk gördüğünde ondan pek hoşlanmamış olması olayda bir önyargının olmadığını gösterir. Rüyayı gören kişi, rüyasından sonra X'i daha yakından izlemeye başlar ve sonraki toplantılarında onun çevresindeki insanlara pek değer vermediğini fark eder. Bu durum X'le beraber olmuş başka insanlar tarafından da onaylanır. Rüyayı gören

¹¹⁷ Fromm, *Rüyalar*, ss. 34-35

¹¹⁸ Fromm, *Rüyalar*, ss. 35-36

kişi, X'in karakterini rüyada daha isabetli belirleyebilmiştir. Çünkü uyanırken kamuoyunun Sayın X çok iyi bir insandır klişesi yüzünden X'in karakteri hakkında doğru bir izlenim edinmemiştir.¹¹⁹

Fromm, geleceğe dair ışık tutan rüyalarla alakalı şu şekilde bir değerlendirmede bulunur. Ona göre bir şeyi anlamak, onu daha önceden görmeye yakından alakalıdır. Buna bağlı olarak olayların gelecekteki gelişimi önceden tahmin edilebilir. Lakin tutarlı bir tahminde bulunmak için olay hakkındaki yüzeysel bilgilerden ziyade onun derinliklerine etki eden unsurları kavramak ve onlardan doğru sonuçları çıkarmak lazımdır. Bu açıdan bazı gelişmeleri önceden tahmin edebiliyor olmak normal karşılanmalıdır. Dolayısıyla bir an için telepati olayı bir kenara bırakıldığında, çoğu rüyanın, yukarıdaki açıklamaya uygun bazı akılcı tahminler oldukları görülür.¹²⁰

Fromm'un buna dair değerlendirmeye aldığı bir rüya şöyle gelişir. B ile bir iş ortaklığı görüşmesi yapan A, onun hakkında olumlu bir izlenim elde eder. Lakin A, görüşmeyi yaptığı günün gecesinde bir rüya görür. Rüyada A, kendisini B ile ortak büroda otururken görür. Burada B, büyük para miktarlarını zimmetine geçirdiğini gizlemek amacıyla ticari defterleri karıştırmakta ve bazı kayıtları değiştirmektedir. A, rüyalara önem veren birisidir ve bunun üzerine biraz üzülür. Lakin rüyaları akıldışı arzuların bir tatmini olarak düşündüğü için de rüyasını, nefret ve kıskançlık duygularının su üstüne çıkması şeklinde anlar. A, rüyayı bu şekilde değerlendirdikten sonra onu unutmaya çalışır. Bu arada B ile olan iş ortaklığı resmi olarak başlamıştır. Zamanla işyerindeki bazı olaylar A'nın dikkatine takılır. Lakin bir süre önce gördüğü rüyayı anımsar ve akıldışı bir güvensizliğe kapıldığını düşünür. Yaklaşık bir sene sonra, B'nin yüklü miktarda parayı zimmetine geçirdiği ve ticari defterlerdeki oynamalarla bunu gizlediği ortaya çıkar. A'nın doğru bir şekilde anlamlandıramadığı rüyası ise tam anlamıyla gerçekleşmiştir.¹²¹

Fromm, tanınmış bir yazarın da rüyasını değerlendirmeye alır. Rüya, bir takım gelişmeler üzerine görülür. Yazar, bir gazeteden, kendi fikirlerine uymayan

¹¹⁹ Fromm, *Rüyalar*, ss. 55-56

¹²⁰ Fromm, *Rüyalar*, s. 57

¹²¹ Fromm, *Rüyalar*, ss. 59-60

yazıları yazması için bol para karşılığında bir iş teklifi alır. Bir taraftan böyle bir iş onun ruh bütünlüğünü tehdit ederken, diğer taraftan ise gelir ve şöhret sağlama açısından reddedilecek gibi değildir. Böylece yazar bir karmaşa içerisinde kendini bulur. En sonunda seçenekleri ve sonuçları değerlendirerek şu karara ulaşır. Sorunu çok büyüttüğünü ve bu kadar özveride bulunmaması gerektiğini düşünür. Çünkü gerçekten kendi fikirlerine çok ters şeyleri yazmaya zorlandığında birkaç sene sonra bu işi bırakabileceğine kendini inandırır. Bu süre içinde ise bir hayli para biriktirmiş olacağı için başka bir yerde özgürce kendi yazılarını yazabileceğini tasarlar. Ayrıca ailesine ve arkadaşlarına bu parayla neler alabileceğini hayal ederek bu teklifi kabul etmesinin aslında ahlaki bir zorunluluk olduğuna kendini ikna etmeye çalışır.

Bu kararsızlık ve bocalamaların neticesinde verilen bu zorlama karar üzerine şu rüya görülür. Rüyada yazar bir arabanın içindedir ve yüksek bir dağın eteğinde bulunur. Burada dağın zirvesine kadar çıkan dar ve dik bir yol vardır lakin yazar bu yolu kullanmaktan çekinir. Çünkü yol çok tehlikeli görünmektedir. Arabanın yanında duran bir adam ise yazara, bu yolu korkmadan kullanabileceğini söyler. Yazar, bu adamın sözünü dinler ve tepeye tırmanmaya karar verir. Lakin yol yukarıya çıktıkça daha tehlikeli hale gelir ve yazar arabasını durduramaz. Çünkü dönmeye uygun bir yer yoktur. Zirveye az bir yol kaldığında ise arabanın motoru durur, frenleri patlar ve araba büyük bir hızla dağdan aşağıya kaymaya başlayarak boşluğa doğru uçar. Bunun üzerine de yazar dehşet içinde uyanır.

Fromm'a göre, bu rüyayı anlayabilmek için, rüyayı görenle ilgili çağırışım yapan bir noktayı açıklamak gerekir. Yazar, dağa çıkmasını telkin eden kişinin eski bir arkadaşı olduğunu hatırlar. Aslında bir ressam olan bu arkadaşı kendi işini bırakıp moda dünyasında çalışmaya başlamıştır. Arkadaşı belki böylece çok para kazanmıştır lakin özgün yaratıcılığını da yitirmiştir. Buradaki yüksek dağ, yazarın başarısını, dağın eteğindeki yola girmeye yönelik endişesi ise iş teklifindeki kararsızlığını sembolize etmektedir. Rüyasında yolun tehlikeli olduğunu ve eğer bu teklifi kabul ederse arkadaşının içinde bulunduğu yanılsa düşeceğini anlıyor. Çünkü o, bu yanılsa düştüğü için ressam arkadaşı ile ilişkisini kesmiştir. Bu açıdan yazar, alacağı benzer bir kararın kendisini ruhen yıpratacağını fark etmektedir. Bu durum rüyasında,

kendisinin arabasıyla birlikte yok olması şeklinde sembolize edilmiştir. Bu sembol yazarın entelektüel ve ruhsal yeteneklerinin yok olma tehlikesini temsil etmektedir.

Yazarın karşılaştığı ahlaki sorun da rüyada dikkat çekici bir şekilde temsil edilmiştir. Burada yazar, maddi imkân ile ruhsal bütünlüğü arasında bir seçim yapması gerektiğini anlamış, vereceği yanlış bir kararın nasıl bir yıkıma yol açacağını fark etmiştir. Tüm bunları bilmesine rağmen de bu sonuçları yeterli bir şekilde çıkaramamıştır. Çünkü yazar, çevreden gelen etki ve baskıların bir sonucu olarak teklifi, hayatının vazgeçilmez bir şansı olarak görüyordu. Nasıl olsa artık çok para ve şöhret kazanacaktı. Lakin bu rüya üzerine bazı sonuçları fark etmeye başladı. Bunun üzerine çevrenin gürültüsünü bir tarafa bırakıp ruhsal bütünlüğünü tehdit eden bu teklifi reddetmeye karar verdi.¹²²

Fromm'a göre rüyalar insanlarla olan ilişkiler, değer yargıları ve gelecekle ilgili tahminlerin yanı sıra zihinsel ve entelektüel yeteneklerin kendini daha güçlü ve parlak gösterdiği bir alandır. Çünkü önemli bir konuyu düşünüp makul bir netice elde edebilmek için insanın yoğunlaşmaya ihtiyacı vardır. Günlük hayatın kargaşası içinde pek elde edemediği böyle bir yoğunlaşmayı ise insan, ancak uyku halinde bulur. Mesela Kekule'nin kimyadaki benzol halkasını bulmasıyla sonuçlanan ünlü rüyası bunun güzel bir örneğidir. Dolayısıyla insanların bazıları, günlerce matematiksel, teknik, felsefi yahut pratik bir sorunu çözmek için çalışırlar. Lakin bir gece, hiç ummadıkları bir şekilde sorunun çözümünü rüyalarında bulurlar.¹²³

3. Dar Varlık Görüşünde Hz. Yusuf'un Rüyası

Fromm, Hz. Yusuf'un güneş, ay ve on bir yıldızla alakalı olan rüyasını değerlendirmeye alır. Bu rüyanın İncil'de geçtiğini ve gerçekleştiğini ifade eder. Ona göre rüyanın gerçekleşmesi, Hz. Yusuf'un, bilinçdışı tahmininin bir neticesidir. Orada böyle bir tahminin oluşması ise Hz. Yusuf'un hırslı ve yetenekli bir kişi olmasından kaynaklanır. Böylece kardeşleriyle arasındaki problemi bu kabiliyetleriyle aşmaya çalışır.¹²⁴ Kur'an ise Hz. Yusuf'un karakterini inancıyla

¹²² Fromm, *Rüyalar*, ss. 60-62

¹²³ Fromm, *Rüyalar*, ss. 62-63

¹²⁴ Fromm, *Rüyalar*, ss. 58-59

beraber ele alır. Özellikle onun, Allah ve ahiret inancına sahip olduğunu ifade eder.¹²⁵

Hz. Yusuf'un başından geçen imtihanlara bakıldığında ise bunun hırs ve yetenekle başarılamayacak kadar ağır olduğu görülür. Mesela sadece Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılması, bir insan için çok ağır bir imtihandır. Bundan çok daha hafif imtihanlar bile birçok insanın ruhsal dengesini alt üst edebilmektedir. Ayrıca onun köle olarak kuyudan alınıp bir saray mensubuna satılması, saraydayken şehvetle imtihan olması ve iftirayla hapse atılması, hapisten de devlette yönetici bir pozisyona getirilmesi ve burada da imkânları yerli yerinde ve zulme düşmeden kullanması hep büyük imtihanlardandır. Bu açıdan Allah ve ahiret inancına sahip olan Hz. Yusuf, bu inançtan almış olduğu enerji ile bütün bu imtihanları başarıyla vermeye başlarken ayrıca rüyasında da bu enerji ile başarının mümkün olabileceği müjdesini almıştır.¹²⁶

¹²⁵ Bkz. Yusuf, 12/101

¹²⁶ Bkz. Yusuf, 12/33

İKİNCİ BÖLÜM

KELAM İLMİ AÇISINDAN RÜYANIN ANALİZİ VE BİLGİ DEĞERİ

I. İslam'da Rüya Analizi

İslam'da rüya analizi diğer yaklaşımlardan en başta bilinç ve bilinçdışı kavramıyla ayrılmaktadır. Çünkü İslam'daki bilinç ve bilinçdışı kavramı, diğer yaklaşımlarda olmayan Kur'an ve Hz. Peygamber'in ifadelerine dayanmaktadır. Bu durum ise rüyaların ve beraberinde bulunan metafizik hususların ölçülü ve dengeli bir şekilde anlaşılmasına imkân sunmaktadır. Bu açıdan İslam'daki rüya analizinin ön önemli fonksiyonu, bilinçdışındaki metafizik hakikatlerin, bilinç tarafından anlaşılmasına yardımcı olan bir karakter taşıması olmaktadır.

A. Kur'an'da Geçen Rüyalara

1. Yusuf Suresindeki Rüyalara

Kur'an'da yüz on bir ayetten oluşan bir sure Hz. Yusufun hayatına dair ayrılmıştır. Burada Hz. Yusuf, iki mahpus ve melikin rüyaları ile bunların yorumları konu alınmaktadır. Hz. Yusuf, ağır imtihanlarla karşılaşacağı hayat yolcuğuna başlarken gördüğü bir rüyasını babasına anlatır. *“Babacığım, ben (rüyamda) on bir yıldız, güneş ve ayı gördüm; bunların bana secde ettiklerini gördüm.”* Babası da ona, *“yavrucuğum, rüyayı kardeşlerine anlatma, sonra sana bir tuzak kurarlar. Çünkü şeytan insanın apaçık düşmanıdır! Böylece Rabbin seni seçecek ve sana olayların (düşlerin) yorumundan bir şeyler öğretecektir, der...”*¹²⁷ Sonrasında ise Hz. Yusuf'un kardeşleri, şeytanın hilesine gelerek hem babalarına yalan söyler hem de Hz. Yusuf'u bir oyuna getirip yolun kenarındaki bir kuyuya atarlar.

Oradan geçen bir kervan, Hz. Yusuf'u kuyudan alır ve Mısır'a götürüp köle pazarında satar. Melikin bir nazırı ise onu satın alır ve saraya getirir. Burada Hz. Yusuf, iffetiyle imtihan olur ve iftiraya maruz kalarak hapisaneye gönderilir. Bir süre sonra Allah, Hz. Yusuf'un dürüstlüğünü ve bilgeliğini ortaya çıkaracak ve onu, ülkede önemli bir yönetici konumuna getirecek yolları bir bir açar.¹²⁸ Hz. Yusuf, devlette önemli bir imkâna sahip olduğunda ise anne, baba ve kardeşleri onu

¹²⁷ Yusuf, 12/4-6

¹²⁸ Aydar, Hidayet, “Kur'an'da Rüyalara ve Rüyalara Hayata Yansımaları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2005, s. 43

makamında ziyaret ederler. Bu manzaraya şahit olan Hz. Yusuf, yıllar önce bu zorlu yolculuğun başarıyla tamamlanacağı müjdesi ve enerji kaynağı olan rüyasını hatırlar ve *“babacığım, işte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur, Rabbim onu gerçekleştirdi”* der.¹²⁹

Hz. Yusuf, zindana atıldığında ise makul tavırlarıyla oradakilerin dikkatini çeker. Buradaki iki mahpus da rüyalarını Hz. Yusuf'a anlatır.¹³⁰ *“Onlardan biri dedi ki: Ben rüyamda şarap sıktığımı görüyorum. Öteki ise, ben de görüyorum ki, başımın üstünde ekmek taşıyorum, kuşlar ondan yiyor. Bunun yorumunu bize haber ver. Zira biz seni iyi davrananlardan görüyoruz.”*¹³¹ Hz. Yusuf o dönemin en büyük problemlerinden olan, yöneticilerin Allah'a eş tutulduğunun farkındadır. Bundan dolayı ölüm ve hayatla alakalı olan bu rüyaların yorumundan önce ihtiyaç duyulan tevhit dersini verir.¹³² Sonrasında ise rüyaların yorumuna geçer.¹³³ *“Ey benim zindan arkadaşlarım! Biriniz efendisine yine şarap sunacak. Diğeri de asılacak, kuşlar başından yiyecekler. İşte öğrenmek istediğiniz iş böylece halloldu.”*¹³⁴

Hz. Yusuf'un burada sadece rüyaları yorumlamayıp öncesinde iman dersi vermesi ve akabinde yorum yaparken de kişileri muğlâk tutması tevli ehadis ilminin bir gereğidir. Dolayısıyla tevli ehadis sadece görülen rüya üzerinden yapılan bir yorum değil, rüya ile beraber geçmiş yaşantıların, haldeki koşulların ve hakikat ölçülerinin hesaba katıldığı kapsamlı bir ilim olmaktadır. Hz. Yusuf, hapisten kurtulacağına inandığı o iki kişiden birine *“beni efendinin yanında an”* demiştir. *“Fakat Şeytan, ona, efendisinin yanında anmayı unutturdu. Bu yüzden Yusuf, daha yıllarca zindanda kaldı.”*¹³⁵ Dolaylı olarak ayetten bu kişinin rüyasının gerçekleştiğini anlamak mümkündür. Ayrıca bu kişinin Hz. Yusuf'u hatırlayıp görmeye geldiğinde ona karşı *“Ey Yusuf, ey doğru sözlü!”*¹³⁶ diye hitap etmesi de rüyanın asıl amacı olan tevhidin gerçekleştiğine dair bir alamet taşımaktadır.

¹²⁹ Yusuf, 12/100

¹³⁰ Yusuf, 12/23-35

¹³¹ Yusuf, 12/36

¹³² Kutup, Muhammet Seyyit, *Fi Zilalil Kur'an*, Ter. M. Emin Saraç, Bekir Bekaroğlu, İ. Hakkı Şengüler, Hikmet Yayınları, İstanbul, Cilt 8, ss. 395-396

¹³³ Yusuf, 12/37-40

¹³⁴ Yusuf, 12/41

¹³⁵ Yusuf, 12/42

¹³⁶ Yusuf, 12/46

Hız. Yusuf, zindanda kalmaya devam ederken de melik, dikkat çekici bir rüya görmüştür. *“Ben rüyamda yedi cılız ineğin yedi semiz ineği yediğini ve yedi yeşil başakla yedi kuru başak görüyorum. Ey ileri gelenler! Siz rüya tabir edebiliyorsanız benim bu rüyamın tabirini bana bildirin.”*¹³⁷ Ne var ki buradaki ileri gelenler bu rüyanın yorumundan aciz kalırlar. *“Rüya dediğin şey karmakarışık hayallerdir. Biz ise böyle karışık hayallerin yorumunu bilemeyiz.”*¹³⁸ Fakat melik onları dinlemez. Çünkü melik gördüğü rüyayı anlama ihtiyacı duymaktadır. O sırada zindandan çıkan kişinin aklına uzun bir zamandır melike söylemeyi unuttuğu Hız. Yusuf gelir ve rüyanın anlamını ondan öğreneceğini düşünür. *“Rüyanın tabirini size ben bildireceğim. Hele siz beni hapishaneye bir gönderiverin!”* der.¹³⁹

Hemen Hız. Yusuf’un bulunduğu yere gelir ve rüyayı ona iletir: *“Ey Yusuf, ey doğru sözlü! Bize şunu hallet: Yedi semiz ineği, yedi cılız inek yiyor. Ve yedi yeşil başakla diğer yedi kuru başak. Umarım ki, o insanlara doğru cevap ile dönerim, böylece onlar da doğruyu öğrenir ve senin kıymetini bilirler.”*¹⁴⁰ Hız. Yusuf’un yorumu: *“Yedi sene, bildiğiniz şekilde ekin ekersiniz. Ama biçtiğinizi, yiyeceğiniz az miktar dışında, başağında bırakır, depolarsınız. Sonra, bunun peşinden yedi kurak yıl gelecek, tohumluk olarak saklayacağınız az bir miktar dışında, önce biriktirdiklerinizi yiyip tüketirsiniz. Sonra onun arkasından bir yıl gelecek ki halk bol yağmura kavuşacak, sıkıntıdan kurtulacak, bol meyve sıkıp hayvanları sağacaklar.”*¹⁴¹

Allah, melike gösterdiği bu rüyada melikin kendisi ve etrafında bulunan ileri gelenlerin bakışlarından daha üstün bir bakışın olması gerektiği mesajını vermektedir. Çünkü hükümdar anlayamadığı ve etrafındaki insanların da açıklayamadığı kötü gibi görünen bu rüyadan huzursuz olmuş ve o anki bakış açısından daha üst bir bakış açısına yükselerek olayları anlama ihtiyacı duymuştur. Melik içinde bulunduğu durumdan bunalmış bir şekilde çözüm arar. Kendisine rüyasının anlamsız olduğunu söyleyen ileri gelenlerin bu çözümü hiçbir şey ifade etmezken, Hız. Yusuf’un tabiri ise melikin ihtiyaç duyduğu bakışı sağlamaya kifayet

¹³⁷ Yusuf, 12/43

¹³⁸ Yusuf, 12/44

¹³⁹ Yusuf, 12/45

¹⁴⁰ Yusuf, 12/45-46

¹⁴¹ Yusuf, 12/47-49

eder.¹⁴² Melik, Hz. Yusuf'un zindandan alınarak yanına getirilmesini ister.¹⁴³ Lakin ilk etapta masumiyetinin ortaya çıkmasını talep eden Hz. Yusuf hapisten çıkmayı istemez. Melikin olayı araştırmasıyla da hakikat ortaya çıkar. Bunun üzerine Hz. Yusuf, bütün masumiyeti ve kabiliyetiyle hak ettiği yere getirilir.¹⁴⁴

Ruhun Dirilişi isimli eserinde Sezai Karakoç, Kur'an'daki Hz. Yusuf'un muhatap olduğu rüyaları, bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmeye almaktadır. Buna göre Hz. Yusuf'un güneş, ay ve yıldızları kendisine tabi olarak gördüğü rüyası, ilahi murada muvaffak düşen bireysel bir amaç karşısında bütün kâinatın, Allah tarafından bu amacın hizmetine göre ayarlanacağını ifade etmektedir. Hz. Yusuf'un yaşadığı zorlu süreç de aslen bu amaca hizmet ettirilen unsurlardan başka bir şey değildir. Bu konuda Hz. Yusuf'un muhatap olduğu iki mahpusun rüyası da halkın bu amaç doğrultusundaki aydınlatılmasını ifade etmektedir. Bu açıdan Hz. Yusuf, rüyaları vesile yaparak öncelikle bu kişilere tevhit dersini sunmaktadır. Hz. Yusuf'un melikin rüyasına muhatap olması ise devlette duyulan temel ihtiyaçların bu amaca göre düzenlenmesini ifade etmektedir. Bu açıdan da Hz. Yusuf, tarihte bilinen ilk bütçe ve iktisat örneğini hayata geçirdiği gibi adalet ve ahlak mekanizmasıyla da bunu kontrol altında tutmuştur.¹⁴⁵

2. Hz. İbrahim'in Rüyası

Kur'an'da konusu geçen peygamber rüyalarından birisi de Hz. İbrahim'e aittir. Hz. İbrahim, Türkiye'nin güneydoğu kesiminde bulunan Harran bölgesinde yetişir. Orada Nemrut'la olan mücadelesinden sonra Filistin'e, oradan da Mısır'a geçer. Burada belli bir müddet durduktan sonra da ilahi bir sevk ile eşi Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmail'i alarak Mekke'ye gelir ve onları bu beldeye bırakarak geri döner. Bu şekilde hayatı mücadele ve yolculuklarla geçen Hz. İbrahim, ayrıca rüyasında evladını görmesiyle de büyük bir imtihan sürecine başlar.¹⁴⁶

“Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrahim ona, yavrurum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin? dedi.

¹⁴² Razi, *Tefsiri Kebir*, Cilt 13, s. 249

¹⁴³ Yusuf, 12/50

¹⁴⁴ Bkz. Yusuf, 12/50-57

¹⁴⁵ Karakoç, Sezai, *Ruhun Dirilişi*, Baskı 17, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 25-44

¹⁴⁶ Aydar, *a.g.m.*, s. 42

*O da, babacığım, emrolunduğün şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın, dedi.*¹⁴⁷ *“Fakat ikisi Allah'ın emri (olarak gördükleri)ne kendilerini teslim edince ve (İbrahim) onu yüzüstü yatırınca, kendisine seslendik: Ey İbrahim, sen şimdiden o rüya(nın amacı)nı yerine getirmiş oldun! İşte iyilik yapanları Biz böyle ödüllendiririz. Çünkü bu, gerçekten apaçık bir sınama idi.”*¹⁴⁸ *“Ve fidye olarak ona büyük bir kurban verdik, böylece onun, sonraki kuşaklar tarafından şöyle hatırlanmasını sağladık: İbrahim'e selam olsun!”*¹⁴⁹

İslam mütefekkirlerinin bazılarına göre Hz. İbrahim'in uzun zamandır bir çocuğu olmaz. Melekler ona bir evladının olacağını müjdelediklerinde ise Hz. İbrahim, Allah'a şükretmek için evladını kurban olarak ahdeder. Çocuk büyüdüğünde, Hz. İbrahim'in bilinçdışında, bir taraftan çocuk hasreti ve sevgisi, diğer taraftan ise Allah'a verilen söz karşı karşıya gelir. Burada Hz. İbrahim, Allah'a verdiği sözü seçer ve rüyası da buna uygun bir şekilde cereyan eder.¹⁵⁰ Muhyiddin İbnü'l Arabi ise Fususu'l Hikem isimli eserinde bu rüyayı daha farklı bir analize tabi tutar. Hz. İbrahim'in rüyasında gördüğü oğlu, aslen Hz. İbrahim'in nefsine ait bir yönüdür. Burada yaratılmışa yönelik aşırı sevgiden gelişebilecek olumsuz bir yön, Hz. İbrahim'in olumlu yönü tarafından kesilerek yok edilir. Dolayısıyla rüyanın mesajı, Hz. İbrahim'in, nefsinde, Allah'tan başka ne varsa hepsini bir koçun mahiyetinde toplaması ve bunların hepsini koçla beraber kurban etmesidir. Lakin Hz. İbrahim, konumundan dolayı rüyasını tevil etmeden harekete geçerek evladını bıçak altına yatırır. Allah ise rahmetiyle buna engel olur ve bir koç göndererek rüyayı olması gerektiği gibi tahakkuk ettirir.¹⁵¹

3. Hz. Peygamber'in Rüyaları

Kur'an, Hz. Peygamber'e ait rüyaları da konu alır. Bunlardan birisi, İsrâ Suresi'nde detay verilmeksizin geçmekte ve Hz. Peygamber'e gösterilen bir rüyanın, insanlar için bir imtihan unsuru olduğu ifade edilmektedir.¹⁵² Bu minvalde bir rüya ise Kur'an'da Fetih Suresi'nde geçer. Burada Hz. Peygamber'in, Mekke'ye güven

¹⁴⁷ Saffat, 37/102

¹⁴⁸ Saffat, 37/103-106

¹⁴⁹ Saffat, 37/107-109

¹⁵⁰ Aydar, a.g.m., s. 42

¹⁵¹ İbnü'l Arabi, *Fusus*, ss. 75-79

¹⁵² Bkz. İsrâ, 17/60

içerisinde girmekle alakalı olan rüyası, sahabe için önemli bir teselli ve müjde konumundadır. Bu rüyadan sonra Hz. Peygamber ve sahabe, Mekke'ye ibadet yapmak maksadıyla yola çıkarlar. Lakin müşriklerle yapılan Hudeybiye Antlaşması gereği sahabe, o yıl Mekke'ye giremez. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in bu rüyası ile o yıl Mekke'ye girme beklentisi içerisine giren bazı sahabeler, o anda bu beklentilerinin gerçekleşmemesi üzerine, bu durumdan etkilenir. Burada, rüya ilmine sahip olarak da bilinen Hz. Ebubekir devreye girer. "Hz. Muhammet (s.a.v.), size rüyasında bu sene Mekke'ye gireceğinizi gördüğünü söylemedi ki! İnşallah önümüzdeki yıllarda olur" der ve rüyanın doğru anlaşılmasını sağlayarak sahabeyi teskin ve teselli eder.¹⁵³

Bu durumun ardından Medine'ye dönen sahabe, bu sefer de Hz. Peygamber'in rüyası ile alakalı, münafıklardan Abdullah b. Übeyy, Abdullah b. Nüfeyl ve Rifâa b. Haris'le imtihan olurlar. Bunlar, "vallahi ne kazıttık, ne kırtırdık, ne de Mescid-i Haram'ı gördük" sözleriyle Hz. Peygamber'in rüyası ve sahabeyle alay ederek onların arasına fitne salmaya çalışırlar.¹⁵⁴ Nifakın oluşturduğu bu hassas ve nazik vaziyetin üzerine ise artık Allah müdahale eder. "Andolsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilir. İşte bundan önce size yakın bir fetih verdi".¹⁵⁵

Hz. Peygamber'in Enfal Suresi'nde geçen rüyası ise Bedir Savaşı'yla ilgili Allah'ın Müslümanlara açık bir yardımı mahiyetindedir. Müşrikler sayı ve silah yönünden Müslümanların çok üzerindedir. Lakin Hz. Peygamber, savaş için bütün hazırlıkları ihmal etmeden yerine getirir.¹⁵⁶ Artık gerisi Allah'a kalmıştır. "O zaman Allah rüyanda, sana onları sayıca az gösterdi. Eğer onları sana kalabalık gösterseydi, kesinlikle yulgınlığa kapılacak ve yapılması gerek iş konusunda anlaşmazlığa düşecektiniz. Fakat Allah (sizi) bundan korudu: çünkü O gönüllerin özünü en ince ayrıntısına kadar bilir."¹⁵⁷

¹⁵³ Aydar, a.g.m., s. 46

¹⁵⁴ Yazır, Hak Dini, Cilt 7, ss. 352-353

¹⁵⁵ Fetih, 48/27

¹⁵⁶ Yazır, Hak Dini, Cilt 4, ss. 545-548

¹⁵⁷ Enfal, 8/43

B. Hz. Peygamber’de Rüya Analizi

1. Rüya Yaklaşımı

“Rüya üç çeşittir. Bir tanesi insanoğlunun üzülmeye için şeytanın verdiği korkulardır. İkincisi, uyanırken fazla önem verdiği bir şeyin rüyasına girmesidir. Biri de peygamberliğin kırk altı parçasından bir parçadır.”¹⁵⁸ Hz. Peygamber’in rüya yaklaşımı, en temelde Allah’ın ilim, irade ve kudretine dayanmaktadır. Çünkü iradeli ve iradesiz bütün varlığın yaratılması ve icraatları Allah’la mümkün olmaktadır. Bu mana altında Hz. Peygamber rüyaları, bilinç ve bilinçdışı eşliğinde ele almaktadır. Buna göre bilinçten kaynaklanan rüyalar, insan yaşantılarının bir neticesi olduğu gibi bilinçdışından kaynaklanan rüyalar da üst bilinçdışına yönelik rahmani, alt bilinçdışına yönelik ise şeytani bir nitelik kazanmaktadır. Aynı zamanda bu yaklaşım insan yaşantılarının bilinçdışındaki karşılıklarını da kapsamına almaktadır. Dolayısıyla burada, insanın alt ve üst bilinçdışının yansırı yaratılan bütün âlemler ve hepsinin nihayetinde de Allah’ın ilim, irade ve kudretinin bulunduğunu ifade etmek mümkündür.¹⁵⁹

Hz. Peygamber’in rüyalara yaklaşmasında bu argümanları kullandığını görmek mümkündür. Özellikle burada rüyalar, alt bilinçdışına yönelik bir uyarı ve üst bilinçdışına yönelik ise bir teşvik mahiyetini taşımaktadır. Aynı zamanda bu durum, insanı alt bilinçdışının karanlıklarından üst bilinçdışının aydınlığına yükselten psikanalizin en mükemmel hali olmaktadır. Bu açıdan Hz. Peygamber, her sabah namazından sonra görülen rüyaları değerlendirmeye alarak talim, terbiye ve psikanaliz uygulamasında bulunmuştur.¹⁶⁰ Bu duruma uygun Hz. Abdullah İbnü’l Ömer’in (r.a.) rüyaları ile Hz. Peygamber’in bu rüyalara olan yaklaşımını şu şekilde takip etmek mümkündür. Hz. Abdullah’ın rüyası: “*Bir gün rüyamda, iki meleğin beni yakalayıp cehennemden kenarına kadar getirdiklerini gördüm. Cehennem kuyu çemberi gibi çemberlenmişti. Keza (kova takılan) kuyu direği gibi iki de direği vardı. Cehennemde bazı insanlar vardı ki onları tanıdım. Hemen istiâzeye başlayıp üç kere: ‘Ateşten Allah’a sığınırım’ dedim. Derken beni getiren iki meleği üçüncü bir melek*

¹⁵⁸ Mutlu, Döğen, Hatip, *Camiüs Sağır*, s. 1052

¹⁵⁹ Abdalbaki, *Müttefekün Aleyh Hadisler*, ss. 53-54

¹⁶⁰ Dağıstani, Ömer Ziyaeddin, *Zübdetül Buhari Tercümesi*, Salah Bilici Kitapevi, İstanbul, s. 211; Bakara, 2/257; Şems, 91/9

karşılıyıp, bana: ‘Niye korkuyorsun? (korkma)’ dedi.” Hz. Peygamber’in değerlendirmesi: “*Abdullah ne iyi insan, keşke bir de gece namazı kılsa!*”¹⁶¹

Alt bilinçdışındaki potansiyel tehlikeye karşı uyarılan ve teheccüt namazıyla da buna karşı tedbirini artıran Hz. Abdullah, daha sonra üst bilinçdışındaki potansiyele ait şu rüya ile de müjdelenmiş olmalıdır: “*Rüyamda, avucumda seraka denen iyi cins ipekten bir parça gördüm, cennette, her nereyi arzu etsem beni oraya uçuruyordu.*” Hz. Peygamber de bu rüyayı kendisine ileten Hz. Hafsa’ya (r.a.) “*kardeşin salih bir kimse*” mukabelesinde bulunur.¹⁶²

Ayrıca Hz. Peygamber, insanın alt bilinçdışına dair kapı aralayabilecek bazı rüyaların paylaşılmasını uygun bulmaz. “*Şeytan rüyada birinizle gusletmenizi gerektirdiğinde bunu başkalarına anlatmayın.*” “*Biriniz güzel bir rüya gördüğünde onu tabir ettirsin, başkalarına da anlatsın. Kötü bir rüya gördüğünde de ne tabir ettirsin, ne de başkalarına anlatsın.*” Bunun haricinde kalan lakin olumsuz olarak algılanabilecek ve endişe verici gibi duran rüyalar da makul bir şekilde yorumlanabilmektedir. Bu şekildeki rüyalardan birini ise Hz. Peygamber, kişiyi rahatlatmak için değerlendirmeye alır. Hz. Abbas’ın eşi olan Hz. Ümmü’l Fadl, Hz. Peygamber’e, “*rüyamda sizin bir uzvunuzu bizim evde gördüm*” der. Hz. Peygamber de “*bir hayır görmüşsün. Kızım Fatıma bir erkek çocuk dünyaya getirecek, sen de onu emzireceksin*” şeklinde yorumlar.¹⁶³

İnsanın bilinçli haldeki yaşantılarının bilinçdışına uzanan yönünü, Hz. Peygamber’de, sistematiğe dökülmüş bir şekilde bulmak mümkündür. İlim ve kanıta dayalı araştırmalarla şuraya dayalı imkânların kullanılması ve tüketilmesi eşliğinde Hz. Peygamber, bilinçdışından destek almayı önemle tavsiye etmektedir.¹⁶⁴ Bu şekilde bir hareketin adı ise istiharedir. Herkes için cazip olan güzel şeyler anlamına

¹⁶¹ Buhari, *Tabir*, 35-36; Müslim, *Fedailus Sahabe*, 140

¹⁶² Canan, İbrahim, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Cilt 4, ss. 537-538; Buhari, *Tabir*, 25; Müslim, *Fedailus Sahabe*, 149

¹⁶³ Mutlu, Döğen, Hatip, *Camiüs Sağır*, s. 191-190, 245

¹⁶⁴ Özkes, İhsan, *Riyaz’üs-Sâlihîn Tercüme ve Şerhi (Nevevi)*, İslamoğlu Yayıncılık, Cilt 3, ss. 311-312

gelen “خ-ى-ر” köküne dayanan bu kelime, bilinçdışında bulunan ve her şeyin sahibi olan Allah’tan en iyisini isteme anlamında kullanılmaktadır.¹⁶⁵

2. Rüya Analizi İçin Aranan Yetkinlik

Hz. Peygamber, rüyaları, yorumlama ve yorumlatma hususunda azami bir hassasiyet gösterir. Bu hassasiyetlerin başında ise bu konu hakkındaki yetkinlik gelir. Bundan dolayı bu konuda en yetkin kişi olarak kendisi rüyaları yorumlar. Bazen de rüyaları, bu yetkinliğe sahip olan sahabeye yorumlatır. Sahabenin arasında bu konuda en yetkin kişi olarak da Hz. Ebubekir dikkat çeker. Hz. Peygamberin bu derece hassas olmasının arkasında ise rüyaların, metafizik konuları ihtiva eden insan ruhuna ait bir unsur olması gelir. Zira ehliyetli ve güvenilir insanların ellerinde rüyalar, insanın bütün varlığının bağlı olduğu ruhsal dengeyi sağlamasına hizmet etmekte iken, ehliyetsiz ve art niyetli insanların ellerinde istismar edilen rüyalar ise bu dengeyi alt üst etmektedir.¹⁶⁶

İslam mütefekkirlerinden rüya konusuna vakıf olmasıyla tanınan Muhammet İbnü’l Şirin, Kitabı Tefsiri Ahlami'l Kebir isimli eserinde ifade ettiği rüya hususundaki yetkinlikleri şu şekilde ele almak mümkündür. En başta Kur’an ve Hz. Peygamber’in hadislerine tabi ve vakıf olmak. İkincisi, bu konudaki ve içinde bulunulan toplumdaki dilin inceliklerine sahip bulunmak. Üçüncüsü, İnsanı, hakkaniyet ölçüleri içerisinde, bilinç ve bilinçdışı ile beraber ele alabilen ön yargısız ve eksiksiz bir psikoloji ilmini tahsil etmek. Dördüncüsü, iyiyi kötüden ayırabilme ilim ve yeteneğine haiz olmakla beraber, bunun hayat bulması ve müdavemeti adına üst bilinçdışının aydınlığında sürekli yükselme gayreti içinde olmak. Sonuncusu ise tüm bunların zahirdeki yansıması olarak bu işi yapacak olan kişide söz, tavır ve hareketlerdeki uyumluluğun neticesi olan güvenilirlik, adalet ve tecrübe gibi iyi hal ve güzel ahlakın olmasıdır. Ayrıca Ahmet Faruki Serhendi’nin, rüyada görülen yıldızları astronomi ilmindeki ölçüler eşliğinde yorumlaması dikkate alındığında,

¹⁶⁵ İsfehani, *a.g.e.*, ss. 341-343

¹⁶⁶ Anberi, Halid, *Kur’an ve Sünnet Işığında Rüya Hakikati ve Tabiri*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Baskı 2, Guraba Yayıncılık, İstanbul, 2013, ss. 63-64

genel anlamda ilim konularına vakıf olmak da önemli bir pozisyonda bulunmaktadır.¹⁶⁷

3. Rüyaların İstismar Edilmesi

“Rüyasında iki gözü ile (görür gibi) iyice görmediğini gördüm diyen yalancılardan yalancısıdır.” “Kim, rüyasında görmediğini gördüm derse (ahrette) iki arpa tanesini birbirine düğümlemeye zorlanır. O, bunu yapamayacaktır.”¹⁶⁸ Hz. Peygamber, görülen rüyaların, nazari planda, gören kişinin kendisinden başka şahidi olmadığı için buradaki istismarın çok ağır bir yalan kategorisine girdiğini ifade eder. Ayrıca uyku halinde, bütün yetileri askıya alınan insana gösterilen rüyalar, asıl olarak Allah’ın tasarrufundadır. Dolayısıyla rüyanın, herhangi bir amaç uğruna istismarı, en başta rüyanın sahibi olan Allah’a yalan isnat etme anlamına gelmektedir.¹⁶⁹ Bu istismar içerisindeki en büyük tehlikelerden biri de dini argümanların bu yalana alet edilmesidir.¹⁷⁰ Bu konudaki Hz. Peygamber’in uyarısı daha şiddetli bir halde gelmektedir. “Kim beni düşünde görürse muhakkak beni görmüş olur. Zira şeytan benim kılığımıza giremez. Kim üstüme yalan atarsa, ateşte (durağını) oturacak yerini hazırlasın.”¹⁷¹

Bu konudaki diğer bir husus da Hz. Peygamber’in getirdiği hakikatlerin bilinçdışına dayanıyor olmasıdır. Burada Hz. Peygamber, metafizik bir unsur olan ve Allah tarafından koruma altında tutulan vahiy aracılığıyla bu hakikatlere vakıf olmaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber, vahiy seviyesinde olmayan bir metafizik unsur olan rüyalara bir sınır belirleme ihtiyacı duymaktadır. Çünkü iki metafizik unsur olan vahiy ve rüyaların bilerek yahut bilmeyerek birbiriyle karıştırılma tehlikesi bulunmaktadır. Bu açıdan Hz. Peygamber vahyin kendisiyle son bulacağını ifade ederek rüyayı da şu şekilde tahdit altına almaktadır. “Peygamberlik son buldu. Benden sonra peygamberlik yoktur. Ancak mübeşşirat vardır. Bunlar kişinin

¹⁶⁷ Işık, Mustafa, *Hadis ve Psikoloji*, Fecr Yayınları, ss. 219-221; Canan, *Kutub-i Sitte*, Cilt 4, ss. 515-516; Ahmet Faruki Serhendi, *a.g.e.*, s. 1503

¹⁶⁸ Dağıstani, *Zübdetül Buhari*, s. 1047

¹⁶⁹ Yavuz, A. Fikri, *İmam Buhari’nin Derlediği Ahlak Hadisleri (Edeb-ül Müfred)*, Sönmez Neşriyat, Cilt 2, ss. 524-526.

¹⁷⁰ Özkes, *Riyazüs Salihin*, Cilt 4, s.49

¹⁷¹ Dağıstani, *Zübdetül Buhari*, s. 43

kendisinin gördüğü rüyalar veya başkasının onun hakkında gördüğü salih rüyalar”¹⁷²

4. Değerlendirilmeye Alınan Bazı Rüyalar

Hz. Peygamber’in değerlendirmeye aldığı rüyaların her birinde özel bir hikmete şahit olmak mümkündür. Bunlardan birisi, ruhsal gerilimle Allah’ın lütfunun bulunduğu ezan rüyasıdır. Hz. Peygamber, halkı namaza nasıl toplayacağı meselesini sahabeyle değerlendirmeye açtığına, çevreden şahit olunan bazı yöntemler Hz. Peygamber’e sunulur. Bunlar, namaz vakti girdiğinde bir bayrak dikilmesi, boynuzdan bir borazanla yahut büyük bir çan ile ses verilmesidir. Lakin Hz. Peygamber, bunların hiçbirine onay vermek istemez. Bu arayıştan makul bir neticeye ulaşılmasından dolayı Hz. Peygamber üzülür ve bu duruma şahit olan Hz. Abdullah İbnu Zeyd de (r.a.) bu iki duruma birden üzülen oradan ayrılır. Bunun verdiği ruhsal gerilimle uykuya dalan Hz. Abdullah, rüyasında şahit olduğu ezanı şu şekilde ifade eder: *“Ey Allah’ın Resulü! Ben sizin üzüntünüzü görüp ayrıldığım vakit (rüyamda) bir adam gördüm. Üzerinde yeşil renkli iki giysi vardı. Kalkıp mescidin üzerinde ezan okudu. Sonra bir miktar oturdu. Tekrar kalkıp aynı söylediklerini bir kere daha tekrarlardı. Ancak bu sefer bir de kad kâmeti'ssalât (namaz başlamıştır) cümlesini ilave etti. Eğer halkın (bana yalancı diyeceğinden korkum) olmasaydı ben ‘uykuda değildim, uyanıktım’ diyecektim.”* Bunun üzerine Hz. Peygamber de *“Allah sana hayır göstermiş. Bilâl'e söyle (bu kelimeleri söyleyerek) ezan okusun!”* diyerek ezana onay verir. Ayrıca Hz. Ömer de (r.a.) *“onun gördüğünü aynen ben de gördüm, ancak o, anlatma işinde benden önce davranınca, ben utandım (anlatamadım)”* diyerek mukabelede bulunur.¹⁷³

Hz. Peygamber’in bir rüyası, iman esaslarından birisi olan ahiret hallerini, akla yaklaştıran bir mahiyet arz etmektedir. Ayrıca bu rüyayı nazari plandaki bilginin içselleşmiş yahut kelamın kudrete dökülmüş bir hali olarak da görmek mümkündür. *“Bu gece bana iki kişi geldi. Beni alıp haydi yürü! dediler. Yürüdüm. Yatan bir adamın yanına geldik. Yanında biri, elinde bir kaya olduğu halde başucunda duruyordu. Bazen bu kayayı başına indirip onunla başını yarıyordu, taş da sağa sola*

¹⁷² Mutlu, Döğen, Hatip, *Camius Sağır*, s. 1023

¹⁷³ Canan, *Kutub-i Sitte*, Cilt 8, ss. 338-339

yuvarlanıp gidiyordu. Adam taşı takip ediyor ve tekrar alıyordu. Ama başı eskisi gibi iyileşinceye kadar vurmuyordu. İyileştikten sonra tekrar indiriyor, önceki yaptıklarını aynen yeniliyordu. Beni getirenlere: Sübhânallah! nedir bu? dedim. Dinlemeyip: Yürü! Yürü! dediler. Yürüdük, sırtüstü uzanmış birinin yanına geldik. Bunun da yanında, elinde demir kancalar bulunan biri duruyordu. Adamın bir yüzüne gelip, çengeli takip yüzünün yarısını ensesine kadar soyuyordu. Burnu, gözü enseye kadar soyuluyordu. Sonra öbür tarafına geçip, aynı şekilde diğer yüzünün derisini de ensesine kadar soyuyordu. Bu da, yüz derileri iyileşip eskisi gibi sıhate kavuşuncaya kadar bekliyor, sonra tekrar önce yaptıklarını yapmaya başlıyordu. Ben burada da: Sübhanallah, nedir bu? dedim. Cevap vermeyip: Yürü! Yürü! dediler.

Berberce yürüdük. Fırın gibi bir yere geldik. İçinden birtakım gürültüler, sesler geliyordu. Gördük ki, içinde bir kısım çıplak kadınlar ve erkekler var. Aşağı taraflarından bir alev yükselip onları yalıyordu. Bu alev onlara ulaşınca çığlık koparıyorlardı. Ben yine dayanamayıp: Bunlar kimdir? diye sordum. Bana cevap vermeyip: Yürü! Yürü! dediler. Berberce yürüdük. Kan gibi kırmızı bir nehir kenarına geldik. Nehirde yüzen bir adam vardı. Nehir kenarında da yanında birçok taş bulunan bir adam duruyordu. Adam bir müddet yüzüp kıyıya doğru yanaşınca yanında taşlar bulunan kıyıdaki adam geliyor, öbürü ağzını açıyor bu da ona bir taş atıp kovalıyordu. Adam bir müddet yüzdükten sonra geri dönüp adama doğru yine yaklaşıyordu. Her dönüşünde ağzını açıyor, kıyıdaki de ona bir taş atıyordu. Ben yine dayanamayıp: Bu nedir? diye sordum. Cevap vermeyip yine: Yürü! Yürü! dediler. Berberce yürüdük. Çok çirkin görünüşlü bir adamın yanına geldik. Böylesi çirkin kimseyi görmemişsindir. Bunun yanında bir ateş vardı. Adam ateşi tutuşturup etrafında dönüyordu. Ben yine: Bu nedir? diye sordum. Cevap vermeyip: Yürü! Yürü! dediler.

Berberce yürüdük. İri iri ağaçları olan bir bahçeye geldik. İçerisinde her çeşit bahar çiçekleri vardı. Bu bahçenin içinde çok uzun boylu bir adam vardı. Semaya yükselen başını neredeyse göremiyordum. Etrafında çok sayıda çocuklar vardı. Ben yine: Bunlar kimdir? dedim. Cevap vermeyip: Yürü! Yürü! dediler. Berberce yürüdük. Ulu bir ağacın yanına geldik. Ne bundan daha büyük, ne de daha güzel bir ağaç hiç görmedim. Arkadaşlarım: Ağaca çık! dediler. Berberce

çıkmaya başladık. Altun ve gümüş tuğlalarla yapılmış bir şehre doğru yükselmeye başladık. Derken şehrin kapısına geldik. Kapıyı çalıp açmalarını istedik. Açtılar ve beraberce girdik. Bizi bir kısım insanlar karşıladı. Bunlar yaradılışça bir yarısı çok güzel, diğer yarısı da çok çirkin kimselerdir. Sanki böylesine güzellik, böylesine çirkinlik görmemiştir. Arkadaşlarım onlara: Gidin şu nehre banın! dediler. Meğerse orada açıkta bir nehir varmış. Suyu sanki sâfi süttü, bembeyaz... Gidip içine banıp çıktılar. Çirkinlikleri tamamen gitmiş olarak geri geldiler. İki tarafları da en güzel şekli almıştı. Beni dolaştıran arkadaşlarım açıkladılar: Bu gördüğün, Adn cennetidir. Şu da senin makamındır. Gözümü çevirip baktım. Bu bir saraydı, tıpkı beyaz bir bulut gibi. Beni gezdirin, içine bir gireyim! dedim. Şimdilik hayır! Amma mutlaka gireceksin. dediler.

Ben: Gecedен beri acaip şeyler gördüm, neydi bunlar? diye sordum. Sana anlatacağız, dediler ve anlattılar: Taşla başı yarılan, o ilk gördüğün adam, Kur'an'ı atıp reddeden, farz namazlarda uyuyup kılmayan kimsedir. Ensesine kadar yüzünün derileri, burnu, gözü soyulan adam, evinden çıkıp yalanlar uydurup, etrafa yalan saçan kimsedir. Fırın gibi bir binanın içinde gördüğün kadınlı erkekli çıplak kimseler, zina yapan erkek ve kadınlardır. Kan nehrinde yüzüp ağzına taş atılan adam fâiz yiyen adamdır. Ateşin yanında durup onu yakan ve etrafında dönen pis manzaralı adam, cehennem, ateşin bekçisidir. Bahçede gördüğün uzun boylu adam İbrahim (aleyhissalâtu vesselâm)'di. Onun etrafındaki çocuklar ise, fitrat üzere (buluğa ermeden) ölen çocuklardır.” “Yarısı güzel yarısı çirkin yaradılışlı olan adamlara gelince, bunlar iyi amellerle kötü amelleri birbirine karıştırıp her ikisini de yapan kimselerdir. Allah onları affetmiştir.”¹⁷⁴

Hız. Peygamber'in ifade ettiği başka bir rüya ise alt bilinçdışına davet eden çevrenin baskısına mukabil üst bilinçdışından gelen destek konumundadır. “İsrail Oğullarından bir adam muhakkak fakirlere sadaka vereceğim, diye yemin ederek geceleyin evinden çıkıp sadakasını bir hırsızın eline koymuştu. Sabah olunca halk; vay filan hırsıza sadaka verilmiş, böyle şey olur mu? diye konuştular. Sadaka veren kimse Allah'ım hamt Sana olsun, dedi ve elbette tasadduk edeceğim, diye yemin etti. Gece evinden sadakası ile çıktığında, yine bilmeyerek, bir fahişenin eline verdi.

¹⁷⁴ Canan, Kutub-i Sitte, Cilt 4, ss. 523-526

Sabahleyin herkes vay bir fahişeye sadaka verilir mi (olmaz böyle şey), diye konuştular. Sadaka veren kimse Allah'ım! Fahişeye verilen sadaka için Sana hamt olsun, dedi ve muhakkak sadaka vereceğim, diye azmederek sadakasıyla evinden çıkıp bu defa da bilmeden, tesadüfi, bir zenginin eline verdi. Sabahleyin halk, zengine sadaka verilmiş (olmaz böyle şey), diye söylendiler. Sadaka veren kimse Allah'ım! Hırsıza, fahişeye, zengine sadaka verdiğim için yalnız Sana hamt ederim, dedi. Sonra bu kimseye rüyasında şöyle müjdelendi: (Allah sadakanı kabul etti) Hırsıza verdiğin sadakaya gelince, ümit edilir ki bu sadaka sebebiyle hırsız ihtiyacını temin eder de hırsızlıktan vazgeçerek iffetli bir hayata kavuşur. Fahişeye verdiğin sadakaya gelince, umulur ki bu sayede zinadan vazgeçer de iffetini kazanır. Zengine verdiğin sadaka ise olur ki o da senden ibret alır da bundan sonra senin gibi fakirlere Allah'ın bahşettiği maldan sadaka verir, denildi.”¹⁷⁵

C. İslam'da Rüya Yorumu

1. Rüya Yorumuna Dair Bir Değerlendirme

“Andolsun, biz bu Kur'an'da, belki öğüt alıp düşünürler diye, insanlar için her bir örnekten verdik.”¹⁷⁶ Bu ayete istinaden İslam'da rüya yorumu, merkezine Kur'an ve Hz. Peygamber'in ifadelerini alarak şekillenir. Bu değerler içerisinde ise rüyaları anlamaya ışık tutan hakkaniyet ölçüleri başta olmak üzere kişinin ve çevrenin özellikleri bulunur. Burada rüya yorumundaki en önemli amaç ise kişide, alt bilinçdışının karanlıklarından üst bilinçdışının aydınlığına yükselen bir idrak kazandırmaktır. Böyleyken zamanla bu durumun, bir takım kalıplaşmalar içerisinde usul ve amacından bir hayli uzaklaştırıldığını görmek mümkündür. Bu kalıplaşmalar ise başlıca şu şekilde değerlendirilmeye alınabilir. İlki, rüya yorumunun kendi bütünlüğünden mahrum edilerek ele alınmasıdır. Burada rüyaları anlamada bir bütünlük arz eden, usul ve amaç içerisinde idraki işletmekten ziyade, bu konuda yazılmış olan eserlerin, her türlü ortama uyarlanması neticesinde rüya yorumunun, sadece bir takım gelecek algısı ile değerlendirilen sembollere indirgenmesidir. Hâlbuki bu kitapların genel amacı sembollerin anlaşılmasına yardımcı olmaktır. Esas

¹⁷⁵ Özkes, *Riyazüs Salihin*, Cilt 6, ss. 248-249

¹⁷⁶ Zümer, 39/27

rüya yorumu ise bilinç ve bilinçdışı arasındaki iletişim ve münasebetin makul bir şekilde anlaşılmasını ihtiva etmektedir.

İkincisi, rüya yorumunu, sadece ledünni ilim sahiplerine hasretme anlayışıdır. Burada ledünni ilim sahiplerinin rüyaları yorumlayabilmeleri mümkün bir konumda bulunmaktadır. Lakin rüyaların sadece ledünni ilim sahiplerine hasreden bir anlayış, en başta ledünni ilmin istismarını ihtiva eden, rüya hususundaki bilimsel çalışmaların anlamsız olmasına neden olan ve kişinin, akli metafizik hakikatlere hazırlayan rüyadan istifade etmesini engelleyen bir karakteri sergilemektedir.

Üçüncüsü, ilim zihniyetindeki yetersizlikle taklide ve ön yargıya dayanan anlayışlardan rüya ilminin de payını almasıdır. Rüyalar, insan ruhuna ait bir unsur olması açısından aslen psikolojik bir durumdur. Dolayısıyla ruhsal bir yapının neticesi olan rüyaların değerlendirilmeye alınabilmesi için eksiksiz ve ön yargısız bir psikoloji ilmine ihtiyaç vardır. Özellikle bilinç ve bilinçdışı anlayışı, rüyaları değerlendirmeye almada önemli bir fonksiyona sahiptir. Böyleyken Kur'an ve Hadislerde ifade edilen insan psikolojisine dair unsurların, yeterli bir şekilde araştırılıp anlaşılaraq rüya konusuna kanalize edildiğini söylemek zordur. Bu konuda yapılan çalışmalara dikkat edildiğinde de bunların çoğunda sembolizmin ağırlığını müşahade etmek mümkündür. Hâlbuki Kur'an ve Hadislerde insan psikolojisinin bel kemiğini oluşturan alt ve üst bilinçdışına dair birçok ifade, uygulama ve işaret bulunmaktadır.

Dördüncüsü ise rüyalara dair sınıflandırmaların bir bütünlük içerisinde ilişkilendirememe ve açıklayamama problemidir. Neredeyse rüyaya dair bütün çalışmalarda rüyaların üç sınıfa ayrıldığını görmek mümkündür. Bunlar şu şekilde özetlenebilir. İlki, daha çok iyi ve temiz insanlara melekler tarafından sunulan rahmani rüyalar. Diğerleri ise kişinin zihnini meşgul eden konuların rüyaya yansımalarıdır. Sonuncu da olumsuz ve ürkütücü olarak nitelenen şeytani rüyalar. Genel olarak bunların ilki tabirine değer verilen anlamlı, diğerleri ise tabirine değer verilmeyen anlamsız rüyalar olarak vasıflandırılır. Hâlbuki bu sınıflandırmalar bilinç ve bilinçdışı eşliğinde değerlendirmeye alındığında her birinin bir bütün içerisinde yerinin ve anlamının olduğu görülebilir. Burada rahmani denilen rüyalar üst bilinçdışına, şeytani denilen rüyalar ise alt bilinçdışına ışık tutmakla beraber insanın

meşguliyetinden kaynaklanan rüyalar da bilinçdışı hazinesine açılan bir kapı konumunda bulunmaktadır.

Sonuncusu da rüyaların genelde kelami düzeyde yorumlanarak ifade edilmesidir. Hâlbuki rüyalar aynı zamanda bir kudret tecellisidir. İmtihan sırrından dolayı daha çok hikmetler âlemi olan bu dünyada akıl, maddeyle sebepler ve sonuçlar arasında ezilip kalabilmektedir. Bu da aklın determinist bir karaktere bürünmesine neden olabilen bir unsurdur. Bilinçdışında ise akıl, dünyadaki gibi sebep ve sonuçlara bağlı olmaksızın doğrudan kudretin tecelli ettiği bir hayata şahitlik etmektedir. Bu da aklın, madde ve mana dengesini sağlamada önemli bir argüman olmaktadır. Mesela dünya hayatında oksijensiz nefes alması mümkün olmayan insan, bilinçdışında okyanusun ve uzayın derinliklerinde hiçbir araç olmaksızın gezebilmektedir. Dolayısıyla dünyada sebepler açısından mümkün görülme-yen bu durumun bilinçdışında sebep ve sonuç ilişkisinden bağımsız olarak meydana gelmesi, doğrudan Allah’a ait bir kudretin tecellisi olmaktadır.¹⁷⁷

2. Ayetler ve Hadisler Delaleti ile Yorum

Kur’an ve Hz. Peygamber’in uygulamaları, bilinç ve bilinçdışı münasebetini en makul bir şekilde açıklayan dinin yanılmaz ölçü ve kaynakları olmaktadır. Dolayısıyla buradaki semboller ve sembollerin ifade ettiği manalar da bilinç ve bilinçdışı arasındaki iletişim ve münasebetin bir tür yansıması olan rüyaların anlaşılmasına yardımcı olabilmektedir. Buradan elde edilen sembol ve sembollerin ifade ettiği manalardan bazısını ise şu şekilde ifade etmek mümkündür.

İp, “*Allah’ın ipine sınımsız sarılız*”¹⁷⁸ ayetine istinaden ahit olarak yorum bulur.

Gemi, “*fakat Biz onu da, gemide olanları da kurtardık*”¹⁷⁹ ayetinden kurtuluş olarak yorumlanır.

Kereste ve kütük, “*onlar dayandırılmış kütükler gibidirler*”¹⁸⁰ ayetinden münafıklık anlamını bulur.

¹⁷⁷ Coşkun, İbrahim, *Günümüz Akaid ve Kelam Problemleri*, ss. 46-50

¹⁷⁸ Ali İmran, 3/103

¹⁷⁹ Ankebut, 29/15

Taş, “*kalpleriniz taş gibidir. Belki taştan da katı*”¹⁸¹ ayetinden katı kalplilik anlamını bulur.

Elbise, “*o kadınlar sizin için bir elbisedir*”¹⁸² ayetinden kadın olarak yorum bulur.

Çiğ et yemek, “*sizden biriniz ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanırmı?*”¹⁸³ ayetinden gıybet olarak yorumlanır.

Korku, “*önceki korkularını güvene çevirecektir*”¹⁸⁴ ayetinden güvenlik olarak yorumlanır.¹⁸⁵

Bereketli yağmur, “*Allah’ın beni hidayet ve ilimle göndermesinin misali bereketli bir yağmura benzer...*” hadisinden hidayet ve ilim olarak yorum bulur.

Düz ve doğru yol, duvar ve açık kapılar, “*Allah doğru bir yolu misal verdi. Bu yolun iki yanında iki duvar var ve bu duvarlarda açık kapılar mevcut. Kapıların üzerinde aşağı sarkıtılmış örtüler ve yolun kapısında ise bir davetçi var...*”, hadisinden sırasıyla İslam, Allah’ın hadleri ve Allah’ın haram kıldığı şeyler olarak yorum bulur.

Yine zülüm, karanlıklar; karanlıklar, zülüm; ev, cennet; ziyafet, İslam; misk taşıyan, iyi arkadaş; körük üfleyen ise kötü arkadaş şeklinde ilgili hadislere istinaden yorumlanır. Ayrıca Hz. Peygamber, rüyada görülen gömleği din, başı kanlı siyah kadını veba, sütü ise ilim olarak yorumlamıştır.¹⁸⁶

Muhammet İbn Şirin’in bu mana altında yorumladığı iki rüya şu şekilde geçmektedir. İbn Şirin, “ben rüyada kendimi ezan okuyorum gibi gördüm” diyen iki adamın birine haccetme, diğerine ise hırsızlık yorumunda bulunur. Bunların arasındaki farkı da birinin iyi, diğerinin ise kötü bir halde olmasına bağlar. İyi halde

¹⁸⁰ Münafıkun, 63/4

¹⁸¹ Bakara, 2/74

¹⁸² Bakara, 2/187

¹⁸³ Hucurat, 49/12

¹⁸⁴ Nur, 24/55

¹⁸⁵ Anberi, a.g.e., ss. 77-79, 83

¹⁸⁶ Utku, Mustafa, *Kur’an ve Sünnet Işığında Rüya Tabiri*, Uludağ Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 124-126

olan için “ve insanlar arasından hacı ilan et”¹⁸⁷ ayetini, diğeri için ise “sonra bir münadi, ey kabile, siz gerçekten hırsızlık yaptınız, diye bağırdı”¹⁸⁸ ayetini delil getirir.¹⁸⁹

3. Sembol, Anlam ve İsim Delaleti ile Yorum

Sembollerin delalet ettiği anlamlar ayrıca, sembolün kendi isim manası ile kişisel, toplumsal ve evrensel değerleri üzerinden de çıkarılabilmektedir. Bu minvaldeki rüya yorumlama tekniği ise Kur’an’a istinaden Hz. Yusuf’a kadar indirilebilir.¹⁹⁰ Hz. Yusuf’un, melikin rüyasında geçen inek ve başak sembollerini, onların çevredeki değerine nispetle ele aldığını görmek mümkündür. Hz. Yusuf, tarım ağırlıklı olan o çevre açısından besili ineği bolluk, zayıf ineği ise kuraklık; yeşil başağı üretim, kuru başağı ise depolama ve depolama yöntemi olarak yorumlar.

Hz. Peygamber’in rüya yorumunda bunun örnekleri görülebilir. “*Ben bu gece, rüyamda, kendimi Ukbe İbnu Rafi’nin evinde imişim gördüm. Orada bana İbnu Tâb denen cinsten taze hurma getirildi. Ben bu rüyayı şöyle tevil ettim: Yükselme dünyada bizimdir, ahirette de hayırlı akıbet bizimdir, dinimiz de tamamlanmıştır.*”¹⁹¹ Buradaki değerlendirmede sembollerin kendi isim anlamlarının kullanıldığını görmek mümkündür. Ukbe ismi aynı kökten gelen ukba ve akıbet kelimeleriyle anlam bulur. Rafi ismi ise yüksek ve yükselen gibi manalar ifade ettiğinden yükseliş manasındadır. Bu iki ismin delalet ettiği manadan ise “*dünyada yükseliş bize, ahirette hayırlı akıbet bize*” yorumuna ulaşılır. İkram edilen hurmanın ismindeki tâb da güzel ve mükemmel anlamındadır. Önceki yorumun devamı olarak buradan da dinin kemâle ermesi yorumu yapılır.

Hz. Peygamber’in bir başka rüyası, rüyanın öncesindeki yaşantılar üzerinden kendi içerisindeki sembollere ışık tutmaktadır. Sahabeden birçok kimse Medine’ye hicret ettiklerinde, oranın havasından kaynaklı bir tür ateşli hastalık olan hummaya yakalanır. Hz. Peygamber de Medine’nin sevdirmesine ve hastalığın defedilmesine yönelik Allah’tan talepte bulunur. Bunun üzerine bir müjde olarak Hz. Peygamber şu

¹⁸⁷ Hac, 22/27

¹⁸⁸ Yusuf, 12/70

¹⁸⁹ Anberi, a.g.e., ss. 83-84

¹⁹⁰ Bkz. Yusuf, 12/41, 47-49

¹⁹¹ Müslim, *Rüya*, 18; Ebu Davud, *Edeb*, 96

rüyayı görmüş olmalıdır: “Ben (rüyamda), saçları karma karışık siyah bir kadının Medine'den çıkıp Mehyea'ya indiğini gördüm. Burası Cuhfe'dir. Ben bunu, Medine'deki vebanın oraya nakledilmesine yordum.”¹⁹²

4. Alt ve Üst Bilinçdışının Delaleti ile Yorum

Kur'an ve Hz. Peygamber'in ifadelerinde, insan psikolojisine dair en temel kaidelerden birisi onun, alt ve üst bilinçdışıyla beraber değerlendirilmesidir. Bu iki potansiyelin ayrılmaz sahibi olan insanın, bütün hayatı gibi rüyaları da bu iki kutup etrafında şekillenmektedir. Dolayısıyla bu iki potansiyel, rüyaların yorumlanması ve anlaşılmasında önemli bir fonksiyona sahiptir. Muhyiddin İbn Arabi'nin Fususul Hikem, Ebu Hamit El Gazali'nin Nur Metafiziği, Mevlana'nın Mesnevi, Ahmet Faruki Serhendi'nin de Mektubat isimli eserlerinde rüyalara bu minvalde yaklaşımları görülebilir.¹⁹³ Bunun psikoloji alanındaki karşılığını ise Carl Gustav Jung ve Roberto Assagioli'de görmek mümkündür.¹⁹⁴ Ayrıca ülkemiz psikologlarından Mustafa Merter, Dokuz Yüz Katlı İnsan isimli eserinde rüyaları yorumlarken bu yaklaşımdan yararlanmaktadır. Bu şekilde değerlendirmeye alınan rüyalardan bazıları ise şu şekilde takip edilebilir.

Rüyasında orta yaşlı ve varlıklı bir beyefendi Bodrum'da aşına olduğu bir yerde gezinirken aniden önüne çocuk başı büyüklüğünde taşa benzer bir şey çıkar. Onu eline alır ve bunun akıl almaz güzellikte bir kehribar taşı olduğunu anlar. Bu bal rengi sarı bir taştır ve rasyonel tanımlara sığmayacak derecede göz alıcıdır. O kişi hayretler içerisinde eline aldığı kehribar taşıyla gezmeye devam eder. Bu sefer yol kenarında, üzerinde değerli hediyelik eşyaların olduğu bir satıcı tezgâhı görür. Lakin tezgâhın ilk bakışta fark edilmeyen alt bölümünde çok değerli sanat eserleri sergilenmektedir. Kişi bu değerli eserlerin neden burada olduğunu düşünürken, başını yukarı kaldırdığında çevredeki tüm kayalıklar ve her şeyin saf kehribara dönüştüğünü ve dünyanın çok farklı bir güzelliğe büründüğünü görür.

¹⁹² Canan, *Kutub-i Sitte*, Cilt 4, ss. 535-537; Buhari, *Tabir*, 41, 42, 43; Tirmizi, *Rüya*, 10

¹⁹³ İbnül Arabi, *Fusus*, ss. 241-342; Ahmet Faruki Serhendi, *a.g.e.*, s. 108; Gazali, *Nur Metafiziği*, ss. 57, 60-61, 69

¹⁹⁴ Merter, *Dokuz Yüz*, s. 19

Bu rüyayı gören kişi, istediğini elde edebilecek güce sahip olmasına rağmen bir şeylerin eksik olduğunu sezmektedir. Rüyanın ilk sahnesinde maddiyata aşırı değer veren bu kişinin dikkatini çekmek için gerçekte olduğundan çok farklı ve güzel bir kehribar sunulur. İkinci sahnede ise tezgâhın alt bölümünün fark edilmesiyle, maddiyatın ötesinde metafizik bir gerçekliğin varlığı sembolik olarak vurgulanır. Tüm bu şaşırtıcı ve dikkat çekici gelişmelerin ardından, rüyanın son sahnesinde, dağ taş tüm dünya kehribar haline getirilerek kişiye, senin dünyan sadece maddiyattan ibaret değil, bunun ötesinde ahiret hayatı da var, mesajı verilmektedir.¹⁹⁵

Şimdiki rüya ise babasının erkek evladı gibi görüp yetiştirdiği yani Jung'un ifade ettiği erkeklik yönünün ağır bastığı animusu ile aşırı derecede özdeşleşmiş, bundan dolayı da eşine ve dört yaşındaki erkek çocuğuna olumsuz duygular besleyen sosyolog bir hanımın rüyasıdır. Bu hanım iş değiştirme arifesindeyken yeni şefini rüyasında görür. Rüyada şef, rüyayı gören bayana, onun işinin olacağını söyler. Lakin bu bayan hamiledir ve bu durum onun yeni işine başlamasına engel olmaktadır. Bunun üzerine o, cinsiyeti belli olmayan bir jinekoloğa giderek kürtaj yaptırır. Operasyonda bağırsak gibi uzayan bir penis ve bir karaciğer alınmasına rağmen bebek ana rahminde yaşamaya devam eder. Bu rüyanın ilk sahnesinde, bayanın, yeni işi üzerinden önemli bir problemine dikkati çekilir. Bu problem, onun erkekler dünyasında etkin performans sergilemesini engelleyen kadınsal yönü olan animasının zayıf kalmasıdır. Rüyanın devamında zayıf olan animanın gelişmesine yönelik bir senaryo sahnelenir. Burada jinekoloğa çocuğu aldırma için gidilmesine rağmen kürtajla çocuğun gelişmesine engel olan penis ve karaciğer çıkarılır. Böylece çocuk, daha uygun bir ortamda yaşamaya devam eder.

İkinci rüyasında bu bayan, anne ve babasının evindedir ve bir arkadaşı ona telefon ederek doğum sonrasında oluşan ve geçmeyen bir tür fötal tümörün onun rahminde bulunduğunu haber verir. Bu rüyanın ikinci sahnesinde bayan, arabanın arka koltuğunda bir erkek çocukla beraber oturmaktadır. Ön koltukta ise başka bir kadın ve bir erkek çocuk bulunmaktadır. Bu esnada iki çocuk kendi aralarında kavgaya tutuşur. Rüyanın üçüncü sahnesinde de bayan, önde oturan çocuğun, kısa saçlı bir kız çocuğu olduğunu anlar. Burada ön koltukta oturan kadın, büyük bir

¹⁹⁵ Merter, *Dokuz Yüz*, ss. 343-344

ihtimalle bayanın sahneye inen ahseni takvim yönünü temsil eder. Ön koltukta oturan saçları kısa kesilmiş kız çocuğu ise gelişmemiş animayı temsil etmektedir. Üçüncü rüyası ise neredeyse tabire gerek duyulmayacak kadar açık haldedir. Rüyada bu bayanla bir arkadaşı hastanenin koridorundadır ve ikisi de hamiledir. Bayan doğuma girmeden önce bir evrak alabilmek için uğraştığı halde, arkadaşı hiç uğraşmadan bu evrakı alır. Sonrasında ise doğum odasına gider ve bir kız bebek isteği ile yatağa uzanır. Burada doğum gerçekleşir lakin bebeğin kuyruk sokumunun biraz üstünde çok küçük ve düşmeye hazır kurumuş bir penis vardır. Bunun üzerine ilk anda hayal kırıklığına uğrar lakin bebeği ön tarafına çevirdiğinde, sağlıklı, gülümseyen ve kusursuz bir kız bebekle karşılaşır. Bu arada bebeğin arka tarafı da sanki hiç yokmuş gibi önemini kaybeder.

Bu bayanın son rüyasında neredeyse birbirinin aynısı olan ikiz eşcinsel erkek sahnede bulunur. Burada bunlardan birisi ölür ve ikincisi ise bir başkalaşma geçirdikten sonra bayanın kendisi haline dönüşür. Böylece bayan, sağlıklı ve dengeli bir kadın olur. Bu rüya örneğinde, erkeksi animus yönü ile aşırı özdeşleşmiş bu bayan, sistematik bir şekilde kadınsı anima yönünü geliştirmesi yönünde sürekli eğitiliyor. Farklı senaryolarla, aslında cinsiyeti pek belli olmayan animusun, asli kişiliği olmadığı, zayıf kalmış olan animasının doğması ve gelişmesi gerektiği mesajını alıyor. Bu süreç tamamlandığında ise sürekli rekabet halinde olduğu erkek dünyası ile mücadelesi sona erecek ve kaygısı azalacaktır. Dolayısıyla gizli rekabet halinde olduğu eşi ve oğlu ile münasebetleri düzelecek ve yaşayamadığı kadınsı yönlerini yaşamaya başlayacaktır. Acaba olağan üstü bir sembolizm ve sanat ile hassas bir eğitim eşliğinde seri halde gelen bu rüyaları Allah'tan başka kim oluşturabilir?¹⁹⁶

Başka bir rüya ise 35 yaşlarında hassas, duygusal açıdan mesafeli, babası ile pek fazla iletişim kuramamış, annesi evhamlı bir beyin rüyasıdır. Rüyasında bu genç, bir bayan arkadaşının kullandığı araba ile yolculukta. Yolculuk esnasında önlerine bir maganda çıkar ve hiçbir şekilde yol vermez. Buradaki mücadele esnasında ise araba kontrolden çıkarak virajda uçurumdan aşağıya düşer. Lakin aşağıda bir köy ve mezarlık bulunmaktadır. Bu genç merakla bir mezara yaklaşır ve üzerinde kendi

¹⁹⁶ Merter, *Dokuz Yüz*, ss. 349-351

isinin yazılı olduğunu görür. Bu mezar kendi mezarıdır ve kaygılanmaksızın bunun içine bakmak ister. Burada arabayı kullanan bayan sembolü, büyük bir ihtimalle bu gencin animasını temsil etmektedir. Maganda ise erkek dünyasındaki vahşi rekabetin ve kendi hazmetmediği gölgesinin sembolüdür. Araba uçtuktan sonra da istemeden özüksediği animası, ölmüş ve gömülmüştür. Lakin onun sağlıklı bir yönünün yaşamasına müsaade edilmektedir.¹⁹⁷

Bu rüya da kişinin daha çok olumsuz yönleriyle özdeşleştiği şeytani denilen rüya türüdür. Orta yaşlı, annesine çok bağılı bir beyefendinin annesi vefat etmiştir ve defnedilmiştir. O zamanlarda da kendisi, reenkarnasyon üzerine kitaplar okumaktadır. Bunların üzerine rüyasında annesini görür. Annesi ona iyi olduğunu ve Trakya'daki bir köyde, başka bir beden altında yaşadığını söyler. Rüyadan uyandıktan sonra ise araştırınca öyle bir köyün gerçekte var olmadığına ulaşır. Rüyanın mesajında, anne, İslami açıdan batıl bir inanç olan reenkarnasyon öğretisini teyit eder gibi durur. Lakin bu kişi hiç kimsenin tesiri altında kalmadan annesiyle ilgili bir başka rüya, daha doğrusu bir yakaza görür.

Bu kişi yatağa uzandığında karşısında iki varlık belirmiştir ve bunlardan korku duymaz. Bu varlıklar ona kendisini götürmeye geldiklerini söyler. Bu kişinin ise aklına ölüm fikri gelir lakin hayatta yapacak çok işinin olduğunu düşünür. Bir süre sonra kendisinin bedeninden ayrılıp yükseldiğini ve odada yatan bedenine ve eşine yukarıdan baktığını fark eder. Bu varlıklar ona annesini çok özlediği için kendisini ona götürdüklerini söyler. O esnada annesi, oğlunun gözleri önünde genç ve güzel olarak belirir. Annesinin üzerinde dikkat çekici bir güzellik ve tonda kırmızı bir elbise vardır. Ayrıca annenin yüzü esrarengiz bir şekilde parlamaktadır. Annesi gülümseyerek o iki varlığa oğlunun sırasının gelmediğini söyler. Sonrasında ise oğluna yönelerek iyi olduğunu ve merak edilecek bir şeyinin olmadığını ifade eder. Bu rüyanın mesajı öncekinden tamamen farklıdır. Burada ilahi irade, bir düzeltme ve terapide bulunur. Bu kişiye vefat eden annenin bulunduğu ruhlar âlemindeki durumu güzel olarak gösterilir. Böylece devam eden yas süreci noktalanarak kişinin rahatlama sağlanır ve kişideki reenkarnasyon düşüncesi son bulur.¹⁹⁸

¹⁹⁷ a.g.e., ss. 352-353

¹⁹⁸ Merter, *Dokuz Yüz*, ss. 363-365

II. Kalam İlmî Açısından Rüyanın Bilgi Değeri

Kelam alanında rüyanın bilgi değerini, nazari plan ve psikolojik düzey açısından değerlendirmeye almak mümkündür. Burada rüyanın nazari plan açısından en büyük problemi, delil değerinin vahiy seviyesine çıkarılması olmaktadır. Rüyaların bu şekildeki istismarı ise en başta Kur'an ve Hz. Peygamber'in ifadelerinin tahrip edilmesi anlamına gelmektedir. Bu açıdan rüyanın nazari plandaki bilgi değerinin belirlenmesi kelam ilmi açısından önemli bir pozisyonadır. Rüyanın psikolojik düzeydeki bilgi değeri ise Kur'an ve Hz. Peygamber'in ifadeleri doğrultusunda belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü psikolojik düzey açısından rüyalar, bilinç ve bilinçdışı arasındaki iletişim ve münasebetin bir yansımasıdır. Dolayısıyla psikolojik düzeydeki rüyanın bilgi değeri, kelam ilmi açısından bilinçteki inanma kabiliyetini ve bilinçdışındaki metafizik hakikatleri ifade eden bir konumda bulunmaktadır. Bununla beraber rüyanın psikolojik düzeye bakan yönlerinde kelam ilmi açısından birçok problem bulunmaktadır. Ayrıca rüyanın nazari plana ve psikolojik düzeye bakan yönlerinin bulunması, bilgi konusunun da kelam ilmi açısından daha kapsamlı bir şekilde ele alınmasını gerektirmektedir.

A. Bilgi Kaynağı ve Delil Değeri Açısından Rüyalar

1. Bilgi Problemi

Genel olarak bilgi, yalandan yakine kadar herhangi bir değeri ihtiva eden verilerden birini yahut tamamını ifade eden bir terimdir. Bu anlamdaki bilgi, bilinç yahut bilinçdışı tarafından algılanan her türlü veri formunu kapsamına almaktadır. Bu açıdan doğru, yalan, yanlış, şüphe, vehim, zan, hayal, vesvese, ilham, rüya, duyu ve akıl verileri gibi nazari plan ve psikolojik düzeyden elde edilen her türlü veriyi bilginin farklı formları olarak görmek mümkündür. İlim ise bu verilerden kanıtlarla yakın haline gelen bilgi formunu ifade etmede kullanılan kelimedir. Burada bilgi, ilmin hammaddesi iken, ilim de bilginin kesinliği sabit olan bir şubesi konumundadır. Bilgi ile ilim arasındaki bu münasebetin tam olarak kavranamaması ise bunların yanlış bir şekilde anlaşılmasına ve arasındaki sınırların karıştırılmasına neden olmaktadır. Bu durumun neticesi de ilim kaynaklarının kuruması ile bilgiyi kesinleştiren kanıtlar ve kanıtlama yöntemlerinin çürük olmasına yol açmaktadır. Netice olarak ilmin, hammadde olarak bilgiye ihtiyacı olduğu gibi bilginin de ilim

olabilmesi için kanıt ihtiyacı vardır. Kanıt ise bilgi ile ilim münasebeti arasındaki vazgeçilemez sınır ve ölçüyü teşkil eden bir nirengi noktası olmaktadır.¹⁹⁹

İslam psikolojisi açısından bilgi için veri elde edilen araçları, nazari plan ve psikolojik düzeydeki duyular olarak değerlendirmeye almak mümkündür. Burada nazari plan ve psikolojik düzeydeki duyulardan elde edilen veriler ise birer bilgi hazinesidir. Bu hazinenin içerisinde her ne kadar farklı bilgi türleri bulunursa da bunlar ilme ulaşma adına birer vesiledir. Dolayısıyla bu hazineler içerisinde yakın ve değişmeyen bilgi türüne ulaşmak için kanıtlama yöntemlerini kullanmak gerekmektedir. Böylece İslam, hiçbir bilgiyi ihmal etmediği gibi bilgiden de ilme ulaşmayı kanıtlara bağlamaktadır. İslam'ın altın çağında neredeyse dünyadaki bütün ilim konuları bilgi havuzlarında toplanır ve bunlar kanıtlama araçlarından geçirilerek ve geliştirilerek yeni sahalara geçiş yapılır. Bu şekilde yapılan çalışmaların çoğu da günümüzdeki ilim konularının destekçisi yahut yol göstericisi konumunda bulunmaktadır. Lakin değişen dünya şartlarını İslam ölçüleri içerisinde anlayamama ve Rönesans'la beraber ikame edilen duygu, düşünce ve kültür ortamına taklitle adapte olmaya çalışma, asli değerlerden uzaklaşılmasına neden olduğu gibi bilgi konusunda da dağınıklığa yol açar.

İslam'ın bir bütün içerisinde bilgiye yaklaşmasına ve her birine ayrı bir değer atfetmesine karşılık Rönesans'la beraber ikame edilen bilgi anlayışı dağınık ve tutarsızlık görünümünden bir türlü kurtulamaz. Bunun en büyük kanıtları arasında ise İslam kültür ortamında elde edilen ilimlerin halen faydalı ve geçerli olmasına karşılık Rönesans ölçüleri içerisinde ikame edilen bazı bilim konularının ise neredeyse her gün hatalı, eksik, yaşam ve ahlaka zararlı bir yönü ortaya çıkmaktadır. Çünkü Rönesans, herhangi bir değere istinaden değil skolastik zihniyete bir tepki olarak ortaya çıkmış ve zaman içerisinde ölçüsüz ve dengesiz yaklaşımların da istismarına maruz kalmıştır. Bu açıdan skolastik zihniyetin boşalttığı ortamlar, makul yaklaşımların yansıra önyargılar ve yaftalara dayanan bilgilerle de doldurulmuştur. Ön yargı ve yaftalara dayanan yaklaşımlardan kimisi sadece beş duyu ile algılanan maddeye, kimisi sadece akla, kimisi de sadece sezgiye değer vermiştir. Bu şekilde

¹⁹⁹ Taylan, Necip, "Bilgi Maddesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 6, 1992, s. 157; Peker, Hasan, "Bilgi İmkânları Açısından İnsanın Bilişsel Dinamizmi, Doktora Tezi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya, 2005, s. 107

bilgi bütünlüğünden mahrum olan insanlık, ilim diye önyargı ve yaftalara yönlendirildiği gibi bu hatalardan dolayı da ruhsal, bedensel ve toplumsal hatta çevresel problemler ağında yaşar hale gelmiştir.²⁰⁰

Netice olarak bilgi, her ne şekilde olursa olsun insanın elde ettiği verilerdir. Bu veriler ise temelde insanın bedensel ve ruhsal yönlerinden elde edilmektedir. En temele inildiğinde ise bilginin, aslında ruhsal hayatın bir neticesi olduğu görülür. Çünkü hangi veri olursa olsun ruh tarafından bir anlam kazanmadan bilgiye dönüşmemektedir. Dolayısıyla bilgi bütünlüğü aynı zamanda insan bütünlüğünü ve hatta varlık bütünlüğünü de kapsamına almaktadır.²⁰¹ Ayrıca bilgi, insanın kendisini, çevresini ve Yaratıcısını tanımadaki en önemli unsurdur. Bundan dolayı insana verilen bilgi edinme hususiyetlerine karşı herhangi bir önyargı yahut yafta, insanın kendisine ve haricindeki varlıklara karşı yabancı kalmasına yol açar bir mahiyet taşımaktadır. Bundan dolayı insanın bilgi edinme özelliklerini tarafsız ve realite ölçüleri içerisinde ele almak, insanı ve onun maddi ve manevi ihtiyaçlarını anlama açısından vazgeçilmez bir pozisyonda bulunmaktadır.

2. Nazari Plan ve Psikolojik Düzey Açısından Bilgi Kaynakları

Günümüzde bilimin geldiği noktadan varlığın, madde ve enerjiden teşekkül ettiği hususu daha aşikâr bir hale gelmiştir. Madde ve enerji birlikteliğini ve ilişkisini açıklayan kuantum modelinden, canlılar için beden ve ruh münasebetine, oradan da varlık anlayışının fizik ve metafizik yönlerine akıl yoluyla ulaşmak mümkündür. Dolayısıyla insan mahiyetinin, ruh ve bedenden teşekkül ettiği anlayışının şu anki bilimin içerisinde de bir karşılık bulunduğu ifade edilebilir. Bu konuda birçok İslam mütefekkirinde olduğu gibi Ahmet Faruki Serhendi de beden ve ruh birlikteliğinden dolayı insanı, dünya ve ahiretin berzah noktası olarak görmektedir. Çünkü insan, bedeniyle bu dünyada tasarrufta bulunabilirken hayat enerjisi ve iradesini de ahirete ait olan ruhundan almaktadır. Bu açıdan bilgi kaynakları için insanın dünyaya bakan yönünü hesaba almak gerektiği gibi ahirete bakan yönünü de değerlendirmeye almak gerekmektedir.²⁰²

²⁰⁰ Kısakürek, *a.g.e.*, 2016, ss. 60-88; Fromm, *Rüyalar*, s. 54

²⁰¹ Topçu, Nurettin, *Psikoloji*, Baskı 5, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, s. 119

²⁰² Danah, *a.g.e.*, ss.18-21, 47; Ahmet Faruki Serhendi, *a.g.e.*, s. 729

Bilgi kaynaklarının bu birlikten mahrum bir şekilde ele alınması ise telafisi mümkün olmayan trajedilere yol açabilir. Günümüz açısından bu durumu bazı yönleriyle değerlendirmeye almak mümkündür. İlk, özellikle Rönesans'tan bu yana bazı bilim çevrelerinde insanın tek taraflı olarak ele alınmasının en büyük sebeplerinden birisi, önyargı ve yaftalara dayalı bir şekilde yine tek taraflı olarak ele alınan bilgi kaynaklarına dayanmaktadır. Bu açıdan maddi alandaki ilerlemelere karşılık manevi alandaki gerilemeler, sadece maddeyi algılayan beden verilerinin hesaba alınıp ruhsal yönü ifade eden metafiziğin ihmal edilmesinden kaynaklanmaktadır. Hâlbuki evrensel değerler açısından maddi ilerlemelerin tamamı insanın hizmetine yönelik olması gerekmektedir. Böyleyken, günümüzde insanlığın trajedisi ise maddenin hizmetine hem de metafizik bir unsur olan duygularının istismar edilerek girmesi yahut girdirilmesiyle başlamaktadır. Bu durum ise geçmişteki kölelik ve esaretten daha ağır bir pozisyondadır. Çünkü geçmişteki kölelik ve esaretler, insanın daha çok maddi yönünü bağlarken günümüzde ise bunun yansırı manevi yönünü de esaret altına alarak köleleştirmektedir.

Diğeri ise günümüzde bilgi kaynakları için sadece bedene ait verilerin hesaba alınmasına karşılık insanın yönlendirilmesi için ise onun metafizik yönü istismar edilerek kullanılmaktadır. Bedene ait yaşantıların ruh üzerindeki etkisine, ruha ait yaşantıların ise beden üzerindeki etkisine aracılık yaparak alametlerini gösteren psikolojik unsur duygulardır. İstenilen amaca yönelik duyguların uyarılması ise insanı, bilinçdışı olarak o şeye zorlamaktadır. Duyguların uyarılması, sadece görsel ve işitsel unsurlarla değil özellikle de beyine doğrudan temas etmesiyle ön plana çıkan aromalar, deri ve ağız yoluyla alınan sindirimi olan yahut olmayan maddelerle hatta dolaysız olarak insan mahiyeti tarafından algılanan sinyallerle de sağlanabilmektedir. Ayrıca bunların hepsi hayati duyu olarak da adlandırılan ve insanın her türlü yaşantısını yönlendirmede etkili olan kinestezi duyusunun da şekillenmesinde etkili olan unsurlardır.²⁰³

Sonucusu da nörolojinin günümüzde yenice ulaşabildiği bir olgudur. Beynin, verileri algılama ve değerlendirme açısındaki en önemli fonksiyonlarından birisi, elektrokimyasal ve elektromanyetik sinyaller yoluyla gelen bütün verileri

²⁰³ Topçu, *Psikoloji*, ss. 64-76, 98, 126-127; Eagleman, *İncognito*, s. 66

işleyebilen bir yapıda olmasıdır. Dolayısıyla beyin, ilgili organ olmasa bile kendisine gönderilen verileri algılayıp değerlendirebilmektedir. Bu konuda yapılan çalışmaların birinde gözleri görmeyen bir insanın derisine, kamerayla elde edilen görüntülerin sinyalleri gönderiliyor ve beyin, gönderilen bu sinyalleri görüntüye çeviriyor. Ayrıca dil üzerinden gönderilen kamera sinyalleri de başka bir denekte aynı sonucu veriyor. Avrupa’da yapılan başka bir çalışma ve halen uygulamada bulunan bir yöntemde ise özel olarak yetiştirilmiş köpeklerin dişlerine kaplama yapılıyor. Bu kaplamalar üzerinden adeta uzaktan kumandalı cihazlar gibi köpeklerin beyinleri kontrol edilip istenilen talimat için yönlendirilebiliyor.²⁰⁴

Günümüzde yaşanan bu gelişmelerden yola çıkarak, öne çıkarılanın aksine bilgi kaynakları hususunda şu değerlendirmeye ulaşmak mümkündür. Bilgi, nöroloji açısından insan beyni tarafından algılanan ve değerlendirilen bütün elektrokimyasal ve elektromanyetik sinyaller yoluyla gelen verilerin işlenmesi iken bilgi kaynaklarını ise beynin algılayabildiği her türlü elektrokimyasal ve elektromanyetik sinyaller yoluyla gelen veriler oluşturmaktadır. Buna yönelik yapılan deney ve araştırmalar içerisinde de nazari plandaki duyularla elde edilen verilerin beyinde bir karşılığı görüldüğü gibi psikolojik düzeydeki duyulardan gelen verilerin de bir karşılığı bulunmaktadır. Böyleyken, insanlığın dikkatine sadece maddeye yönelik olan nazari plandaki duyuların sunulması, hayatın ve ahlakın da buna göre endekslenmesi ve ayrıca insanın psikolojik düzeydeki duyularının da spekülasyona yönelik açıklanması yahut bilinçdışı olarak istismar edilmesi, zamanın en büyük problemleri arasında olduğu gibi kelam ilmi açısından da iman esaslarının ihmal ve inkâr edilmesine zemin hazırlayan bir unsur olmaktadır.

Kelam ilmi açısından bilgi kaynakları dikkate alındığında ise şu değerlendirmelere ulaşmak mümkündür. İlkin, bu konuda ilk dönem İslam mütefekkirlerinin görüşlerine inildiğinde ön plana çıkan, bilgi kaynaklarının akıl, duyular ve haber olarak kabul edildiğidir. Ayrıca bu durum klasik bir anlayış şekline bürünmüş olarak da günümüze kadar getirilir. Lakin buradaki bilgi kaynağı ibaresinden maksat, genel anlamdaki her türlü veriyi içine alan bilgi kelimesi değil

²⁰⁴ Eagleman, *David, Beyin-Senin Hikâyesi*, Çev. Zeynep Arık Tozar, Baskı 8, Bkz Yayıncılık, İstanbul, 2017, 198-204; Salih, Aidin, *Gerçek Tıp-Yitik Şifanın İzinde*, Baskı 33, Yitik Şifa Yayıncılık, İstanbul, 2018, ss. 410, 423

bilginin sadece nazari plandaki yüzü olmaktadır. Çünkü İslam mütefekkirleri burada her insan için en önemli konu olan iman esaslarını, her insanın açık bir şekilde algılayabileceği ve hiç kimsenin istismarına alan bırakmayan nazari plandaki delillere bağlamışlardır. Aynı zamanda bu karakter ve hareket kelim ilminin usulü olmaktadır.²⁰⁵

Diğeri ise kelim ilmin usulünde sadece bu kaynaklardan elde edilen delillerin kullanılıyor olması psikolojik düzeydeki bilgi kaynaklarının inkârını yahut anlamsız olduğunu gerektirmemektedir. Lakin klasikleşen bilgi kaynakları anlayışı içerisinde böyle bir kabuklaşmanın varlığı da yok değildir. Hâlbuki bu kaynakların Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in uygulamalarında yasaklandığına yahut anlamsız olduğuna dair bir beyan bulunmamaktadır. Bilakis bu kaynaklardan makul bir şekilde istifade edilerek bunların insan hayatındaki yeri gösterilmiştir. Ayrıca kelim ilminin içine aldığı bazı konular ve bu konuları ispatlamada kullandığı enfüsi delillere bakıldığında, bu kaynakların zorunlu olarak kelim ilminin bünyesinde yer aldığı açık bir şekilde görülebilir. Bunlardan psikolojik düzeydeki verilerin istismar edilmesi, şeytan ve vesvese, melek ve ilham, mucize, keramet ve istidraç, varlıktaki hikmet, zamanın genişlemesi, miraç, kader, ruh ve ahirete yönelik konuları saymak mümkündür.²⁰⁶

Sonuncusu da iman esaslarının temellerine yönelik saldırılarda bütün bilgi kaynaklarının ayırt edilmeksizin kullanılıyor olmasıdır. Bu konuda özellikle nifakın tercih ettiği alan, daha çok psikolojik düzeydeki bilgi kaynaklarının spekülasyona yönelik açıklanması yahut bilinçdışı olarak istismar edilmesi olmaktadır. İman esasları açısından ise psikolojik düzeydeki bilgi kaynakları enfüsi birer delil konumundadır. Çünkü bu kaynaklar daha çok dünya ve ahiretin berzah noktası olan insanın mahiyetinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla buradan elde edilen veriler, ruh ve ahirete yönelik konuların bir delili olmaktadır. Böyleyken, psikoloji ve nöroloji alanlarındaki maddeci yöneliş ve spekülasyon içerikli açıklamalar, doğrudan

²⁰⁵ Taftazani, Sadreddin, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi*, Haz. Süleyman Uludağ, Baskı 6, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013, s. 92

²⁰⁶ Nesefi, Ebu'l Muin, *Bahrül Kelam*, Ter. Ramazan Biçer, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2010, ss. 26, 76, 79, 81, 86, 89, 91,98, 101, 116, 121, 124; Taftazani, Sadreddin, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi*, ss. 203-208, 235-250; Coşkun, İbrahim, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Baskı 2, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 75-80

insan ruhuna ait olan bu kaynakları sadece bedene hapsedmekte ve ruhu dışlamaktadırlar. Ayrıca buna karşın elektrokimyasal ve elektromanyetik olarak ruhsal hayat üzerine etki edebilen her türlü yöntemle de insan, bilinçdışı olarak istenilen alana yönlendirilebilmektedir. Dolayısıyla iman esaslarını ve onların temellerini oluşturan delilleri, herhangi bir saldırıya karşı koruma altına almak, yine zorunlu olarak bu bilgi kaynaklarının kelim ilmi bünyesindeki yerini ifade etmektedir.²⁰⁷

Netice olarak psikoloji, nöroloji ve kelim ilmi açısından nazari plandan gelen veriler bilgi kaynaklarının bünyesinde olduğu gibi psikolojik düzeyden elde edilen veriler de bilgi kaynakları arasında bulunmaktadır. Dolayısıyla psikolojik düzeyde bulunan rüyalar da bilgi kaynaklarının içerisindeki yerini almaktadır. Ayrıca bu durum İslam mütefekkirlerinin anlayış ve hayatlarında da açıkça müşahede edilebilen bir olgudur. Bu konuda Ebu Mansur El Maturidi, *Tevhit* isimli eserinde kelim ilminin usulünden hariç olarak rüyalardan hastalıklara yönelik bilgilerin anlaşılabilirliğini ifade eder. Hasan El Eş'ari ise meşhur olan rüyasından Mu'tezile'den ayrılma ve İslam'a uygun olarak kelim konularını ikame etme irade ve enerjisini bulur. Ebu Hamit El Gazali de rüyaları, ahiret konularını ispat etmede kullanır ve psikolojik düzeydeki verilerin bilgi kaynakları arasında olduğunu daha açık bir şekilde ifade eder. Yine Muhammet Hamdi Yazır ve Sait Nursi rüyaların, ilahi bir hikmete matuf ve iman esaslarının enfüsi bir delili olduğunu zikrederler. Ayrıca genel olarak kelim kitaplarında belirli ölçüler dâhilinde psikolojik düzeydeki veriler ve dolayısıyla da rüyanın, bir bilgi kaynağı olarak ifade edildiğini de görmek mümkündür.²⁰⁸

3. Delil Değeri Açısından Rüyalar

Kendisiyle bir şeyin bilgisine ulaşılan şey anlamındaki delalet kelime köküyle aynı anlama gelen delil kelimesi, kelim ilminde genel olarak, bilgisi kesin olmayan yahut bilinmeyen şeylere, yakın kazandırarak ulaştırılan bir araç olarak ifade edilir.

²⁰⁷ Salih, *Gerçek Tıp*, ss. 410-429

²⁰⁸ Maturidi, Ebu Mansur bin Muhammet, *Tevhid*, Hicret Yayınları, ss. 271-276; Gölcük, Toprak, *a.g.e.*, s. 57; Aslan, Abdulgaffar, "Kelâm'da İlhamın Bilgi Değeri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 20, 2008, ss. 32-35, 42-44; Yazır, *Hak Dini*, Cilt 5, ss. 221; Ovacık, Zübeyir, "Gazzali'de Metafizik Bilginin İmkânı Açısından Rüya", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, 2011, s. 40

Kelam alanında delil, kullanılacağı konu, elde edilen kaynak ve delillerin değeri açısından incelenmeye alınabilir. İlkın, delilin kullanılacağı konular ele alındığında bunların başlıca, iman esaslarını belirleme ile bunların açıklanması ve korunmasını ihtiva ettiği görülür. Kaynakları açısından deliller ise akli ve nakli olarak ikiye ayırılır. Akli deliller, öncülleri akıl ilkelerinden oluşan; nakli deliller ise öncülleri Kur'an ve Hz. Peygamber'in ifadelerinden oluşan delillerdir. Sonuncusu da bu delillerin kesin bir değer ifade eden yakiniyat ile kesin bir değer ifade etmeyen zanniyat olarak değerlendirilmeye ve işlenmeye alınmasıdır.

Delillerin kelam konularına tatbik edilmesine gelindiğinde, burada deliller, kaynak ve değer açısından konularına göre tanzim edilerek kullanılır. Bu anlamda iman esaslarını belirlemede kullanılan delillere dikkat edildiğinde bunlar, sadece sübut ve mana yönüyle kesinlik ifade eden nakli deliller olmaktadır. Bunun dışında kalan nakli deliller de ancak kesinlik ifade eden nakli delillerden elde edilen konuları ve manaları desteklemek ve açıklamak amacıyla kullanılmaktadır. Dolayısıyla iman esaslarının belirlenmesinde kullanılan deliller, hiçbir şüpheye ve yanlış anlaşılmaya yer vermeyen, herkesin anlayıp üzerinde ittifak edebileceği ve her türlü istismara karşı da kapalı olan nakli delillerin kesinlik ifade eden yönünden elde edilmektedir. Bunun haricinde kalan akli ve nakli her türlü delil ise iman esaslarının belirlenmesinde değil onların açıklanması ve korunmasında kullanılmaktadır. Ayrıca iman esaslarını belirleyen bu deliller hususunda, gerek ilk dönem gerekse son dönem İslam mütefekkirlerinin ittifak halinde oldukları da açık bir husustur.²⁰⁹

Bununla beraber din, Hz. Peygamber üzerinden metafizik bir unsur ve ilahi bir koruma altında olan vahiyle ikame ve itmam edilmiştir. Yine metafizik bir unsur olması yönüyle vahiyle benzerlik içerisinde bulunan psikolojik düzeydeki veriler ve bunların içerisinde yer alan ve özellikle bütün insanların hayatında yer eden rüyaların, bilerek yahut bilmeyerek vahiy derecesinde değerlendirilip dini alanda tahrif ve tahribe yol açması mümkün bir konumda bulunmaktadır. Nitekim bu konuda Şia'nın aşırıya kaçan kolları ile ölçü ve dengesini kaybeden bazı çevreler bu hatanın içine düşerek dinin istismarına yol açmışlardır. Ayrıca bu alan, nifakın, dini

²⁰⁹ İsfehani, *a.g.e.*, ss. 361-362; Şahin, Hüseyin, "Kelamcılara Göre Delil ve Delil Türleri", *Kelam Araştırmaları*, Cilt 13, Sayı 1, 2015, ss. 460-461, 468-469

istismar ve özellikle de onu temellerinden yıkmaya adına tercih ettiği vazgeçilmez bir araç olmaktadır. Bu anlamda on sekizinci asır sonları ile on dokuzuncu asır başlarında, metafizik olguları, temellerinden yıkarak varlığın sebep ve amacını şehvete bağlayan bir anlayış, kendisini rüyaların bilinçdışı istismarı üzerinden dünya kamuoyuna sunarak çok geniş kitleleri etkisi altına almıştır. Dolayısıyla kelam ilmi açısından rüyaların delil değeri, sadece iman esaslarını belirleme açısından değil aynı zamanda onların açıklanması ve korunması açısından da daha bütüncül olarak değerlendirilmeye alınması gerekmektedir.

Bu konuda İslam mütefekkirlerinin çalışmalarına bakıldığında, daha çok kendi dönemlerindeki şartlar ve ihtiyaçlara göre hareket ettikleri görülür. İlk dönemin genel karakteristiğiyle ilgili şunları ifade etmek mümkündür. Öncelikle bu dönem yeni ikame edilen dinin, kendi canlılığı içerisinde bulunduğu bir zaman dilimi olmaktadır. Dolayısıyla bu dönemin en önemli misyonu, sağlam bir şekilde emanet edilen iman esaslarının her türlü fitneden korunmasını ihtiva etmektedir. Bu dönemin içerisinde bulunan başlıca problemler ise felsefe cenahından gelen aklın vahiy ölçülerinin dışındaki istismarı, varlığın hakikatine şüpheyile yaklaşarak onun inkâr edilmesi ve psikolojik düzeyden gelen verilerin vahiy derecesinde değerlendirilmesiyle naklin tahrif ve tahribi gibi konular olmaktadır. İman esaslarına yapılan bu saldırılara karşı da şu tedbirlere başvurulmuştur. Aklın vahiy kontrolüne alınması, nazari plandan elde edilen verilerin delil kabul edilerek eşyanın hakikatinin sabitlenmesi ve psikolojik düzeyden elde edilen verilerin ise nazari planda delil olarak kabul edilmesinin mümkün olmadığıdır. Özetle bunların, kelam ilmi usulünün delil kaynakları olarak haber, akıl ve nazari plandaki duyu verileri olarak belirlendiğini ifade etmek mümkündür.²¹⁰

Son dönemin genel karakteristiği de başlıca iman esaslarının canlılığını yitirdiği ve nifakın her türlü istismara uygun bir ortam bulduğu özellikleri ihtiva etmektedir. Bu dönemin koşullarını dikkate alan Ebu Hamit El Gazali, öncekilerin nazari planda ele aldıkları iman esaslarını psikolojik düzeyde ele alma ihtiyacı duymuştur. Bu anlamda o, öncelikli olarak insanı, korunması gereken bir kale gibi değerlendirmeye alır. Çünkü nifakın görünen ve görünmeyen yüzü, bu kaleyi ele

²¹⁰ Taftazani, *a.g.e.*, s. 89, 92; Çınar, *a.g.m.*, ss. 15, 20-22

geçirmek için her türlü imkânı kullanmaktadır. Bundan dolayı da insan kalesinin giriş yerleri olan nazari plan ve psikolojik düzeyin denetim altına alınması gerektiği gibi buralardan içeri alınacak her türlü verinin de değişmeyen bilgiye ulaşma aracı olan nakil ve akıl ilkeleri kurumunda işlenip onay alması gerekmektedir. Böylece insan daima doğru bilgiyle psikolojik düzeyde iman esaslarını kuvvetlendirdiği gibi ayrıca onu nazari planda da her türlü tehlikeden korumuş olacaktır.²¹¹

Bu açıklamalar eşliğinde rüyaların delil değeri hususunda şu sonuçlara ulaşmak mümkündür. İlk dönemde rüyaların delil değeri, psikolojik düzeyden ziyade nazari planda incelenmeye alınmıştır. Bu anlamda Hasan El Eş'ari ile Ebu Mansur El Maturidi başta olmak üzere onların takipçileri konumundaki İslam mütefekkirleri de rüyaların, en başta iman esaslarının belirlenmesinde hiçbir delil değerinin olmadığını ifade ederler. Çünkü Allah, dinin esaslarını, kontrol altına aldığı vahiyle Hz. Peygamber üzerinden ikame etmiştir. Bu minvalde ise Kur'an dinin ekmele olarak itmam edildiğini haber vermiştir. Hz. Peygamber de özellikle metafizik bir unsur olan rüyalar üzerine dikkat çekerek, kendisinden sonra din ikame eden vahyin mutlak olarak kaldırıldığını ve rüyaların ise vahiy seviyesinde olmayan bir mahiyette devam edeceğini ifade etmiştir. Ayrıca rüyalar, bu dönem anlayışı içerisinde genel konular için de nazari plandaki bir delil türü olarak kabul edilmez. Çünkü rüyalarda, insanların üzerinde durup ittifak edebilecekleri nazari plana bakan bir yön yoktur. Özellikle de rüyaların yalan, yanlış, yanılgı ve vesvese içerme ihtimali olduğu gibi yorumu da kesinlik ihtimalini düşüren çok geniş bir sahaya bakmaktadır.²¹²

İkincisi ise son dönemde rüyaların, nazari planın yansıra psikolojik düzeyde ele alınmasıdır. Burada, öncekilerin nazari planda değerlendirmeye aldıkları rüyanın delil değerinin ittifak halinde devam ettiği görülür. Lakin dönemin şartları, bu ölçüler altında, rüyaların psikolojik sevide değerlendirmeye alınmasını gerekli hale getirir. Çünkü rüyalar, insan ruhuna ait en hassas özelliklerden birisidir. İnsan ruhu ise aslen ahiret âleminde olan ve bedenle de bu dünyada tasarruf halinde olan metafizik bir varlıktır. Dolayısıyla bu metafizik varlığın bu dünyaya bakan insan bilincine,

²¹¹ Gazzali, *İhya*, Cilt 1, ss. 63, 200-201, 246-247; *a.g.e.*, Cilt 3, ss. 59, 68

²¹² Matüridi, *a.g.e.*, ss. 80-83; Taftazani, *a.g.e.*, s. 103

metafizik hakikatlere karşı açtığı en canlı ve en geniş çerçevedeki kapısı olan rüyalar, ruh ve ahirete yönelik konuların en önemli enfüsi argümanlarından birisi olmaktadır.

Rüyalar, nazari planda doğrudan delil olarak kabul görmezken psikolojik düzeyde ise iki tür delil açısından incelenmeye alınabilir. İlki, rüyaların, bütün insanları bağlayıcı yönü olan bilinç ve bilinçdışı arasındaki iletişim ve münasebetlerin bir yansıması olmasıdır. Bu yönüyle rüyalar, en başta Allah'ın amaçlı ve hikmetli bir eseri olduğu gibi metafizik konuların da vazgeçilmez bir enfüsi delili olmaktadır. Diğerleri ise rüyalarla elde edilen verilerin yalandan yakine kadar olan bilgi türlerini içermesidir. Bilgi türleri hususunda bu karmaşık haliyle rüyaların doğrudan nazari plandaki bir delil seviyesine yükselmesi mümkün değildir. Lakin rüyaların içerdiği zayıf ve kuvvetli zanların, nazari plandaki ölçüler çerçevesinde desteklenmesi ve kanıtlanması neticesinde ise eşsiz sanat eserleri ve bilim konularının önemli bir kaynağı olabilmektedir. Ayrıca rüyaların bu yönünü, psikoloji ve nöroloji alanları açısından bilincin, bilinçdışı hazinesine açılan en önemli kapılarından birisi olarak da değerlendirmek mümkündür.²¹³

Rüyaların psikolojik düzeydeki yönü Ebu Hamit El Gazali, Fahreddin Razi, Amidi, İbn Rüşd, Azizüddin Nesefî, Muhyiddin b. Arabi, Mevlana, Ahmet Faruki Serhendi, Elmalılı Hamdi Yazır ve Said Nursi gibi birçok İslam mütefekkeri tarafından bu manalar altında değerlendirmeye alınır. Ayrıca önceki İslam mütefekkerlerinin çalışmaları da bu manalara yol verir bir nitelik arz etmektedir. Özellikle psikoloji alanında, rüyalar hakkında önyargı ve spekülasyona yönelik çalışmaların yapılması ile insanlığın ölçülü ve dengeli bir metafizik anlayışına duyduğu ihtiyacın had safhaya çıkması, İslam mütefekkerlerinin bu çalışmalarını daha değerli bir konuma yükseltmektedir. Böyleyken, son zamanlarda kelim alanı üzerinden rüyaların bilgi değeri hakkında yapılan bazı çalışmalar, farkında yahut farkında olmaksızın büyük bir karışıklık içerisinde, rüyaların nazari plandaki delil değerini ifade etme adına, rüyaların bütün yönlerini amaçsız, hikmetsiz ve hiçbir değeri olmayan bir mahiyet içerisine hapsetme anlayışı sergilemektedirler. Ayrıca bu çalışmaların, zamanın getirdiği özel durumları da dikkate almadan sadece bin yıl önceki şartları günümüzde tekrarladıkları görülür. Hâlbuki rüyaların nazari plana ve

²¹³ Yazır, *Hak Dini*, Cilt 5, ss. 221; Ahmet Faruki Serhendi, *a.g.e.*, s. 695

psikolojik düzeye bakan yönleri olduğu gibi zamanın gerekleri açısından da rüyalar farklı yönleriyle ön plana çıkabilmektedir.²¹⁴

4. Bilinçdışı Algılama Açısından Rüyalar

Dinin, insan üzerinde en önemli etkilerinden birisi, değişmeyen ölçüler içerisinde bireyselliği sağlamasıdır. İlk bakışta iki zıt durumun birleşmesi gibi görünen bu tablo aslında aynı topraktaki farklı tohumların kendi özelliklerine göre hayat bulması ve meyve vermesini ifade etmektedir. Dolayısıyla din, insana, kendisini, çevresini ve Yaratıcısını doğru ölçüler içerisinde tanıtan ve bu ölçüler içerisinde de insanın kendi fitratına uygun bireyselleşme imkânı sunan eşsiz bir değerler bütünüdür. Bu ölçüler ve bu ölçülere uygun araştırmalar eşliğinde ise rüyaların psikolojik düzeyi ile bunun nazari plan üzerindeki etkilerini şu şekilde değerlendirmeye almak mümkündür. Aslen rüyalar bir bilinçdışı algılama aracıdır. Ruhun, bu dünyaya bakan bilinçten uyku ile azade olmasıyla bilinçdışındaki yaşantı ve müşahedelerinden oluşan rüyalar bir tür bilinçdışı algılama olmaktadır. Ruhun algıladığı bu şeyler ise temelde bilincin bilinçdışına doğru bir hamlesi ile yine bilinçten kaynaklı oluşan psikolojik problemlere karşı da ruhun bilinçdışı olarak bir ödünlmesi olabilmektedir.

Bilincin bilinçdışına doğru olan hamlesi, kişinin bilinçli olarak, amaçladığı konuya ulaşma adına doğru ölçüler altında ve elindeki imkânları kullanarak tüketmeye çalışması neticesinde ulaştığı bir tür ruhsal gerilimden kaynaklanmaktadır. Bu ruhsal gerilimden kaynaklanan hamleler ise bilinçdışında bulunan insanın kendi yaşantılarından bir terkip ile her şeyin yazılı bulunduğu *Lehv-i Mahfuz*'a bir müracaat halinde bulunmaktadır. Böyle bir imkânı değerlendirmenin dindeki yeri ise gerekli sebepleri yerine getirme eşliğinde Allah'tan en iyisini isteme anlamına gelen istihare olmaktadır. Diğer bir ifadeyle de istihare, dinin ölçüleriyle aydınlatılmış bir bilinçdışındaki imkânlardan istifade etme ile sağlam bir kişiliğe engel olan paranoyadan korunma aracı konumundadır. Dolayısıyla istihare, doğru ölçülerle aydınlatılmış bir bilinçdışına sebepler basamağıyla inme hareketi olmaktadır. Bu haliyle istihare, Henry Berkson'un sezgicilik ekolünden ayrılmaktadır. Çünkü

²¹⁴ Yazır, *Hak Dini*, Cilt 5, ss. 176, 221; Maturidi, *a.g.e.*, ss. 271-276; Gölcük, Toprak, *a.g.e.*, s. 57; Aslan, *a.g.m.*, ss. 32-35, 42-44; Ovacık, *a.g.m.*, s. 40; Mevlana, *Mesnevi*, ss. 307, 356, 543,622,

Berkson'un sezgisi, her ne kadar gerekli sebepleri yerine getirme neticesinde meydana geliyor olsa da istiharede olduğu gibi bilinçdışını aydınlatan bir sisteme malik bulunmamaktadır. Netice olarak bu aydınlatma sisteminden mahrum olarak bilinçdışına açılan insanın, karanlıklar içerisinde kalma ve aldanması da mümkün bir pozisyonda bulunmaktadır.²¹⁵

Bilincin, bilinçdışına doğru olan hamlelerine yönelik birçok örneği görmek mümkündür. Daha önce geçen Doktor Banting'in insülin tedavisini, Kimyacı Kekule'nin benzol halkasını ve sahabenin ezana şahitliğini bilincin bilinçdışına açılan bir kapısı olan rüyalar neticesinde elde ettikleri ifade edilmişti. Şimdi de hukuk alanıyla alakalı birbirine zıt olan iki örnek arasından psikolojik düzeydeki verilerin nazari plandaki ölçülere göre olan değerleri müşahede edilebilir. İlk örnekte bir cinayet neticesinde ölen uygun bir donörden alınan bir iç organ genç bir bayana nakledilir. Lakin bu donörün katili hakkında henüz bir delil bulunamamıştır bile. Bunun üzerine organ nakli yapılan genç bayan üst üste dikkat çekici bir nitelikte cinayetin işlenmesine yönelik rüyalar görmeye başlar ve bunu güvenlik birimleriyle paylaşır. Burada ise rüyadaki cinayeti işleyenin eşkâli zayıf bir şüphe olarak dikkate alınır. Lakin bu şüphe üzerinden tahkikat başlatan güvenlik birimleri tarafından ise rüyada görülen katilin aynı zamanda bu cinayeti işleyen katil olduğu sonucuna nazari plandaki delilleriyle ulaşılır.²¹⁶ Diğer bir örnek ise Şafi'nin Üm isimli eserinde geçmektedir. Annesiyle cinsel ilişkide bulunduğu rüyasını anlatan bir kimse, rüyayı anlattığı kişi tarafından cezalandırması için Hz. Ali'ye şikâyet edilir. Fakat bu durumun, şikâyet konusuna yönelik nazari planda hiçbir karşılığı yoktur. Bunun üzerine Hz. Ali de bu saçmalığı göstermek için şikâyet eden adama, rüya sahibinin gölgesine vurmasını emreder.²¹⁷

Bu konuda kelam alanındaki makul bir örneğin konusu da Hasan El Eş'ari, Ebu Mansur El Maturidi, Muhyiddin İbn Arabi ve Ahmed Faruki Serhendi arasında geçmektedir. Kendisine teklif gelmeyen birisinin ehli necat olup olmayacağı konusunda Maturidi, böyle birinin ehli necat olabilmemesini aklıyla yaratıcılığı

²¹⁵ Topçu, *Felsefe*, ss. 78-82

²¹⁶ Lipton, *a.g.e.*, s. 200

²¹⁷ Paçacı, İbrahim, "Rüyanın Delil Değeri ve İstihare", *Dini Araştırmalar*, Cilt 18, Sayı 48, 2016, ss. 116-117

bulmasına ve şirkten kurtulmasına bağlar. Eş'ari ise kendisine teklif gelmeyen birisinin her hâlükârda ehli necat olacağını ifade eder. İbn Arabi de böyle insanlara teklif için kıyamet gününde bir peygamberin yaratılacağını ve bunun üzerine olan tercihe göre hüküm verileceğini ifade eder. Ahmet Faruki Serhendi ise Mektubat isimli eserinde bu konunun çok zor olduğunu dile getirdikten sonra öncelikle yukarıdaki görüşleri nazari plandaki ölçüler altında incelemeye alır.

Ona göre Maturidi'nin akli hüccet göstermesi yeterli değildir. Çünkü her ne kadar akılda hüccet yeri olsa da onda hata payı da bir hayli yüksektir. Kur'an'ın ölçülerine göre yeterli hüccet, peygamberlerin gönderilmesine bağlıdır. Bu haliyle de Eş'ari'nin, kendisine teklif ulaşmayan bir müşrikin zaruri olarak ehli necat olması görüşü ağırlık kazanmaktadır. Hâlbuki burada Kur'an'ın, müşrikin ehli necat olamayacağına yönelik bir ifadesi mevcuttur. Ayrıca İbn Arabi'nin görüşü de ahiretin teklif yeri olamayacağından dolayı yeterli bulunmaz. Bunun üzerine o, bir tür uyanık haldeki rüya olarak da ifade edilen keşifle nazari plandaki ölçülerle çelişmeyen ve akılla da ulaşılamayan şu sonuca ulaşır. “Bu cemaat, ebedi olarak ne cennete girecekler ne de cehennemde kalacaklardır. Ahirette baas olup dirilme vaki olduktan sonra bunlar, hesap makamında azap ve ikap olunacaklardır. Amma cürümleri kadar. Bunlardaki hukuk tamamen yerine getirildikten sonra mutlak bir surette yok olacaklardır. Sırf hiçbir şey olmama durumuna geleceklerdir. Mesela mükellef olmayan bir hayvan gibi. Bir kimse mükellef değilse onun için ebedilik hiç olmaz.”²¹⁸

Elektrik imkânlarının, günümüzdeki teknolojinin neredeyse her alanına taşınmasına öncülük yapmasıyla beraber yüzlerce icadın mucidi olan Nikola Tesla, yirmi yıl boyunca hata yapmaksızın bilinçten bilinçdışına uzanan bir yöntemle çalışmalarını hatasız bir şekilde gerçekleştirdiğini ifade eder. “Benim yöntemim farklı. Ben asıl işe geçmek için acele etmiyorum. Aklıma bir fikir geldiğinde onu önce hayalimde canlandırıyorum. Yapısını değiştiriyorum, iyileştirmeler yapıyorum ve aleti zihnimde çalıştırıyorum. Türbinimi düşüncelerimde mi yoksa atölyemde mi çalıştırdığım benim için kesinlikle önem taşıyor. Dengesiz olup olmadığına bile dikkat ediyorum. Hiç fark olmuyor, sonuçlar hep aynı çıkıyor. Bu sayede elimi hiçbir

²¹⁸ Ahmet Faruki Serhendi, *a.g.e.*, ss. 575-576

şeye sürmeden gayet hızlı ve mükemmel bir tasarım yapabiliyorum. İcadımda düşünebildiğim her türlü gelişmeyi işleme koyup da hiçbir yerinde hata göremediğim zaman, beynimin bu nihai ürününe somut bir şekil veriyorum. İcat ettiğim alet aynı düşündüğüm şekilde çalışıyor ve deney planladığım gibi sonuçlanıyor.”²¹⁹

Netice olarak bilincin bilinçdışına olan hamlesi ve bunun bilinçdışı ağıllama olarak bir neticesi olan rüyalar, sağlam ölçülerle aydınlatılmış bir bilinçdışına sebepler basamağıyla açılma gayretinin bir armağanı konumundadır. Aklın buradaki en önemli fonksiyonu ise nazarı plandaki ölçüler eşliğinde bilinçdışından alınan verilerin kontrolünü sağlamaktır. Burası da Ebu Hamit El Gazali’ye göre insanın en fazla zorlandığı ve bu zorluk içerisinde de bireyselliğini evrensel seviyede ifade edebildiği bir alandır. Bu anlamda kusursuz olarak insanlığı aydınlatan en üst seviyedeki argümanları bilinçdışından sunanlar peygamberler olmaktadır. Geriye kalan mütefekkir, mucit ve sanatkârların bilinçten başlayarak bilinçdışına uzanan çalışmalarının neticesindeki argümanlar da gayretlerine ve nazari palandaki ölçülere göre değer bulabilmektedir.²²⁰

Ruhsal ödünlemenin bir yansıması olan rüyalar ise psikolojinin elindeki en büyük argümanlardan birisidir. Çünkü bilinçten kaynaklı psikolojik rahatsızlıkların teşhis ve tedavisi açısından rüyalar eşsiz bir pozisyonda bulunmaktadır. Jung’un araştırmaları içerisinde de ayrıca yer eden, insan bedenindeki bağışıklık sisteminin hastalıklara karşı olan ödünlemesi aynı zamanda psikolojik rahatsızlıklara karşı ruhun bağışıklık sisteminde de bulunmaktadır. Dolayısıyla bedene ait bağışıklık sistemi beden üzerinden alametlerini gösterdiği gibi ruha ait bağışıklık sistemi de farklı bir yönüyle ruhun aynası olan rüyalar üzerinden kendisini ifade edebilmektedir. İslam tıp ve psikolojisi ile buna uygun araştırmalar eşliğinde her iki haldeki bağışıklık sisteminin işlevlerine destek amaçlı olan tedavi yöntemleri en uygun olanıdır. Bu şekilde hem fitrat korunmuş olmakta hem de bağışıklık sisteminin görevini yapmasına imkân verilmiş olmaktadır.

²¹⁹ Tesla, Nikola, *Var Olmanın Dayanılmaz Ağırılığı*, Çev. Peren Demirel, Baskı 5, Aylak Adam Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 89, 140

²²⁰ Taftazani, a.g.e., ss. 90-103; Bakkal, Ali, *Bedü zaman Said Nursi’ye Göre Bilgi Kaynağı Olarak Hads Kavramı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Van, 2016, ss. 35-38

Lakin günümüzde yaygın olan bedene yönelik tedavi yöntemleri, Anglo Sakson tıbbına dayanmaktadır. Burada ise genel olarak olmasa da bağışıklık sisteminin faaliyetlerini baskılayabilen ve fitratı bozabilen tedaviler uygulanabilmektedir. Bundan dolayı da tıp alanındaki imkânların genişlemesi hasatlıkların azalmasına değil daha da çeşitlenmesine neden olmaktadır. Bunun psikolojik rahatsızlıklara bakan yönü ise daha fecaat bir durumdadır. Günümüzde bu kadar imkâna rağmen artık tüm dünyanın ruh hastalıkları hastanesine benzediği düşüncesi, yüksek orandaki kaygı ve depresyon sonuçlarına dayandırılarak, makalelerde yerini alabilmektedir. Bu durumun en bariz temelleri ise neredeyse her alanı etkisi altına alan maddeci zihniyet tarafından atılmıştır. Her şeyi, beş duyu organıyla anlaşılması ve açıklanmasına bağlayan bu zihniyet, yine insanın metafizik ihtiyacını tersinden karşılaması ve kendi görüşlerini de neredeyse bütün insanların hayatında yer eden metafizik bir unsur olması yönüyle zedeleyen rüyaları, bu anlayışa uygun şekillendirmesi için aynı amaca yönelen psikolojiye bırakmıştır. Dolayısıyla günümüzdeki varlık anlayışına gelen en büyük zararın psikolojideki ön yargı ve spekülasyona dayandırılan rüya anlayışları üzerinden gerçekleştirildiğini ifade etmek mümkündür.²²¹

Böyleyken kelam ilmindeki trajik noktalardan birisi de kendini burada göstermektedir. Varlık anlayışını maddeye indirgeyen ve bunu yaparken de rüyaları istismar eden bu anlayışa karşı kelam alanındaki bazı çevreler sadece nazari planda kalmak suretiyle psikolojik alanı ihmal etmektedirler. Nifak ise iman esaslarının temellerini, ihmal edilen bu alan üzerinden yıkmaya çalışmaktadır. Ayrıca Ahmet Faruki Serhendi'nin Mektubat isimli eserinde nazari plandaki durumların aslında psikolojik düzeydekilerin bir gölgesi olduğu ifade edilir.²²² Dolayısıyla psikolojik düzeyde etkilenen bir insanın önünde nazari plandaki argümanlar yetersiz kalacaktır. Hâlbuki rüyaların mahiyetini ve anlaşılmasını İslam'dan daha doğru ve daha güzel ifade eden başka bir sistem bulunmamaktadır. Bu ölçüler içerisinde rüyaların ele alınması ise hem iman esaslarının psikolojik düzeydeki bir ifadesi olabileceği gibi hem de nifakın fitnelere karşı da bir önlem olacaktır. Dolayısıyla psikoloji

²²¹ Merter, *Dokuz Yüz*, ss. 416, 418; Kaval, *a.g.m.*, s. 418; Merter, *Psikolojinin Üçüncü Boyutu*, s. 13; Salih, *Gerçek Tıp*, ss. 39-47; Emoto, *a.g.e.*, ss. 65, 96

²²² Ahmet Faruki Serhendi, *a.g.e.*, ss. 1415-1416

alanındaki ruhsal ödünleme açısından rüyalar, Allah'ın bir lütfu olarak ilahi terapiye ayna tutmaktadır. Özellikle de bu terapide alt ve üst bilinçdışına yönelik potansiyeller ile ihtar ve teşviklerin bulunması, kişinin kendisini ve Rabbini tanımaya özel bir imkân sunmaktadır.

Alt bilinçdışının karanlıklarından üst bilinçdışının aydınlığına yönelik psikanalizin özü durumundaki ilahi terapiyi yansıtan bazı rüyaları sebepleriyle beraber şu şekilde sunmak mümkündür. Kelam ilminin önde gelen mütefekkirlerinden birisi olan Ebu Hasan El Eş'ari daha öncesinden Mutezili görüşleri benimsemekteydi. Lakin o, bu görüşlerin bazılarında rahatsız oluyor ve tatmin olamıyordu. Çünkü Mutezili görüşlerin bazısı vahyin olduğu yerde akli öncelediği için insanı alt bilinçdışına yönlendiren bir karakter sergilemektedir. Buradaki bazı görüşlerin kendisini alt bilinçdışındaki darlığa çekmesinden rahatsız olan Eş'ari'nin bu görüşlerden kurtulma ve üst bilinçdışına yönelik görüşlere yönelme irade ve enerjisi ilahi terapiyi ihtiva eden bir rüya üzerinden sağlanır.²²³

Araştırmacı ve psikolog kimliğiyle ön plana çıkan Carl Gustav Jung, neredeyse bütün dinleri inceleme sahasına almasına rağmen İslam'a karşı mesafeli kalmıştır. Lakin onun bilinçdışı yaşayışı, bu alt bilinçdışından kaynaklanan mesafeyi kaldırmak için üst bilinçdışına yönelik rüyaları uygulamaya koyar. Bu rüyalarda Jung'un İslam'a karşı olan ön yargısından kaynaklanan mesafenin kendisinin üst bilinçdışına yükselmesine engel olması heyecanlandırıcı ve dikkat çekici senaryolarla yansıtılır.²²⁴

Hz. Abdullah b. Ömer'in içinde bulunduğu ruhsal durumun nafile bir ibadet olan teheccüt namazına duyduğu ihtiyacının karşılanmaması alt bilinçdışına yönelik Cehennem; karşılanması ise üst bilinçdışına yönelik Cennet sembollerinin içerdiği ihtar ve teşviklerle beraber rüyalarda yansıtılır.²²⁵ Yine çok zor imtihanlarla dolu olan bir hayat yolculuğuna çıkmak üzereyken üst bilinçdışına yönelik gördüğü bir rüyası Hz. Yusuf için bu zorluklara karşı irade ve enerji kaynağı konumunda

²²³ Gölcük, Toprak, *a.g.e.*, ss. 43-44, 57

²²⁴ Merter, *Dokuz Yüz*, ss. 355-364

²²⁵ Canan, *Kutub-i Sitte*, Cilt 4, ss. 537-538; Buhari, *Tabir*, 25; Müslim, *Fedailus Sahabe*, 149; Buhari, *Tabir*, 35-36; Müslim, *Fedailus Sahabe*, 140

bulunmaktadır.²²⁶ Özellikle de Hz. Peygamber'in neredeyse kendilerinden üç kat büyük bir orduyla karşılaşacakları Bedir Savaşı'ndan önce müşriklerin hakikatteki zayıflıklarına yönelik olan rüyası üst bilinçdışından gelen büyük bir teselli, enerji ve motivasyon özelliğini taşımaktadır.²²⁷

B. Rüyanın Kelam İlmindeki Problem Alanları

1. Rüyanın Nübüvvetten Bir Parça Olması Problemi

Hadislerde, farklı oranlarla rüyaların nübüvvetten bir parça olduğu ifade edilir. Bu oranlar, yirmi üç ile yetmiş altı arasında değişmekle beraber bunların en meşhuru kırk altıda bir olarak ifade edilmektedir. İbnu Hacer, bu oranları izaha alırken daha çok kemmiyet ölçüleri içerisinde, Hz. Peygamber'in nübüvvetin başında gördüğü rüyaların altı aylık müddeti ile buna yönelik beyanlarını dile getirdiği zamanlardaki nübüvvet yılları ve toplam nübüvvet süresini hesaba alarak açıklar. Yine İbnu Hacer, peygamberliğin son bulmasından sonra rüyaların nübüvvetten bir parça olarak açıklanmasını zor bir konu olarak vasıflandırdıktan sonra Hz. Peygamber'e ait rüyaları, nübüvvetten bir parça; diğer insanlara ait rüyaları ise mecazi olarak nübüvvetten bir parça olduğunu ifade eder. Hattabi de rüyaların nübüvvetine uygun olarak geldiğini lakin onun bir parçası olarak devam etmediğini söyler. İbnu Battal ise bu durumu nübüvvet kelimesinin lügat manası üzerinden açıklar. Nübüvvet, duyurmak anlamına gelen "inba" kelimesinden türetilmiştir. Bu manaya göre nübüvvet, en yüksek ve korunaklı seviyede Allah'tan gelen manalar olduğu gibi rüyalar da nübüvvet seviyesinde olmayan Allah'tan gelen manaları ihtiva etmektedir.²²⁸

Ebu Hamit El Gazali, rüyaların nübüvvetin kırk altıda bir parçası olmasını zaman oranlarının haricinde değerlendirmeye alır. Bu değerlendirmesini ise mananın, hayal üzerinden sembolleri şekillendirmesine ve bu sembollerin anlaşılma keyfiyetine bağlar. Bu keyfiyetin ilki, rüyaların, nübüvvetin getirdiği bilinçdışı hakikatlere, akli hazırlayıcı bir nitelik taşımasıdır. Burada metafizik bir unsur olarak rüyalar, bilinç ve bilinçdışı arasındaki iletişim ve münasebetleri akla sunması

²²⁶ Bkz. Yusuf, 12/100

²²⁷ Bkz. Enfal, 8/43

²²⁸ Canan, *Kütüb-i Sitte*, Cilt 4, ss. 513-514

yönüyle metafizik hakikatlerin enfüsi bir delilidir. Dolayısıyla nübüvvetin en önemli meselelerini hatırlatıcı ve ispat edici fonksiyonuyla rüyalar, nübüvvetten bir parça olarak bütün insanlara ikram edilen ilahi bir hediyedir. Diğeri ise insanın alt ve üst bilinçdışına dair rüyaların ışık tutma keyfiyetidir. Buradaki alt bilinçdışına karşı uyarı ile üst bilinçdışına yönelik teşvik, aynı zamanda nübüvvetteki ihtar ve müjde fonksiyonu ile benzerlik içinde bulunmaktadır.²²⁹

Rüyaların nübüvvetten bir parça olarak nitelendirilmesi, kelam ilmi açısından üç başlık altında incelenmeye alınabilir. İlki, nübüvvet meselesidir. Nübüvvet, Allah'ın, seçtiği bir elçi üzerinden insanlar arasında, murat ettiği dini ikame etme müessesesidir. Bu müessese ise gönderilen elçinin dünyadaki hayatıyla sınırlı olduğu gibi Hz. Peygamber'in vefatıyla beraber de tamamen son bulmuştur. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in rüyaları, nübüvvetten bir parça olarak nitelendirmesinin, nübüvvetin devam ettiği anlamında olarak anlaşılması mümkün değildir. Buradaki ölçü ise Hz. Peygamber'in hayattayken Allah'ın ikame ettiği dinin dışına hiçbir vasıta ile çıkılamayacağıdır. Nübüvvetin devamı olmaksızın nübüvvetten bir parça olarak nitelendirilen rüyaların anlaşılması ise kemmiyet ve keyfiyet yönüyle ele alınmaktadır. Kemmiyet yönüyle rüyalar, Hz. Peygamber'in ilk altı aydaki gördüğü rüyalara dayandırıldığından bu yönüyle zaten nübüvvetin içerisinde yer almaktadır. Lakin Hz. Peygamber'in, nübüvvetten bir parça olarak nitelendirdiği rüyaların, sadece bu şekilde olduğuna dair kayıt altına alan bir ifadesi olmadığı gibi aksine kendisinden sonra vahyin kesilip mübeşşirat, salih rüya ve mümin rüyalarının bu keyfiyet altında devam edeceğine dair ifadeleri bulunmaktadır.²³⁰

İkincisi ise nazari plandaki bilgiyi içselleştirme keyfiyetidir. Nübüvvetle ikame edilen dinin en önemli konuları bilinçdışı olan metafizik hakikatlerdir. Bu hakikatlerin en başta Kur'an ve Hz. Peygamber olmak üzere enfüsi ve afaki delilleri mevcuttur. Afaki deliller, aklı, sebep ve sonuçlar üzerinden maddenin arkasındaki asıl manaya ulaştırılan bir basamak; enfüsi deliller de doğrudan aklın, bu mananın insan mahiyetindeki iletişim ve münasebetine şahitlik etmesine imkân tanıyan bir

²²⁹ Gazali, *Nur Metafiziği*, ss. 57, 60-61, 69-70

²³⁰ Canan, *Kütüb-i Sitte*, Cilt 4, ss. 519-520; Bkz. Buhari, *Rüya*, 5; Ebu Davud, *Edeb*, 96; Atay, Hüseyin, *İslam'ın İnanç Esasları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992, s. 188

keyfiyettir. Dolayısıyla metafizik hakikatlerin insan mahiyetiyle olan iletişim ve münasebetlerinin bir yansıması olan rüyalar, neredeyse bütün insanların hayatında yer eden enfüsi bir delildir. Burada kaynak açısından rüyaların, nübüvvetten bir parça olması ile enfüsi bir delil olması arasında bir ilişki kurulabilir. Nübüvvet, Hz. Peygamber'in hayatta olduğu süre içerisinde en üst seviyede ve korunaklı olarak Allah'tan gelen manaların din için teşriini ifade eder. Rüyalar ise nübüvvet seviyesinde olmaksızın kaynağını Allah'ta bulan bir olgudur ve bu yönüyle de metafizik unsurların bir delili konumundadır.²³¹

Sonuncusu da rüyaların anlaşılma meselesidir. Psikolojik bir varlık olarak insan, alt ve üst bilinçdışı potansiyelinde hayatını devam ettirmek durumunda olan bir mahiyete sahiptir. Burada insanın fitri yapısı üst bilinçdışına yönelik programlandığı gibi nübüvvet üzere olan din de bu fitri yapının, alt bilinçdışındaki karanlıklardan korunarak güvenli bir şekilde üst bilinçdışının aydınlığına ulaşması için ikame edilen ölçülerden ibarettir. Dolayısıyla bilinçli haldeki her bir yaşantı bilinçdışı potansiyel ve hakikatler ile daima münasebet içerisinde dir. Bu münasebetlerin yansıması olarak rüyalar ise bilinçdışı olarak başta Allah ve Allah'ın insan mahiyetine yerleştirdiği potansiyeller eşliğinde ve özellikle de bilinçli olarak nübüvvetle ikame edilen dinin ölçüleri çerçevesinde anlaşılma kaydıyla, alt bilinçdışının karanlıklarına karşı uyarı; üst bilinçdışının aydınlığına yönelik de teşviki ihtiva etmektedir. Netice olarak bu durum da nübüvvet derecesinde olmaksızın nübüvvet dair bir fonksiyon olan alt ve üst bilinçdışına yönelik ihtar ve müjde keyfiyetini taşımaktadır.²³²

2. İstismar Aracı Olarak Rüyalar

a. Dinin Rüya Üzerinden İstismarı

Tarihten bu yana metafizik konular, daima insanların dikkatini üzerine çekmiştir. Lakin bu metafizik konuları makul bir şekilde ifade edenler olduğu gibi istismar edenler de olmuştur. Metafizik konuların makul ifade edilmesi ve kullanımında, mucizeleri ve kendileriyle gönderilen hakikatlere şahitlik etmeleriyle

²³¹ Nursi, Said, *Mesnevi-i Nuriye*, s. 246, <http://www.nur.gen.tr>, (Erişim Tarihi 08.12.17); Ebu'l-Fida İsmail İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Çev. Bekir Karlığa ve Bedridin Çetiner, Çağrı Yayınları, Cilt 8, ss. 4080-4084; Kurtubi, *El Camiuli Ahkâmil Kur'an*, Cilt 9, s. 192

²³² Razi, *Tefsiri Kebir*, Cilt 14, s. 327; Mevlana, *Mesnevi*, ss. 543

peygamberler en başta gelmektedir. Peygamberle ikame edilen ölçüler altında keramet ve metafizik konuları ifade etme ise sair dengeli insanlar için mümkün olan bir konudur. Peygamberle ikame edilen ölçülerin haricinde olarak istidrac ve metafizik konuları istismar etme de nifakın yahut ruhsal dengesini kaybeden insanların bir şiarı olarak yerini bulmaktadır.²³³

Bu konuda rüya ve rüyanın farklı şekillerinden olan keşif gibi haller üzerinden bilerek yahut bilmeyerek yapılan dinin istismarına yönelik birçok vaka bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını ise şu şekillerde ifade etmek mümkündür. İlki, Sokrates'in öğrencisi olan Eflatun'dur. Eflatun, hocasının temellerini attığı metafizik konularını kendi ölçülerine göre sistemleştiren bir düşünürdür. Onun, mitolojik putçuluğun ağır bastığı bir ortamda bu şekilde metafiziğe yönelmesi farklı bir arayışın içerisinde olduğunu göstermektedir. Lakin o, metafizik konularını kanıtlarla en doğru bir şekilde ilahi ölçülere göre aydınlatan Hz. İsa'nın nübüvveti karşısında, kendi keşif dünyasının karanlıklarında kalmayı tercih etmiştir. Bunun nedeni ise kendi hayal dünyasında oluşturduğu metafizik konularına başka bir varlığın müdahalesini reddetmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum da onun putlardan kurtulmak için açıldığı bilinçdışı karanlıklarında egosunun ağına takıldığını ifade eden bir alamet olmaktadır. Ne var ki Eflatun'un ego endeksli metafizik anlayışı, daha sonra tahrif edilen dinin argümanlarıyla buluşarak alt bilinçdışının karanlıklarını din diye pazarlayan bazı ruhban din adamlarının yetişmesine ve dolayısıyla da Orta Çağ Avrupası'nın uzun ve koyu bir karanlıkta kalmasına zemin hazırlayacaktır.²³⁴

Diğer bir vaka ise Eflatun'un doğal bir arayış içerisindeyken yeterince aydınlatılmamış bir bilinçdışı içerisinde egosuna takılmasına karşın, bir amaç olarak bilinçdışının karanlıklarına yönelmeyi ifade etmektedir. Bu konuda nifakın nazari plana çıkan temsilcilerinden İbn Sebe ve türevlerinin ortam hazırlığı yaparak mayalandırdığı Şia'nın aşırı kolları ile yine bunların bir devamı niteliğindeki Batınilik şubeleri olmaktadır. Ufak ton farklılıklarıyla birbirine benzeyen bu

²³³ Yiğitalp, Yusuf, *İman Esaslarımız (El Fıkhul Ekber, Ebu Münteha Şerhi)*, Baskı 2, MGV Yayınları, 2015, ss. 239-244

²³⁴ Topçu, Nurettin, *Felsefe*, Baskı 6, Dergâh Yayınları, 2015, ss. 23-27; Ahmet Faruki Serhendi, *a.g.e.*, ss. 878-879; Kısakürek, *Batı Tefekküre ve İslam Tasavvufu*, ss. 26-27

anlayışların dayandığı temel argümanlar ise metafizik unsurların istismarı ile bunları perdelemek için kullanılan duygusal motivasyonlardır. Burada rüya ve keşfe benzer unsurlar, amaca uygun olarak her türlü yalan ve yanlış ile istismar edilerek vahiy seviyesine çıkarılmakta ve Hz. Peygamber’le ikame edilen dinin esasları ise bunlarla tahrip ve tahrife maruz bırakılmaktadır. Bu vakaların içerisinde ise Hz. Cebrail’in yanılarak Hz. Ali yerine Hz. Peygamber’e vahiy getirmesinden, insanların peygamberleştirilmesinden ilahlaştırılmasına, oradan da her türlü kelim, fıkıh ve tasavvuf konularının değiştirilmesi ve vaz edilmesine kadar birçok istismar yer almaktadır. Ayrıca alt bilinçdışının karanlıkları üzerinden menfaat ve taraftar kazanmayı amaçlayan ölçü ve dengesini kaybeden yönelişler de bu tür yaklaşımların bir devamı mahiyetinde bulunmaktadır.²³⁵

b. Rüyanın Psikoloji Üzerinden İstismarı

Günümüz karakteristiğinin başlıca özelliklerine bakıldığında Ebu Hamit El Gazali’nin kendi dönemine ait tespitlerinden çok daha ilerde olduğunu görmek mümkündür. Çünkü geçen zaman içerisinde nifakın tecrübe ve imkânlarının artması günümüzün şartlarını da bir o kadar daha ağırlaştırmaktadır. Buradaki nifakın en önemli yöntemlerinden birisi ise nazari plandaki bütün argümanları maddeye yönelik kullanması ve psikolojik düzeydeki argümanları da alt bilinçdışının karanlıklarına yönelik açıklamasıdır. Böylece nifak hem nazari planda hem de psikolojik düzeyde çalışarak insanı hem dışından hem de içinden etki altına alma gayreti içerisinde bulunmaktadır. Dolayısıyla hem nazari plandaki hem de psikolojik düzeydeki tüm verilerin, nakil ve akıl ilkeleri süzgecinden geçirilmesi, insanın hem kendisini koruması ve doğru bilgiye ulaşması, hem de ölçü ve dengesini kaybetmiş düşüncelerin yahut nifak artıklarının farkına varması için vazgeçilmez bir tedbir aracı olmaktadır.²³⁶

Bu anlamda psikoloji bilimindeki rüya anlayışlarından bazılarını şu şekilde değerlendirmeye almak mümkündür. İlki, psikanalizin kurucusu olarak nitelenen

²³⁵ Gölcük, Toprak, *a.g.e.*, ss. 212-214; Kısakürek, Necip Fazıl, *Doğru Yolun Sapık Kolları*, Baskı 21, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 70-81; Gürer, Dilaver, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, Baskı 2, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014, s. 61; Ebu Zehv, Muhammed, *Hadis ve Hadisçiler*, Ter. Selman Başaran, M. Ali Sönmez, Baskı 2, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016, ss. 117-123

²³⁶ Gazzali, *İhya*, Cilt 1, ss. 63, 200-201, 246-247; *a.g.e.*, 2011, Cilt 3, ss. 59, 68; Yıldırım, Celal, *Kur’an Ahkâmı Ve Mezhep İmamlarının Görüş Farkları*, Bahar Yayınları, Cilt 2, ss. 208-210

Sigmund Freud'dur. Freud'un rüyalar üzerinden yürüttüğü diyalektiğin esası, varlık anlayışının, alt bilinçdışına yönelik şehvete bağlanmasından oluşmaktadır. Bu durum da hayatın amacını şehvete yönlendirme diyalektiği altında bütün metafizik konularının ihmal ve inkârına zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla metafizik bir unsur olan rüyalar, Freud'un anlayışında, insanın metafizik ihtiyacını tersinden karşılamaya çalışan bir konumda bulunmaktadır. Ayrıca bu yaklaşım, bazı dini kimlikler altında alt bilinçdışın karanlıklarını hakikat olarak pazarlayan yönelişlerle de benzerlikler taşımaktadır. Çünkü bu yaklaşımlarda rüyalar şehvet ve alt bilinçdışına yönelik konuların delili olarak kullanılmaktadır. Lakin biri, din kisvesinde sadece ilgili dinin tabilerine yönelik iken diğeri ise psikoloji alanıyla bütün insanlığa yönelik bulunmaktadır.

Freud, rüyalar üzerinden yürüttüğü teorisini Yunan mitolojisinde yer alan Kral Oedipus mitine dayandırmaktadır. Lakin Fromm, *Rüyalar Masallar Mitler* isimli kitabında Kral Oedipus mitini incelemeye aldığı anda bu teoriye yönelik uygun bir mananın olmadığını ifade eder. Freud'un buradan yola çıkarak nitelendirdiği insan ise sadece alt bilinçdışına yönelik bir potansiyelin ürünü olmaktadır. Hâlbuki insan alt ve üst bilinçdışı potansiyellerini mahiyetinde taşıyan bir varlıktır. Dolayısıyla insanı, alt bilinçdışının karanlıklarına hapsetme anlayışını yeterli bir psikanaliz örneği olarak nitelendirmek mümkün değildir. Asıl psikanaliz örneği ise insanı alt bilinçdışının karanlıklarından üst bilinçdışının aydınlığına yükselten Hz. Peygamber'in uygulamaları olmaktadır. Netice olarak “neden sofuların hiçbirisi psikanalizi keşfedememiştir? Neden Allah'sız bir Yahudi'ye kalmıştır bu keşif?” diyerek diyalektiğine yer açmaya çalışan Freud, eğer önyargısız olarak Hz. Peygamber'i ve onun psikanalize bakan yönünü tanıyabilmiş olsaydı, bu şekildeki spekülasyonlara girme ihtiyacı duymayacak ve insanları alt bilinçdışının hastalıklarından ziyade üst bilinçdışının tedavisine yönlendirmiş olacaktı.²³⁷

Freud'un tüm insanları şehvet etiketi altında ele almasına karşın bireysel psikolojiyle her bir insanın özel olduğunu ifade eden Alfred Adler ise rüyalara önyargıyla yaklaşmaktadır. Onun bu ön yargısı, bireysel psikolojideki ifadeyle

²³⁷ Bkz. Bakara, 2/257; Şems, 91/9; Dağıstani, *Zübdetül Buhari*, s. 221; Freud, *Mutluluk Dediğimiz Şey*, s. 56; Kısakürek, *Doğru Yolun Sapık Kolları*, 2017, ss. 129-131

kendisinin yaşam üslubundan kaynaklanmaktadır. Savaş yıllarında hile ile ordudan ayrılmak isteyen bir asker hakkında hazırlamaya çalıştığı raporunda tereddütte düşen Adler, tereddütlerini ve sonrasında farkına vardığı olumsuz durumların hepsini bu esnada gördüğü lakin doğru bir şekilde anlayamadığı rüyasına yıkarak açıklamaya çalışır. Bu şekilde oluşan yaşam üslubuna göre rüyalar da anlaşılamadığı için aldatıcı bir unsur olmaktadır. Dolayısıyla Adler'e göre rüyalar, kendi yaşam üslubundaki yetersizlikleri yıktığı aldatıcı bir alandan ileri gitmemektedir. Netice olarak böyle bir rüya anlayışı ise bilimsellikten ziyade bir ön yargının ürünü olduğunu göstermektedir. Hâlbuki önyargısız ve ölçülü yaklaşımlarda rüyalar, alt ve üst bilinçdışına yönelik potansiyel ve hakikatleri ifade eden ilahi bir hikmet ve amacın ürünü olmaktadır.²³⁸

Analitik psikolojinin mimarı olarak nitelenen Carl Gustav Jung, uzun ve yorucu araştırmalar neticesinde lakin yeterince aydınlatamadığı bilinçdışı eşliğinde rüyaları, alt ve üst bilinçdışına yönelik değerlendirmeye aldığını ifade etmek mümkündür. Onun bilinçdışını yeterince aydınlatamamasının sebebi ise tahrif edilmemiş tek ilahi kitap olan Kur'an'a karşı mesafeli olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü birçok dini, hatta ilkel kabilelerdeki inanışları bile araştırma sahasına dâhil etmesine rağmen neredeyse bütün dünyanın malumu olan Kur'an'ı ihmal etmiştir. Bu durum da onun bilinçdışı anlayışındaki analitik eksenden mahrumiyetini doğurmuştur. Dolayısıyla Jung, Adler'in doğrudan yansıttığı önyargısını, bu şekilde dolaylı olarak rüyalara yansıtmıştır. Onun bu ön yargısı ise özellikle de kendi gördüğü rüyalara karşı ölçülü yaklaşmasına engel olmuştur. Bu durum da onun, ölümlü bir mahlûk olmasına rağmen kendisini, ölümsüz olan Allah'ın üzerinde değerlendirmesine neden olmuştur.²³⁹

Rüyalar hususunda psikolojide ön plana çıkan isimlerden birisi Erich Fromm'dur. Fromm da Jung gibi rüyalara insan mahiyetinin akıldışı ve üst düzey yönleri arasında yaklaşır. Lakin dini argümanlar ve kolektif bilinçdışından uzak durarak da Jung'dan ayrılır. Bununla beraber Fromm, farkında yahut farkında olmaksızın bilinçdışı anlayışında Jung'la aynı noktada buluşur. Çünkü Jung'un

²³⁸ Adler, *a.g.e.*, ss. 120-123

²³⁹ Merter, *Dokuz Yüz*, ss. 363-364

bilinçdışı anlayışında her ne kadar kolektif bir yapı hâkim ise de burada yaratıcı ve yaratılan ilişkisine dair yeterli bir alan bulmak mümkün değildir. Benzer bir durumu Fromm'un rüyalara yaklaşımında da görmek mümkündür. Özellikle bu yaklaşımını o, değerlendirmeye aldığı Hz. Yusuf'un rüyası üzerinden yansıtır. Hz. Yusuf'un güneş, ay ve yıldızlarla ilgili rüyasını onun bilinçdışı mekanizmasının bir tahmini ile kabiliyetli ve hırslı olan kişiliği üzerinden açıklar. Böyle bir açıklama ise ruhun en temel iki özelliğinden daha çok bilginin dikkate alınmasını ve inancın ihmal edilmesini ihtiva etmektedir. Hâlbuki Kur'an eksiksiz bir yaklaşımla Hz. Yusuf'un bu konuda başarılı olmasını üst bilinçdışına yönelik Allah'a ve ahirete olan bilgisi ve bilgisinin hayat bulmuş hali olan inancına bağlayarak açıklamaktadır.²⁴⁰

c. Amaçsız ve Hikmetsiz Yaftasıyla Rüya Anlayışı

Rüyaları, amaçsız ve hikmetsiz olarak yaftalayıp hiçbir değeri olmayan bir pozisyona düşürmenin altında bazı sebepler olabilmektedir. Bunlardan bazılarını ise şu şekilde tespit ederek değerlendirmeye almak mümkündür. İlki, Kur'an'da geçen melikin rüyasına karşın danışmanların tutumudur. Burada melikin rüyasını yorumlamada ilim ve kabiliyetleri el vermeyen danışmanlar, bu acizliklerini saklamak için çareyi, rüyayı amaçsız ve hikmetsiz olarak yaftalamakta bulurlar. Hâlbuki danışmanların bu tutumu, meliki tatmin etmediği gibi Hz. Yusuf da bu rüyanın amaç ve hikmetini gayet makul bir şekilde açıklar. Dolayısıyla buradaki gibi rüyalara amaçsız ve hikmetsiz yaklaşımların arkasındaki sebebi, bilinç ve bilinçdışı arasındaki münasebete vakıf olmadaki yetersizliğe ve bunu saklamaya duyulan ihtiyaca bağlamak mümkündür. Bu şekilde bir anlayış ise Allah'ın amaçsız ve hikmetsiz olarak yaratmada bulunması sonucunu doğurmaktadır. Hâlbuki Kur'an ve eşyanın karakteri, varlığın bir ölçü ve hikmete göre yaratılıp idare edildiğini açık bir şekilde ifade etmektedir. Ayrıca bu konuda Hasan El Eş'ari ile Ebu Mansur El Maturidi de aynı düşüncede bulunmaktadır. Dolayısıyla anlaşılın yahut anlaşılmanın her türlü rüya ilahi ilim, irade ve kudretin, amaçlı ve hikmetli bir neticesi olmaktadır.²⁴¹

²⁴⁰ Fromm, *Rüyalar*, ss. 58-59; Bkz. Yusuf, 12/33, 101

²⁴¹ Bkz. Yusuf, 12/44, 47-49; Eş'ari, Hasan, *Eş'ari Kelamı*, Ter. Kılıç Aslan Mavil ve Hikmet Yağlı Mavil, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 47, Taftazani, *a.g.e.*, s. 38

Buna benzer bir şekilde Kur'an'da, müşriklerin, Hz. Peygamber ve onun üzerinden ikame edilen değerleri gözden düşürmek için amaçsız ve hikmetsiz olarak yaklaştıkları rüyalar üzerinden saldırıda buldukları görülmektedir. Çünkü melikin danışmanlarının bilinç ve bilinçdışı arasındaki münasebeti kavramadaki yetersizliklerine karşın müşrikler, doğrudan bir inkâr içerisinde olarak rüyaları, amaçsız ve hikmetsiz olarak yaftalamaktadır. Bu şekilde tesadüfün bir neticesi olarak gördükleri rüyalar üzerinden, başka türlü mücadeleden aciz kaldıkları İslam hakikatlerine karşı iftira ile karalama kampanyası başlatmışlardır. Dolayısıyla bu şekildeki bir yaklaşım, bilinç ve bilinçdışı arasındaki münasebetin anlaşılmasındaki yetersizlikten ziyade doğrudan bir inkâr anlayışının, hakikatlere karşı bir sığınma alanı olmaktadır.²⁴²

Bir diğer sebep ise Kur'an'da geçen Hz. Peygamber'in rüyası ile ilgili olan nifakın bir istismarını ihtiva etmektedir. Hudeybiye Antlaşması öncesi Hz. Peygamber'in gördüğü bir rüya ile ümitlenerek Mekke'ye girme düşüncesiyle yola çıkan sahabeden bazıları rüyanın vuku bulmaması üzerine üzülmü. Üzülen sahabeyi ise Hz. Ebu Bekir, rüyanın makul yorumu eşliğinde teselli eder. Lakin bu nazik durumu fırsat bilen nifak kumpanyası, bu rüyayı istihfaf ve istismar ederek sahabeyi, Hz. Peygamber hakkında şüpheye sevk etmeyi amaçlar. Bunun üzerine Kur'an, rüyanın hakikat ifade ettiğini dile getirerek sahabenin imanını perçinlediği gibi nifak kumpanyasının da bu amacını boşa çıkarmış olur. Dolayısıyla alt bilinçdışının karanlıklarından üst bilinçdışının aydınlığına yönelik teşvik ve teselli içeren Allah'ın yardımı mahiyetindeki rüyaları, bu konudaki niyet ve gayrete engel olmak ve alt bilinçdışına yönelik amaçları gerçekleştirmek için amaçsız ve hikmetsiz olarak yaftalama yahut da daha farklı şekillerde istismar etme, nifak karakterinin bir şiarı konumunda bulunmaktadır.²⁴³

3. Hz. Peygamber'in Rüyada Görülmesi

a. Hz. Peygamber'in Rüyadaki Görüntüleri

Çoğu zaman bilinçli haldeyken bilinçdışına gönderilen malzemeler rüyaların konusunu ve içeriğini şekillendirebilmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in

²⁴² Bkz. Enbiya, 21/5; Hicr, 15/9

²⁴³ Yazır, *Hak Dini*, Cilt 7, ss. 352-353

rüyalarda görülmesine yönelik en önemli çağrılardan birisi bilinçli halin onunla meşgul olmasından kaynaklanmaktadır. Burada ise bilincin Hz. Peygamberle meşgul olması, sadece onu rüyada görmek için gayret göstermesi değildir. Kur'an bu konudaki asıl amaç ve meşguliyeti, Hz. Peygamber'i tanıma, sevme ve ona tabi olarak Allah'ın sevgisini kazanma niyet ve gayretine bağlamaktadır.²⁴⁴ Bunun yolu da Hz. Peygamber'le ikame edilen dinin değerlerine inanmak ve tabi olmaktan geçmektedir. Netice olarak Hz. Peygamber'i rüyada görmek, mutlak bir amaç olmayıp onunla makul çerçevede meşgul olmanın Allah tarafından ihsan edilen bir armağanı olmaktadır.

Bununla birlikte Hz. Peygamber, Allah'ın bütün mahlûkatına olan rahmetinin bir sembolü konumundadır. Çünkü bütün peygamberler belirli bir zaman ve topluluğa münhasır olarak vazifelendirilmiş iken, Hz. Peygamber ise zaman, mekân ve topluluk ayrımı yapılmaksızın bütün varlığın peygamberi olarak gönderilmiştir.²⁴⁵ Dolayısıyla Hz. Peygamber'i belirli bir zaman, inanç ve topluluğa yönelik sınırlamak yahut lanse etmek onun gönderiliş amacına aykırı bir tutum ifade etmektedir. Bu mana eşliğinde Muhammet Hamidullah'ın Hz. Peygamber'in hayatını konu aldığı kitabına İslam Peygamberi ismini vermesi, dikkatlere, Hz. Peygamber'in kapsayıcılığına yönelik daraltıcı bir keyfiyeti lanse ettirmektedir.²⁴⁶ Hâlbuki Hz. Peygamber'in kapsayıcılığı Kur'an'ın açık beyanlarında ifade edildiği gibi Hz. Peygamber'in hayatı da bunun en güzel bir şekilde kanıtı olmaktadır. Bu açıdan Hz. Peygamber'in rüyada görülmesini belirli bir toplulukla sınırlamak da doğru değildir. Çünkü Hz. Peygamber'in değerleri, evrenselliği ve kapsayıcılığı, her türlü inançtaki insanın alakasını çekebilecek bir pozisyonda olduğu gibi Allah'ın da Hz. Peygamber'i dilediği insana, rüyada göstermesine hiç bir engel bulunmamaktadır.

Hz. Peygamber'in rüyada görülmesiyle alakalı bir başka konu da onun şeklinin şeytanın müdahalesinden korunmuş olmasıdır. “*Beni rüyada gören, gerçekten beni görmüştür, çünkü şeytan benim suretime giremez.*”²⁴⁷ İslam mütefekkirlerinden bazıları, bu ifadeden şu çıkarımda bulunurlar. Onlara göre şeytanın

²⁴⁴ Bkz. Ali İmran, 3/31

²⁴⁵ Bkz. Nisa, 4/79

²⁴⁶ Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi Hayatı ve Eseri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2013, s. 1

²⁴⁷ Canan, *Kütüb-i Sitte*, Cilt 4, s. 516; Müslim, *Rüya*, 10

Hız. Peygamber'in şekline giremeyişinin sebebi mahiyetlerindeki zıtlıkla alakalıdır. Zira Hız. Peygamber, Allah'ın bütün isimlerini, ahlak ve hidayet vesilesi olarak en güzel bir şekilde yansıtan kusursuz bir ayna mahiyetindedir. Şeytan ise bunun tam zıttı olarak inkâr ve dalaletin yansıdığı bir mahiyet arz etmektedir. Bu açıdan birbiriyle tam zıt olan bu iki kutbun birbirini temsil etmesi mümkün görülmemektedir.²⁴⁸ Diğer bir yaklaşımı temsil eden mütefekkirler ise dini ikame görevinden dolayı ilahi bir koruma altına alınan Hız. Peygamber'in, rüyada görüldüğü semboller dâhilinde de bu şekilde korunduğunu ifade ederler.

Bu anlamda Hız. Peygamber'in görüldüğü bir rüya, üst bilinçdışına yönelik yahut sadık olarak nitelenen rüyalardan birisi olarak ifade edilmektedir. Lakin rüyada görülen sembolün Hız. Peygamber'in hayattaki şeklinin bilinmesi ile tanınması hususunda farklı anlayışlar bulunmaktadır. Bunlardan bazı yaklaşımlara göre Hız. Peygamber'in rüyada tanınabilmesi için onun hayattayken görülmüş olması yahut rivayetlerde bildirilen şekillere kişinin hâkim olması gerekmektedir. Dolayısıyla Hız. Peygamber'i hayattayken göremeyen ve onun rivayetlerdeki şekline vakıf olmayan insanların Hız. Peygamber'i rüyada görme imkânları bulunsa da onu tanıyamayacakları anlamına gelmektedir.²⁴⁹ Lakin Nevevi ve onun gibi düşünen mütefekkirler, bu görüşün zayıf olduğunu ifade ederler. Çünkü rüyada görülenin Hız. Peygamber olduğuna dair işaret yahut hissin yaratılması daima Allah'ın iradesine bakmaktadır. Bu açıdan Hız. Peygamber'in görünümüne dair hiçbir bilgisi olmayan insanın da rüyada onu görmesi ve tanınması mümkün bir konumda bulunmaktadır.²⁵⁰

Ayrıca rüyada görülen Hız. Peygamber'e dair sembollerin onun hayattaki şekline uygun olup olmaması da üzerinde durulan bir husustur. Bu konuda Kurtubi, İbn Hacer, El Mazeri, El Karafî ve Kadı İyaz gibi mütefekkirler, Hız. Peygamber'in nakledilen vasıflara uygun yahut da uygun olmayan bir şekilde rüyada görülmesini hakikate uygun olarak nitelerler. Lakin Hız. Peygamber'in nakle uygun görülmesi ile uygun olmayan bir şekilde görülmesini rüya tabirine havale ederler. Burada ise Hız. Peygamber'in nakle uygun olmayan sembollerinin nakle uygun olarak görülen

²⁴⁸ Özkes, *Riyazüs Salihin*, Cilt 4, ss. 45-47

²⁴⁹ Anberi, *a.g.e.*, s. 55

²⁵⁰ Yaşar, Çakan, Küçük, *Riyazüs Salihin*, ss. 490-495; Kurtubi, *Camiuli Ahkâmil Kur'an*, Cilt 9, ss. 192-193, 308

sembollere göre daha fazla teville ihtiyaç duyduğu ifade edilmektedir. Rüyada Hz. Peygamber'in farklı vasıflarda görülmesi de ondaki her hangi bir durumdan ziyade rüyayı görenin ruhsal hayatı yahut da içinde bulunduğu sosyal hayatın değişen durumlarına göre teşekkül edebilmektedir.²⁵¹

b. Rüyada Hz. Peygamber'den Haber Alma Problemi

Rüyada, Hz. Peygamber'den haber alınması, İslam mütefekkirlerinin daima ihtiyat ve ölçülü bir şekilde yaklaşmaya çalıştıkları konulardan birisi olmuştur. Çünkü burada, neredeyse bütün insanların hayatında yer alan metafizik bir unsurla dinin ikame edilmesine aracılık ve önderlik eden bir peygambere ait semboller aynı yerde bulunmaktadır. Ayrıca bu şekildeki rüyalar, sair insanlar için de en dikkat çekici argümanlardan birisini teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu konuya yeterli düzeyde bir ilim eşliğinde dengeli bir yaklaşım insan için faydalı neticeler sunabileceği gibi buradaki her hangi bir bilgisizlik yahut dengesiz bir yaklaşım da nefis, şeytan ve nifakın eline büyük bir koz verebilmektedir.

Bu alandaki en önemli konu olan dinin teşri hususunda ihtiyatla yaklaşım sergileyerek yanılmaz bir çerçeve çizen en başta Kur'an ve Hz. Peygamber'in bizzat kendisi olmaktadır. Burada dini teşri, sadece Hz. Peygamber hayattayken onun üzerinden vuku bulan bir konudur. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in vefatıyla bu kurum ebedi olarak kapanmış bulunmaktadır.²⁵² Bu konuya ihtiyatla yaklaşım gösteren mütefekkirlerden birisi Ahmet Faruki Serhendi olmaktadır. O, Mektubat isimli eserinde Hz. Peygamber'e dair rüyadaki halleri analize tabi tutar. Rüyada görülen Hz. Peygamber'e yönelik görüntülere şeytanın müdahale yetkisinin olmadığını dile getirir. Lakin Hz. Peygamber'e dair rüyadaki sözlerin korunduğuna dair bir haber olmadığını da ifade eder. Ayrıca bunu Garanik hadisesi üzerinden izah eder. Şeytan, Garanik hadisesinde Hz. Peygamber hayattayken onunla insanlar arasına girerek vahyin yanlış anlaşılmasına neden olur. Lakin vahiy, ilahi iradenin korumasında olduğundan bu durum hemen düzeltilir.²⁵³ Dolayısıyla ona göre şeytanın rüyada, Hz.

²⁵¹ Anberi, *a.g.e.*, ss. 51-55; Bozgeyik, *a.g.e.*, ss. 69, 100, 130

²⁵² Bkz. Maide, 5/3

²⁵³ Bkz. Hacc, 22/52

Peygamber'in görüntüsüne müdahale etme yetkisinin olmamasına karşılık sözlerine müdahale etmesi mümkün bir konumda bulunmaktadır.²⁵⁴

Yine bu konuda ihtiyatı elden bırakmayan mütefekkirlerden birisi olan Said Nursi de Emirdağ Lahikası isimli eserinde bu konuyu başka bir açıdan ele almaktadır. Ona göre şeytan ve kötü ruhlar, sadık rüyada peygamber suretinde temessül edemez. Lakin ruhların bulunduğu bir ortamda kötü ruhlar, peygamberin ismini kendi üzerlerine alarak Kur'an ve Hz. Peygamber'in ifadelerine uymayan bir telkinde bulunabilirler. Eğer onların bu konuşması Kur'an ve Hz. Peygamber'in ifadelerine uymuyorsa tam delildir ki o konuşan iyi bir ruhtan ziyade kötü bir ruhtur. Ayrıca ona göre Hz. Peygamber'in vefatı ile nübüvveti sona ermiştir. Kendisinden sonra ise ancak onun velayeti devam etmektedir. Lakin velayet, hiçbir zaman nübüvvet seviyesine çıkamayacağından Hz. Peygamber'in velayetiyle olan münasebetlerden gelen haberler de din için bir delil olamayacaktır.²⁵⁵

Bu konuya yönelik Şatibi'nin İtisam isimli eserinde güzel bir örnek sunulmaktadır. Rivayete göre fakir ve iyi bir adam rüyasında Hz. Peygamber'i görür. Hz. Peygamber ona, "filan yerde hazine var. Oraya git ve o hazineyi al, onun beşte birini de ödeme" der. Adam uyandıktan sonra denilen yere gider ve işaret edilen hazineyi bulur. Bunun üzerine Şeyh İzzu'd Din b. Abdi's Selam'a gider ve bulduğu hazinenin beşte birini Beytu'l Mal'e ödememek hususunda rüyasını delil göstererek ondan fetva vermesini ister. Şeyh ise şu fetvayı verir: "Peygamberimizin uyanırken bize fetva verdiği gibi, sen bunun beşte birini Beytu'l Mal'e ödemekle yükümlüsün. Onun uyanırken verdiği fetva, rüyada verdiği görülen fetvadan önce gelir. Evet, Peygamberimizi rüyada görmek haktır. Fakat lafızların eksiksiz bir şekilde bellenmemiş olma ihtimali de vardır. Belki de sana, beşte birini Beytu'l Mal'e öde, demiş, sen ise onun beşte birini ödeme, dediğini duymuş olabilirsin." Netice olarak Hz. Peygamber'e dair görülen rüyalar, Hz. Peygamber hayattayken ikame edilen dinin ölçülerine göre anlaşılması gerekmektedir. Bunun haricindeki bir tutumu ise en başta Kur'an ve Hz. Peygamber'in bizzat kendisi yasakladığı gibi ayrıca bu yasak

²⁵⁴ Ahmet Faruki Serhendi, *a.g.e.*, ss. 694-695

²⁵⁵ Nursi, Said, *Emirdağ Lâhikası (2)*, <http://www.sorularlarisale.com/kulliyat/1127/94.html>, (Erişim Tarihi 04. 06. 18); Anberi, *a.g.e.*, s. 56

İslam mütefekkirleri arasında da icma seviyesinde bulunmaktadır.²⁵⁶ Ayrıca Ebu Hamit El Gazali *Dalaletten Hidayete* isimli eserinde bu konuya ilişkin rüyaların rastgele anlatılmasından ziyade makul dairede kalması gerektiğini ifade eder.²⁵⁷

Bununla birlikte rüyada Hz. Peygamber'in kişiden, İslam'ın teşvik ettiği bir şeyi yapmasını yahut ta İslam'ın hoş görmediği bir şeyden kaçınmasını istediği durumlarda ise Nevevi, kişinin böyle bir şeyi yerine getirmesini müstehap olarak niteler.²⁵⁸ Ayrıca ruhsal gerilimin bir neticesi yahut ilahi iradenin bir hediyesi olan bu tür rüyalardan elde edilen işaretlerin, nakil ve akıl ilkeleri eşliğinde tahkikat konusu yapılmasında her hangi bir engel bulunmamaktadır. Bu konudaki güzel bir örneği de Nureddin Mahmut Zengi'nin hayatında bulmak mümkündür. O, Hz. Peygamber'i gördüğü rüyasındaki şüphe üzerine tahkikata koyulur. Rüyasında, Hz. Peygamber, kendi önünde giden üç kişiyi Mahmut Zengi'ye gösterir ve Ya Mahmut, beni bunlardan kurtar, der. Uyanınca o üç kişinin siması aklından çıkmaz. Medineliler gibi giyinir ve güvendiği adamları yanına alarak Medine'ye gider. Burada bütün ahaliyi toplar lakin aradığı kişileri göremez. Araştırılınca o üç kişinin gelmedikleri anlaşılır. Mescid'i Nebevi'nin yakınına yerleşen bu üç kişinin evine gider ve Hz. Peygamber'in kabrine doğru kazılan bir tünele şahit olur. Farklı bir inanışa sahip olan bu üç kişinin amacı, bu tünel vasıtasıyla Hz. Peygamber'in naaşını kaçırıp İslam âlemini aciz bir duruma düşürmektir. Bunun üzerine faillere hak ettikleri cezalar verilir ve tedbir olarak kabrin dört bir kenarına derin çukurlar kazılarak kurşun dökülür.²⁵⁹

4. Allah'ın Rüyada Görülme Problemi

Allah'ın rüyada görülme problemi, temelde kelam alanındaki Allah'ın görülmesi konusunun bir parçası olarak görülebilir. Çünkü genel anlamda Allah'ın görülmesi konusu, Allah'ın dünyada ve ahirette görülmesinin mümkün olup olmadığını incelemeye almaktadır. Rüyada Allah'ın görülme problemi ise rüyanın dünya hayatındayken meydana gelmesinden dolayı Allah'ın ahiretten ziyade dünyada iken görülüp görülemeyeceği tarafına dâhil olmaktadır. Lakin dünya

²⁵⁶ Şatibi, *El-İ'tisam*, Kitap Dünyası Yayınları, Cilt 1, ss. 56-57, 289-293

²⁵⁷ Gazali, *Dalaletten Hidayete*, Ter. Ahmet Suphi Furat, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 75

²⁵⁸ Celaleddin Suyuti, *Peygamberimizin Mucizeleri ve Büyük Özellikleri*, Uysal Kitabevi, ss. 513-514

²⁵⁹ Bozgeyik, *a.g.e.*, ss. 100-101

hayatındayken rüyada görülenin mümkün olup olmadığı da baş gözünden ziyade doğrudan ruhsal bir algılamanın konusuna girmektedir. Bu açıdan da Allah'ın rüyada görülme konusunu, dünyadayken Allah'ın ruhsal olarak algılanıp algılanamayacağı şeklinde, dolayısıyla dünya ve ahiret arasında bir görme alanı olarak değerlendirmek mümkündür. Konunun hem nakle uygun Allah tasavvurunu ihtiva etmesi hem de dünya, ahiret ve ruha dair yönlerinin olması ise İslam mütefekkirlerini yoran ve ölçülü yaklaşılmasını gerektiren bir mahiyet arz etmektedir.

İslam mütefekkirlerinin genel anlamda bu konuya yönelik yaklaşımlarına bakıldığında, Kur'an'daki Allah tasavvurlarından birisi olan O'nun yaratılanlardan hiçbir şeye benzememesi ve mislinin olmamasına yönelik kaideye göre pozisyon aldıklarını görmek mümkündür.²⁶⁰ Lakin bu konuda dengeyi sağlayamayan anlayışlar da bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı Allah tasavvurundaki kudret anlayışını zedelerken diğer bir kısmı da Allah tasavvurunda tecsime yaklaşmaktadır. Bu konuda, Allah tasavvurundaki tecsime hassasiyet gösteren lakin kudret anlayışındaki dengeyi zedeleyen bir yaklaşımı Mu'tezile'den Kadi Abdulcebbar b. Ahmed'in Şerhu'l Usuli'l Hamse isimli eserinde bulmak mümkündür. Onun burada ele aldığı konu ahiretteki görmeye alakalıdır. Lakin buradaki yaklaşımın içerisine rüyadaki görmeyi de yerleştirmek mümkündür. Çünkü onun ahiretteki görmenin imkânsızlığına yönelik anlayışı evleviyetle rüyadaki görmeyi de imkânsız hale getirmektedir.

Ona göre görme hususunda, sınırlı bir yapıya sahip olan insanın görme yetisine ve dolayısıyla tasavvurlarına Allah'ın zatına yönelik hiçbir suretin girmesi ve bulunması mümkün değildir. Çünkü Allah'ın zatına yönelik herhangi bir suret yer, yön ve cisim ifade edeceğinden Allah tasavvurunu tecsime indirgeyecektir. Dolayısıyla böyle bir anlayışın tecsim ifade etmesi görmeyi de imkânsız hale getirmektedir. Eğer onun bu yaklaşımı sadece dünya ve rüyadaki görmeye yönelik olsaydı makul bir yaklaşım olacaktı. Lakin o bu yaklaşımını Allah'ın ahirette keyfiyetsiz bir şekilde görüleceğine dair Kur'an ve Hz. Peygamber'in ifadelerine rağmen savunmaktadır. Onun Allah tasavvurundaki kudret anlayışını zedeleyen yaklaşımı da burada zuhur etmektedir. Çünkü ona göre ahirette, Allah, kişinin

²⁶⁰ Bkz. Şura, 42/11

gözüne kendisini keyfiyetsiz olarak görme yetisi verse bile bu görmenin gerçekleşmesi mümkün olmayacaktır. Bu şekildeki akli vahyin üzerinde tutan bir yaklaşım da Allah tasavvurundaki kudret anlayışını zedeleyen bir neticeyi doğurmaktadır.²⁶¹

Bu konuda Kadı Abdulcebbar'ın aksine tecsime yakın bir yaklaşım sergileyerek Allah tasavvurundaki dengeyi zedeleyen bir anlayış da İbn Teymiye'de tezahür etmektedir. İbn Teymiye'nin anlayışında, Allah'ı rüyada görmek mümkün olduğu gibi evleviyetle de Allah ahirette görülecektir.²⁶² Lakin İbn Teymiye'nin bu anlayışının arkasındaki Allah tasavvuru daha çok tecsime kaymaktadır. O, Kur'an ve Hz. Peygamber'in ifadelerinde geçen Allah tasavvurlarına ait manaların tevil edilmesinden yana değildir. Bundan dolayı da o, sübut ve mana yönüyle kesin olan manalarla sübut ve mana yönüyle kesinlik ifade etmeyen manaları aynı ölçüde değerlendirmeye almaktadır. Bu açıdan muhkem ifadelerin rehberliğinden mahrum kalan müteşabih ifadelere gerekli dönemeçler aldırılmadığından dolayı tecsime doğru bir yol alınmaktadır. Özellikle de onun Kulun Allah'a Yaklaşması isimli eserinde buna yönelik birçok yaklaşımı görmek mümkündür. Mesela, Allah arşın üzerinde ve yüksektedir. Kulun Allah'a beden ve ruhu ile yaklaşması mümkün olduğu gibi Allah da kuluna bu şekilde yaklaşabilmektedir. Camiye gitmek, hacetmek, Allah'ı zikretmek ve Hz. Peygamber'in miracı ise bu duruma birer örnek teşkil etmektedir. Allah'ın yüzü vardır ve kul ne tarafa yönelirse Allah'ın yüzü de o taraftadır. Yine Allah'ın inmesi, çıkması, gelmesi ve gitmesi gibi keyfiyet hâsıl edici durumlar onun buradaki ifadelerinden anlaşılabilir.²⁶³

Bu konuya daha ihtiyatla yaklaşan mütefekkirler ise en başta Allah tasavvurundaki ölçülere dikkat etmede akli, nakil ölçüleri altına alarak Kadı Abdulcabbar'dan; nakildeki kesinlik belirten ifadeleri de naklin kesinlik ifade etmeyen ifadelerine esas kılavuz yaparak İbn Teymiye'nin metodundan

²⁶¹ Kadı Abdulcebbar B. Ahmet, *Şerhu'l Usuli'l Hamse Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, Çev. İlyas Çelebi, Baskı 1, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 380, 384, 390, 400, 402, 408; İyaz, Kaadi, *Şifa-i Şerif*, Ter. Naim Erdoğan ve Hüseyin S. Erdoğan, Bedir Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 193-200; Razi, *Tefsiri Kebir*, Cilt 11, s. 49-54

²⁶² Yeşilyurt, Temel, "Rüyetullah", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2008, Cilt 35, s. 312

²⁶³ İbn-i Teymiyye, *Kulun Allah'a Yaklaşması*, Tevhid Yayınları, ss. 3-19, 25-33, 67-69; Matüridi, a.g.e., ss. 160-163, 173-183

ayrılmaktadırlar. Ebu Mansur El Maturidi, Ebu Hasan El Eş'ari, Ebu Hamit El Gazali, Fahrettin Razi, Kaadi İyaz, Ebu'l Muin En Nesefi ve Ahmet Faruki Serhendi gibi birçok İslam mütefekkirinin bu şekildeki bir yaklaşıma sahip olduklarını ifade etmek mümkündür. Bu şekildeki bir yaklaşım açısından ise Allah tasavvurunda gelme, gitme, inme, çıkma, yön, cisim, zaman ve mekân gibi keyfiyet arz edici durumlar mümkün olmadığı gibi O'nun ilim, irade ve kudretine yönelik zedeleyici tasavvurların da bulunması mümkün değildir.²⁶⁴

Bu ölçü ve yöntem altında birçok İslam mütefekkirinin Allah'ın ahirette görülmesine yönelik ittifak halinde olmalarına karşılık rüyada görülmesi hususunda ise ihtilaf halinde buldukları görülmektedir. Bunlardan bazıları Allah'ın rüyada görülmesinin O'nun hakkında keyfiyet ifade etmesinden dolayı reddederken bazıları da keyfiyetsiz bir şekilde bunun olabileceğini ifade ederler. Bu konuda Maturidi, Allah'ın rüyada görülmesini şiddetle reddederken Eş'ari ise bunu mümkün olarak değerlendirmektedir.²⁶⁵ Burada Kaadi İyaz, Taftazani ve Nureddin Es Sabuni ile bazı tasavvuf erbabının da Eş'ari'ye yakın bir anlayış sergilediklerini ifade etmek mümkündür.²⁶⁶ Amidi ile Ahmet Faruki Serhendi ise Allah'ın rüyada görülmesinin imkânsız olduğuna dair Maturidi gibi düşünmekle beraber Allah'ın zatını taşımayan lakin zatına yönelik manalardan oluşan tasavvurların rüyada görülebileceğini ifade ederler.²⁶⁷

Bu konuyu Ahmet Faruki Serhendi Mektubat isimli eserinin birçok yerinde ele almaktadır. Çünkü tasavvuftaki bazı hallerin yanlış anlaşılması ile konunun mahiyetindeki zorluklardan kaynaklı yetersiz açıklamalar Allah tasavvurunu zedeleyecek bir konuma getirmiştir. Ona göre dünyada görülen her şeyin misal âleminde, misal âleminde bulunan şeylerin ise dünyada bir karşılığı bulunmaktadır. Misal âleminde bulunan şeyler ise ilahi ilmin tezahür eden bir yönü olup yaratılmıştır. Dolayısıyla yaratılan bir şeyin, yaratılmamış olan Allah'ın zatını taşıması mümkün değildir. Bu açıdan dünya ve rüyada Allah'ın zatını taşıyan bir

²⁶⁴ Eş'ari, *a.g.e.*, ss. 77-83; Ömer Nesefi, *İslam İnancının Temelleri Akaid*, Bayrak Yayınları, ss. 49-51; Gazali, *İhya*, Cilt 1, ss. 275-276; Matüridi, *a.g.e.*, ss. 160-163

²⁶⁵ Taftazani, *a.g.e.*, s. 40

²⁶⁶ İyaz, *a.g.e.*, ss. 196-200; Sabuni, Nüreddin, *Mâtürîyye Akaidi*, Ter. Bekir Topaloğlu, Baskı 16, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 93

²⁶⁷ Taftazani, *a.g.e.*, 158; Ömer nesefi, *a.g.e.*, ss. 88-90

müşahedenin vuku bulması imkânsız bir hale gelmektedir. Buradan da o, Allah'ın zatı hakkında insanın dünyevi yahut ruhsal olarak algıladığı herhangi bir şeyin, O'nun hakikatinin ötesinin ötesinin ötesinde bir şey olduğunu ifade eder. Netice olarak Allah'ın zatına yönelik görülen rüyaların tamamı, O'nun hakikatinin bir sureti olmaktan ziyade hakikatinden tezahür eden bir mananın sureti olmaktadır. Ayrıca o, dünyada iken Allah'ın zatına yönelik görme salahiyetinin sadece Hz. Peygamber'e miraçta verildiğini ifade eder. Buradaki görmenin gerçekleşmesi de Hz. Peygamber'in miraç yoluyla dünyevi alandan uhrevi alana geçmesiyle mümkün hale gelmiştir.²⁶⁸

²⁶⁸ Ahmet Faruki Serhendi, *a.g.e.*, ss. 719, 1056, 1396, 1496, 1532

Sonuç

Bilinç ve bilinçdışı arasındaki iletişim ve münasebetin bir yansıması olan rüyaların kelam alanına yönelik bilgi değerlerini mahiyet, nazari plan ve psikolojik düzey olmak üzere üç pozisyonda değerlendirmek mümkündür. Mahiyet olarak rüyalar, nöroloji ve psikoloji alanındaki önyargıyla maddeye yönelen yaklaşımlarca, nöronlar arası yahut bilinçdışı aktivitelerin gelişi güzel bir neticesi olmaktan öteye gitmemektedir. Bu durum rüyaları, insanın biyolojik hayatıyla sınırladığı gibi Allah, ruh ve ahirete yönelik metafizik konuların ise ihmal ve inkâr edilmesine zemin hazırlamaktadır. Hâlbuki rüyaların nöroloji ve psikoloji alanlarındaki önyargısız yaklaşımların araştırmalarında madde ve metafizik ilişkisinin varlığı ifade edilmektedir. İslam'da ise rüyalar, merkezine insanın hayatını alan Allah'ın ilim, irade ve kudretinin bir neticesi olarak alt ve üst bilinçdışına yönelik potansiyel ve hakikatleri ifade eden metafizik bir unsur olmaktadır. Bu açıdan da rüyalar madde ve metafizik sahalanın iletişim ve münasebetlerini enfüsi olarak akla sunan bir mahiyet taşımaktadır.

Nazari plan açısından rüyalar, özellikle din, ahlak ve evrensel değerleri istismar etmek isteyen yaklaşımların delil değeri hususunda ifrata kaçtıkları bir alan olmaktadır. Bu yaklaşımların nazari planında rüyalar, en ufak kaidelerin değiştirilmesinden insanların ilahlaştırılmasına varıncaya kadar her türlü konuda delil olarak değerlendirilebilmektedir. Hâlbuki en başta din kaidelerinin belirlenmesi Allah'ın Hz. Peygamber üzerinden ikame ettiği bir alan olduğu gibi Hz. Peygamber'in vefatından sonra da bu alan ebedi olarak kapatılmıştır. Bu açıdan her hangi bir rüyanın, Hz. Peygamber ile ikame edilen en ufak bir dini kaideyi değiştirmesi bile mümkün değildir. Ayrıca rüyaların nazari plandaki delil türleri içerisinde yer almasına engel olan özelliği, onun nazari plana bakan bir yönünün olmamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla insanların rüyalar üzerinden ittifak edebilecekleri nazari plana bakan bir yön olmadığı gibi rüyaların içerisinde de yalan, yanlış, yanılgı ve vesvese türü şeylerin her zaman için girmesi mümkün bir konumdadır.

Psikolojik düzey açısından rüyalar, iki türlü istismar edilmektedir. İlki rüyanın amaçsız ve hikmetsiz olarak ifade edilmesi, diğeri ise ön yargı ve spekülasyon

yaklaşımlar altında açıklanmasıdır. Rüyaların amaçsız ve hikmetsiz olarak ifade edilmesi en başta Allah'ın ilim, irade ve kudretini gölgeleyen bir yaklaşım olduğu gibi bilincin bilinçdışı hazinesinden istifade etmesini de engelleyen bir tutum olmaktadır. Ayrıca bu yaklaşım önyargı ve spekülâtif açıklamalara dayanan rüyaların Allah, ruh ve ahiret konularına yönelik oluşturduğu ihmal ve inkar zeminine imkan tanıyan bir karakter taşımaktadır. Çünkü özellikle psikoloji ve nöroloji alanlarındaki bazı yaklaşımlar, rüyalar üzerinden insan bilincinden inanma kabiliyetini, bilinçdışından ise iman konularını kaldırdıkları gibi bu konudaki insanın ihtiyacını da şehvet amaçlı maddenin oluşturduğu dar varlık anlayışında gidermeye çalışmaktadırlar.

Hâlbuki makul yaklaşımlarda rüyalar, bilincin bilinçdışı hazinesine açılan en yaygın kapısı olduğu gibi insan yaşantılarının metafizik alana uzanan yönlerini de ifade etmektedir. Bu açıdan rüyalar, insanın alt ve üst bilinçdışına yönelik potansiyel ve hakikatler eşliğindeki ilahi terapi ile kişinin kendisini ve Rabbini tanımaya özel bir imkan sunmaktadır. Ayrıca rüyalar, bilincin, bilinçdışında depolanmış yaşantılardan terkiplenmiş ve Lehvi Mahfuz'dan müsaade edilen verilere ulaşmasına imkân tanıyan bir alan olmaktadır. Dolayısıyla psikolojik düzey açısından rüyalar, yalandan yakine kadar bilgi değerlerini ihtiva edebilen bir unsur olduğu gibi buradan elde edilen veriler de nakil ve akıl ilkelerindeki pozisyonlarına göre nazari planda değer bulabilmektedir.

Rüyaların psikolojik düzeyi altında kelim alanına yönelik birçok problem bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını şu şekilde dikkat çekmek mümkündür. İlki rüyaların istismar edilmesidir. Rüyaların istismar edilmesi temelde onun metafizik bir unsur olmasına dayanmaktadır. Bu istismarlar üç farklı kategoriye ayrılabilir. Birincisi, rüyaların alt bilinçdışına yönelik, menfaat ve taraftar kazanma ile olumsuz amaçların meşrulaştırılması için istismar edilmesidir. Burada rüyaların psikolojik düzeydeki bilgi değeri nakil ve akıl ilkelerinden geçirilmeksizin nazari plandaki delil seviyesine hatta onların da üzerinde değerlendirilir. Bu şekilde rüyalar, nakil ve akıl ilkelerinin dışında kalan ve alt bilinçdışının karanlıklarını din ve ahlak olarak pazarlayan istismarcının elinde bir delil olarak kullanılır. İkincisi, nifak kumpanyasının, üst bilinçdışına yönelik teselli ve enerji kaynağı mahiyetindeki

rüyaları, alt bilinçdışına yönelik kendi amaçlarını gerçekleştirilmeye yönelik istismar etmeleridir. Bu amaçların başında ise nakil ve akıl ilkeleri çerçevesinde ve alt bilinçdışının karanlıklarından üst bilinçdışının aydınlığına yönelik olan Allah'ın yardımı mahiyetindeki rüyaların, bu konudaki niyet ve gayrete engel olması için her türlü istismar edilmesi gelmektedir. Sonuncusu, rüyaların anlam ve mahiyetine yönelik, bilinç ve bilinçdışı kavramlarındaki inanç konularını zedeleyen yaklaşımlardır. Bunların içerisinde rüyaların anlamsız ve hikmetsiz olduğunu ileri süren ve rüyaları bir takım kurgular eşliğinde sadece biyolojik hayatla sınırlı tutan yaklaşımları saymak mümkündür. Dolayısıyla bilinç ve bilinçdışı arasındaki iletişim ve münasebetleri yansıtan rüyalara bu şekilde yaklaşmak bilinçteki inanma kabiliyetinin kaldırılması ve bilinçdışındaki ise inanç konularının ihmal ve inkâr edilmesine zemin hazırlayan bir hareket olmaktadır.

Bilinç ve bilinçdışı kavramlarını mahiyetinde taşıyan rüyalara karşı ölçülü ve tutarlı bir yaklaşım sergilenebilmesi için buradaki üç istismarın beraber dikkate alınması gerekmektedir. Öncelikli olarak nazari plana bakan bir yönü olmayan rüyaların, kişinin kendisinden başka şahidi bulunmamaktadır. Dolayısıyla ifade edilen rüyaların hangi bilgi türüne girdiğini doğrudan belirleyebilen bir kanıtlama yöntemi yoktur. Bu açıdan rüyanın kendisinden ziyade rüyalar üzerinden sunulmaya çalışılan bilgi, amaç ve motivasyonun en başta nakil ve akıl ilkelerindeki uygunluğu ön plana çıkmaktadır. Bu ilkelere uygun olmayan bilgi, amaç ve motivasyonlara yönelik istismar edilen her türdeki rüyalar ise en başta Kur'an ve Hz. Peygamber olmak üzere icma halinde İslam mütefekkirleri tarafından da kabul edilmemektedir. Ayrıca alt ve üst bilinçdışı da nakil ve akıl ilkelerindeki ölçüler tarafından belirlenmektedir. Bu açıdan nakil ve akıl ilkelerindeki bazı ölçüleri ön planda tutan lakin buradaki farklı ölçüleri alt bilinçdışına yönelik istismar etmek için kullanılan rüyalar da bu yasağın kapsamındadır. Dolayısıyla rüyalar üzerinden oluşturulabilecek bir istismardan, rüyanın mahiyetinde bulunan bilinç ve bilinçdışı kavramlarındaki inanç konularını zedelemekten korunmanın yolu, buradaki bilgi, amaç ve motivasyonun nakil ve akıl ilkelerindeki uygunluğunun ve üst bilinçdışına yönelik olmasının belirlenmesinden geçmektedir.

İkinci problem, Hz. Peygamber'in rüyada görülmesi olmaktadır. İslam'da Hz. Peygamber'i rüyada görmek mutlak bir amaçtan ziyade onunla makul çerçevede meşgul olmanın ilahi bir armağanı olmaktadır. Hz. Peygamber'le makul çerçevede meşgul olmak ise onu tanıma, sevmeye ve ona tabi olarak Allah'ın sevgisini kazanma niyet ve gayretidir. Bunun yolu da Allah'ın Hz. Peygamber üzerinden ikame ettiği dinin değerlerine yönelmek ve tabi olmaktır. Hz. Peygamber'in rüyada görülmesi üst bilinçdışına yönelik bir sembol keyfiyeti taşımaktadır. Bu sembolün rüyada görülmesi ise bazı şartlara bağlı olarak insanlar için sınırlandırılabilir. Hâlbuki Hz. Peygamber'in rüyada görülmesi bütün insanlar için mümkün bir konumdur. Çünkü Hz. Peygamber bütün bir varlığa rahmet olarak gönderilmiştir. Bu açıdan Hz. Peygamber'in hayatı, değerleri ve kapsayıcılığı bütün insanların dikkatini çekecek bir evrensellikte ve mahiyettedir. Ayrıca Allah'ın Hz. Peygamber'i istediği bir insanın rüyasında göstermesine hiçbir engel bulunmamaktadır.

Hz. Peygamber'e dair rüyadaki görüntüler şeytanın müdahalesinden korunmaktadır. Dolayısıyla nakle uygun yahut uygun olmayan görüntüler Hz. Peygamber sembolü çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bunların arasındaki farklar ise rüya yorumunun konusu olmaktadır. Lakin Hz. Peygamber'in görüntüsündeki farklılıklar ondaki bir değişimden ziyade rüyayı gören kişinin ruhsal yahut sosyal hayatın değişen durumlarına göre şekil alabilmektedir. Ayrıca şeytanın, rüyada Hz. Peygamber'in görüntülerine müdahale imkânının olmamasına karşılık seslere karışması ve farklı sembolleri Hz. Peygamber olarak tanıtmaya çalışması mümkündür. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e dair görülen rüyaların da değerlendirilmeye alınmasındaki ölçüler nakil ve akıl ilkeleri ile alt ve üst bilinçdışındaki pozisyonlar olmaktadır.

Son problem ise Allah'ın rüyada görülmesidir. Allah'ın rüyada görülme problemi bir taraftan Allah tasavvurunu ihtiva ederken diğer taraftan ise dünyadayken ruhsal bir algılamamanın konusu olduğundan dolayı onun, dünya, ahiret ve ruha dair yönleri bulunmaktadır. Allah tasavvurunda keyfiyet hâsıl edici ve Allah'ın ilim, irade ve kudretini zedeleyici yaklaşımlar buradaki asıl problemi oluşturmaktadır. Bu açıdan kelim ilminde Allah'ın rüyada görülme problemi önemli bir konudur. Dolayısıyla Kur'an ve Hz. Peygamber'in ifadelerinden kelim

ilminin usulüne uygun elde edilen Allah tasavvurunu dikkate almak gerekmektedir. Bu çerçevede Allah'ın keyfiyetsiz olarak ahirette görüleceğine dair İslam mütefekkirlerinin çoğu ittifak halinde iken rüyada görülebileceği noktasında ise ihtilaf halinde bulunmaktadırlar. Rüyaların alanı olan dünya, misal âlemi ve Lehvi Mahfuz'un mahiyetine bakıldığında ise bunların yaratılan şeyler kategorisinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yaratılmayan Allah'ın zatını, yaratılan sembollerin taşıması imkânsız bir konumdadır. Bu açıdan dünyada ve rüyada Allah'ın zatına yönelik müşahede edilen sembolleri Allah'ın zatı olarak nitelemek mümkün değildir. Bununla beraber Allah'ın zatını taşımayan lakin zatına yönelik manalardan oluşan tasavvurların rüyada görülmesi mümkündür. Dolayısıyla rüyada, Allah'ın zatına yönelik görülen sembollerin bu mana altında değerlendirilmesi gerekmektedir. Dünyadayken Allah'ı görme salahiyeti ise sadece Hz. Peygamber'e miraçta tanınmıştır. Buradaki keyfiyetsiz bir şekilde görme imkânı da Hz. Peygamber'in dünyevi alandan uhrevi alana geçmesiyle mümkün bir hale gelmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDULBAKİ**, Muhammed Fuâd, *Müttefekun Aleyh Hadisler*, Tah. Abdullah Feyzi Kocaer, Hüner Yayınları
- ADLER**, Alfred, *Yaşamın Anlam ve Amacı*, Çev. Kamuran Şipal, Baskı 12, Say Yayınları, İstanbul, 2016
- AHMET FARUKİ SERHENDİ (İmam Rabbani)**, *Mektubat-ı Rabbani*, Çev. Abdulkadir Akçiçek, Erhan Yayın Dağıtım, İstanbul
- AHMET FARUKİ SERHENDİ**, *İmam-ı Rabbani Mektubat*, Sad. Necip Fazıl Kısakürek, Baskı 9, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2015
- ALİBAŞOĞLU**, Hatice, *Rüyalar Âlemi*, Ed. İslam Dalp, Baskı,1Sufi Kitap, İstanbul, 2016
- ANBERİ**, Halid, *Kur'an ve Sünnet Işığında Rüya Hakikati ve Tabiri*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Baskı 2, Guraba Yayıncılık, İstanbul, 2013
- ARSLAN**, Ali, *Büyük Kur'an Tefsiri*, Arslan Yayınları
- ARVASI**, Abdülhakim, *Ruh Risalesi*, Baskı 1, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2016
- ASLAN**, Abdülgaffar, "Kelam'da İlhamın Bilgi Değeri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 20, 2008, ss. 25-45
- ATAY**, Hüseyin, *İslam'ın İnanç Esasları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992
- AYDAR**, Hidayet, "Kur'an'da Rüyalar ve Rüyaların Hayata Yansımaları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2005, ss. 39-60
- BAKKAL**, Ali, *Bediüzzaman Said Nursi'ye Göre Bilgi Kaynağı Olarak Hads Kavramı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Van, 2016
- BOZGEYİK**, Burhan, *Meşhurların Rüyaları*, Tuğra Neşriyat, İstanbul
- CANAN**, İbrahim, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları
- ÇELEBİ**, İlyas, "Rüya Maddesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV, Ankara, 2008, Cilt 35, ss. 306-309
- COŞKUN**, İbrahim, *Günümüz Akaid ve Kelam Problemleri*, Baskı 1, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2017
- COŞKUN**, İbrahim, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Baskı 2, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2014
- DAĞISTANI**, Ömer Ziyaeddin, *Zübdetül Buhari Tercümesi*, Salah Bilici Kitapevi, İstanbul
- DANAHI**, Zohar, *Kuantum Benlik*, Çev. Seda Kervanoğlu, Baskı 1, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017
- EAGLEMAN**, David, *Beyin-Senin Hikâyen*, Çev. Zeynep Arık Tozar, Baskı 8, Bkz Yayıncılık, İstanbul, 2017

- EAGLEMAN**, David, *Incognito*, Çev. Zeynep Arık Tozar, Baskı 28, Bkz Yayıncılık, İstanbul, 2018
- EBU ZEHV**, Muhammed, *Hadis ve Hadisçiler*, Ter. Selman Başaran ve M. Ali Sönmez, Baskı 2, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016
- EBU'L FİDA İSMAİL İBN KESİR**, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Çev. Bekir Karlığa ve Bedriddin Çetiner, Çağrı Yayınları
- EMOTO**, Masaru, *Evrenin Sudaki Şifreleri*, Çev. Nelda Bayraktar, Baskı 1, Arıtan Yayınevi, İstanbul, 2017
- EŞ'ARİ**, Hasan, *Eş'ari Kelamı, El Lüma'*, Ter. Kılıç Aslan Mavil ve Hikmet Yağlı Mavil, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016
- FREUD**, Sigmund, *Kitle Psikolojisi*, Çev. Kamuran Şipal, Baskı 3, Say Yayınları, İstanbul, 2017
- FREUD**, Sigmund, *Mutluluk Dediğimiz Şey*, Çev. Peren Demirel, Baskı 4, Aylak Adam Yayınları, İstanbul, 2016
- FROMM**, Erich, *Rüyalar Masallar Mitler*, Çev. Aydın Arıtan ve Kaan H. Ökten, Baskı 2, Say Yayınları, İstanbul, 2015
- GAZALİ**, *Dalaletten Hidayete*, Ter. Ahmet Suphi Furat, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1976
- GAZALİ**, *İhyau Ulumuddin*, Ter. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul, 2011
- GAZALİ**, *Nur Metafiziği (Mişkätü'l Envar)*, Ter. Asım Cüneyd Köksal, Baskı 2, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2017
- GÖLCÜK**, Şerafettin, Toprak, Süleyman, *Kelam*, Baskı 8, Tekin Kitabevi, Konya, 2014
- GÜRER**, Dilaver, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, Baskı 2, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014
- HAMİDULLAH**, Muhammed, *İslâm Peygamberi Hayatı ve Eseri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2013
- HUB**, Musa, *Rüyalar Âlemi*, Ed. İslam Dalp, Baskı,1Sufi Kitap, İstanbul, 2016
- İŞİK**, Mustafa, *Hadis ve Psikoloji*, Fecr Yayınları,
- İBNİ HACER**, *Metalibul Aliye*
- İBNİ TEYMİYYE**, *Kulun Allah'a Yaklaşması*, Tevhid Yayınları
- İBNÜL ARABİ**, Ebu Bekir Muhyiddin, *Fususul Hikem*, Çev. M. Nuri Gençosman, Baskı 4, Ataç Yayınları, İstanbul, 2016
- İMAMOĞLU**, Abdulvahit, "Bazı Psikanalistlere Göre Rüyanın İnsan Hayatındaki Rolü", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 22, 2010, ss. 21-47
- İSFAHANİ**, Ragıb, *Müfredat*, Ter. Mustafa Yıldız, Baskı 1, Çıra Yayınları, İstanbul, 2017

- İYAZ**, Kaadi, *Şifa-i Şerif*, Ter. Naim Erdoğan ve Hüseyin S. Erdoğan, Bedir Yayınları, İstanbul, 2017
- JENSEN**, James, *Bilinçaltı Zihninin Gücü*, Çev. Seda Toksoy, Baskı 3, Kuraldışı Yayıncılık, Baskı 3, İstanbul, 2016
- JUNG**, Carl Gustav, *İnsan Ruhuna Yöneliş*, Çev. Engin Büyükinal, Baskı 10, Say Yayınları, İstanbul, 2016
- KADİ ABDULCEBBAR B. AHMET**, *Şerhu'l Usuli'l Hamse Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, Çev. İlyas Çelebi, Baskı 1, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2013
- KAVAL**, Musa, "Rasyonel Aklın İnkâr Ettiği Sezgisel Bilginin Ruh Sağlığına Etkileri", *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt 11, Sayı 7, ss. 209-224
- KARAKOÇ**, Sezai, *Ruhun Dirilişi*, Baskı 17, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2018
- KISAKÜREK**, Necip Fazıl, *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu*, Baskı 24, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2016
- KISAKÜREK**, Necip Fazıl, *Doğru Yolun Sapık Kolları*, Baskı 21, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2017
- KISAKÜREK**, Necip Fazıl, *Mümin-Kâfir*, Baskı 16, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2017
- KONYALI MEHMED VEHBİ**, *Büyük Kur'an Tefsiri*, Üçdal Neşriyat
- KURTUBİ**, *El Camiuli Ahkamil Kur'an*, Ter. M. Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları
- KUTUP**, Muhammet Seyyit, *Fi Zilalil Kur'an*, Ter. M. Emin Saraç, Bekir Bekaroğlu, İ. Hakkı Şengüler, Hikmet Yayınları, İstanbul
- LİPTON**, Buruce H., *İnancın Biyolojisi*, Çev. Burcu Ünlütacak, Baskı 5, Kuraldışı Yayınları, İstanbul, 2016
- MAK DANIŞMANLIK**, *Türkiye'de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakışı*, www.makdanismanlik.org, (Erişim Tarihi 02.10.17)
- MATURİDİ**, Ebu Mansur bin Muhammed, *Tevhid*, Hicret Yayınları
- MERTER**, Mustafa, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, Baskı 16, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2016
- MERTER**, Mustafa, *Psikolojinin Üçüncü Boyutu Nefs Psikolojisi ve Rüyaların Dili*, Baskı 1, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2014
- MEVLANA**, *Mesnevi*, Ter. Adnan Karaismailoğlu, Baskı 15, Akçağ Yayınları, Ankara, 2017
- MONTANGERO**, Jacques, *Rüyanın Psikolojisi*, Çev. İsmail Yerguz, Baskı 1, Say Yayınları, İstanbul, 2016
- MURPHY**, Joseph, *Bilinçaltının Gücü*, Çev. Aysun Babacan, Baskı 3, Ötesi Yayıncılık, İstanbul, 2017

- MUTLU**, İsmail, Döğen Şaban, Hatip Abdulaziz, *Camiüs Sağır Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, Yeniasya Neşriyat, İstanbul, 2002
- NESEFİ**, Azizüddin, *İnsan-ı Kamil*, Ter. A. Avni Konuk, Baskı 2, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2009
- NESEFİ**, Ebu'l Muin, *Bahrül Kelam*, Ter. Ramazan Biçer, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2010
- NURSI**, Said, Emirdağ Lâhikası (2), http://www.sorularlarisale.com/kulliyat/1127/_94_.html, (Erişim Tarihi 04. 06. 18)
- NURSI**, Said, *Lemalar*, <http://www.sorularlarisale.com>, (Erişim Tarihi 22.05.18)
- NURSI**, Said, *Mesnevi-i Nuriye*, <http://www.nur.gen.tr>, (Erişim Tarihi 08.12.17)
- OVACIK**, Zübeyir, “Gazzali’de Metafizik Bilginin İmkânı Açısından Rüya”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, 2011, ss. 31-42
- ÖMER NESEFİ**, *İslam İnançının Temelleri Akaid*, Bayrak Yayınları
- ÖZKES**, İhsan, *Riyaz ’üs-Sâlihîn Tercüme ve Şerhi (Nevevi)*, İslamoğlu Yayıncılık
- PAÇACI**, İbrahim, “Rüyanın Delil Değeri ve İstihare”, *Dini Araştırmalar*, Cilt 18, Sayı 48, 2016, ss. 103-128
- PEKER**, Hasan, “Bilgi İmkânları Açısından İnsanın Bilişsel Dinamizmi, Doktora Tezi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya, 2005
- PIAGET**, Jean, *Zekâ Psikolojisi*, Çev. İsmail Hakkı Yılmaz, Baskı 1, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2016
- RAZİ**, Fahrüddin, *Tefsir-i Kebir Mefâtihi’l-Gayb*, Akçağ Yayınları
- SABUNİ**, Nureddin, *Mâtürîyye Akaidi*, Ter. Bekir Topaloğlu, Baskı 16, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016
- SALİH**, Aidin, *Gerçek Tıp-Yitik Şifanın İzinde*, Baskı 33, Yitik Şifa Yayıncılık, İstanbul, 2018
- SEZGİN**, Fuat, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, Baskı 15, Timaş Yayınları, İstanbul, 2018
- SUYUTİ**, Celaleddin, *Kabir Âlemi*, Kahraman Yayınları
- SUYUTİ**, Celaleddin, *Peygamberimizin Mucizeleri ve Büyük Özellikleri*, Uysal Kitabevi
- ŞAHİN**, Hüseyin, “Kelamcılara Göre Delil ve Delil Türleri”, *Kelam Araştırmaları*, Cilt 13, Sayı 1, 2015, ss. 453-472
- ŞATIBİ**, *El-İ’tisam*, Kitap Dünyası Yayınları
- TAFTA ZANİ**, Sadreddin, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi (Şerhül Akaid)*, Haz. Süleyman Uludağ, Baskı 6, Dergah Yayınları, İstanbul, 2013
- TAYLAN**, Necip, “Bilgi Maddesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 6, 1992
- TESLA**, Nikola, *Var Olmanın Dayanılmaz Ağırlığı*, Çev. Peren Demirel, Baskı 5, Aylak Adam Yayınları, İstanbul, 2016

- TİRMİZİ**, *Sünen-i Tirmizi*, Çev. Abdullah Parlayan, Konya Kitapçılık
- TOPÇU**, Nurettin, *Ahlak Nizamı*, Baskı 8, Dergah Yayınları, İstanbul, 2015
- TOPÇU**, Nurettin, *Felsefe*, Baskı 6, Dergah Yayınları, 2015
- TOPÇU**, Nurettin, *Kültür ve Medeniyet*, Baskı 10, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016
- TOPÇU**, Nurettin, *Psikoloji*, Baskı 5, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016
- TOPÇU**, Nurettin, *Türkiye'nin Maarif Davası*, Baskı 25, Dergah Yayınları, İstanbul, 2016
- UTKU**, Mustafa, *Kur'an ve Sünnet Işığında Rüya Tabiri*, Uludağ Yayınları, İstanbul, 2000
- YAŞAR**, M. Kandemir, İsmail Lütfi Çakan ve Raşit Küçük, *Riyâzü's-Sâlihîn: Peygamberimizden Hayat Ölçüleri (Nevevi)*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2001
- YAVUZ**, A. Fikri, *İmam Buhari'nin Derlediği Ahlak Hadisleri (Edeb-ül Müfred)*, Sönmez Neşriyat
- YAZIR**, Elmalı Muhammet Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Haz. Kasım Yayla, Merve Yayınları, İstanbul, 2012
- YEŞİLYURT**, Temel, "Rüyetullah", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2008, Cilt 35, ss. 311-314
- YILDIRIM**, Celal, *Kur'an Ahkâmı Ve Mezhep İmamlarının Görüş Farkları*, Bahar Yayınları
- YILDIZ**, Muhammed Ali, *Akşemseddin'de Allah, Kainat ve İnsan*, Kalem Neşriyat, Baskı 1, Ankara, 2017
- YİĞİTALP**, Yusuf, *İman Esaslarımız (El Fıkhul Ekber, Ebu Münteha Şerhi)*, Baskı 2, MGV Yayınları, 2015
- YÜKSEL**, Ahmet Turan, *İslam'da Bilim Tarihi*, Baskı 5, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2015
- ZUHAYLİ**, Vehbe, *Et Tefsirü'l Münir*, Çev. Ahmet Efe ve diğerleri, Risale Yayınları

Özgeçmiş

Adı Soyadı:	Mustafa Nurdoğan			İmza:	
Doğum Yeri:	Kahramanmaraş/Andırın				
Doğum Tarihi:	09.05.1987				
Medeni Durumu:	Evlü				
Öğrenim Durumu					
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl	
İlköğretim	Tufanpaşa İ.Ö.O		Andırın	2000	
Lise	K.Maraş And. İ.H.L	İ.H.L.	Kahramanmaraş	2005	
Lisans	Anadolu Üniversitesi	İşletme	Eskişehir	2011	
Lisans	Ankara Üniversitesi	İlahiyat	Ankara	2014	
Yüksek Lisans	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Kelam	Konya		
İş Deneyimi:	Ofis Hizmetleri				
İlgi Alanları:	Müzik, Dağ Yürüyüşü, Basketbol				
Aldığı Ödüller:	Kahramanmaraş Liseler Arası Voleybol Turnuvası Birinciliği				
Tel:	544 528 8679				
Adres	Serhat Mah. Süleymanşah Cad. 4-1, Yenimahalle/Ankara				
Eklemek istediğiniz hususlar					

